

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України

Одеська національна академія зв'язку ім. О.С. Попова
Кафедра економіки підприємства та корпоративного управління

БАНКІВСЬКА СПРАВА

Навчальний посібник

з дисципліни «Банківська справа»

для студентів за напрямом підготовки

6.090504 «Мережі та системи поштового зв'язку»

Модуль 1. Основні засади та інструменти функціонування банків

Модуль 2. Послуги та операції банків. Фінансові послуги у поштовому зв'язку

ЗАТВЕРДЖЕНО

Вченою радою Одеської національної
академії зв'язку ім. О.С. Попова

Протокол № 8 від 31 березня 2011 р.

ОДЕСА – 2012

УДК 338.47
ББК 65.9(2)38
К – 45

План НМВ 2011/2012 р.

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України
як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів
(Лист № 1/11–12116 від 22.12.2011 р.)*

Банківська справа: [навч. посіб. для студентів за напрямом підготовки 6.090504 «Мережі та системи поштового зв'язку»] / Князева О.А., Спільна Н.П., Терешко Ю.В., Жаданова Ю.О.; за заг. ред. Князевої О.А. – Одеса: ОНАЗ ім. О.С. Попова, 2012. – 220 с.

Рецензенти:

- доктор економічних наук, професор **Болдирєв І.А.**, професор кафедри політичних наук Південноукраїнського національного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського;
- доктор економічних наук, професор **Осіпов В.І.**, професор кафедри економіки та регулювання ринкових відносин Одеського національного університету ім. І.І. Мечникова.

ISBN 978-966-7598-82-2

У навчальному посібнику досліджено походження та функції грошей, а також передумови та історія походження банків. Наведено сутність, процес становлення та основні функції банків, а також порядок реєстрації комерційного банку та ліцензування його діяльності. Послідовно викладено матеріал щодо операцій банків та підприємств поштового зв'язку з розрахунково-касового обслуговування платіжного безготівкового та готівкового обороту клієнтів. Розглянуто ресурси банку, їх структуру і характеристику. Визначено особливості кредитних операцій банків та підприємств поштового зв'язку, операції з цінними паперами та інші банківські операції та послуги. Наведено методологію визначення ліквідності та платоспроможності підприємства, що надає фінансові послуги. У скороченій формі наведено основи функціонування автоматизованих банківських систем.

Особливої уваги приділено діяльності підприємств поштового зв'язку на ринку фінансових послуг. Наведено досвід надання фінансових послуг поштовими службами країн світу, а також основні напрямки розвитку підприємств поштового зв'язку України на світовому та національному ринку фінансових послуг.

Рекомендується для студентів вищих навчальних закладів галузі зв'язку та інших галузей економіки.

СХВАЛЕНО на засіданні кафедри Економіки підприємства та корпоративного управління ОНАЗ ім. О.С. Попова (протокол № 9 від 03 лютого 2011 р.)

РЕКОМЕНДОВАНО Вченою радою Навчально-наукового Інституту економіки та менеджменту (НН ІЕМ) Одеської національної академії зв'язку ОНАЗ ім. О.С. Попова (протокол № 7 від 24 лютого 2011 р.)

ISBN 978-966-7598-82-2

© Князева О.А., Спільна Н.П.,
Терешко Ю.В., Жаданова Ю.О., 2012

ЗМІСТ

Передмова.....	6
Вступ.....	12
РОЗДІЛ 1. ПОХОДЖЕННЯ ТА ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ.....	14
1.1. Походження грошей.....	14
1.2. Функції грошей.....	16
1.3. Види грошей.....	22
1.4. Теорії грошей та їхня еволюція.....	24
1.5. Походження банків.....	27
РОЗДІЛ 2. СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ.....	31
2.1. Сутність, процес становлення та основні функції банків	31
2.2. Національний банк України	34
2.3. Комерційні банки, їхні види та функції	38
2.4. Порядок реєстрації комерційного банку та ліцензування його діяльності	41
РОЗДІЛ 3. ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ ТА ПІДПРИЄМСТВ ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ З РОЗРАХУНКОВО-КАСОВОГО ОБСЛУГОВУВАННЯ КЛІЄНТІВ.....	47
3.1. Сутність, організація і значення безготівкових розрахунків	47
3.2. Відкриття та ведення рахунків у національній валюті.....	51
3.3. Розрахункові операції банків та підприємств поштового зв'язку	52
3.4. Організація готівково-грошового обігу в банках та на підприємствах поштового зв'язку.....	56
РОЗДІЛ 4. РЕСУРСИ БАНКУ.....	59
4.1. Ресурси банку, їх структура і характеристика	59
4.2. Власний капітал банку	60
4.3. Залучений капітал банку	64
4.4. Заємний капітал банку	66
4.5. Управління ресурсами банку	69
РОЗДІЛ 5. КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ ТА ПІДПРИЄМСТВ ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ.....	72
5.1. Кредитна політика банку та підприємства поштового зв'язку..	72
5.2. Організація процесу кредитування	74
5.3. Основні етапи кредитування	78
5.4. Встановлення відсоткової ставки по депозитних операціях.....	85
5.5. Методи нарахування відсотків по кредитах.....	88

5.6. Іпотечне кредитування та його особливості.....	91
РОЗДІЛ 6. ОПЕРАЦІЇ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ.....	95
6.1. Діяльність на ринку цінних паперів	95
6.2. Формування портфеля цінних паперів та управління ним	101
6.3. Операції з векселями	106
РОЗДІЛ 7. ІНШІ ФІНАНСОВІ ОПЕРАЦІЇ ТА ПОСЛУГИ, ЩО НАДАЮТЬСЯ БАНКАМИ ТА ПІДПРИЄМСТВАМИ ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ	110
7.1. Банківська гарантія та порука	110
7.2. Посередницькі, консультативні та інформаційні послуги	111
7.3. Трастові послуги	112
7.4. Факторинг та форфейтинг	116
7.5. Фінансовий інжиніринг	117
7.6. Операції з дорогоцінними металами.....	119
7.7. Лізингові операції.....	121
РОЗДІЛ 8. ЛІКВІДНІСТЬ ТА ПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ УСТАНОВИ	125
8.1. Ліквідність та платоспроможність фінансової установи.....	125
8.2. Оцінка ліквідності та платоспроможності.....	133
РОЗДІЛ 9. ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ ТА ПІДПРИЄМСТВА ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ З НАДАННЯ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ	136
9.1. Розвиток автоматизованих банківських систем.....	136
9.2. Принципи застосування АБС.....	140
9.3. Операційний день банку.....	144
9.4. Завдання програмного забезпечення з ведення операційного дня.....	146
9.5. Міжбанківські електронні розрахунки.....	147
9.6. Програмне забезпечення «Клієнт-банк».....	152
РОЗДІЛ 10. ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ОПЕРАТОРА ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ НА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ.....	156
10.1. Поняття ринку фінансових послуг, його структура.....	156
10.2. Розвиток ринку фінансових послуг в Україні.....	160
10.3. Основні аспекти державного регулювання ринку фінансових послуг.....	163
10.4. УДППЗ «Укрпошта» на ринку фінансових послуг.....	166
10.5. Основні напрямки розвитку УДППЗ «Укрпошта» на ринку фінансових послуг.....	177

РОЗДІЛ 11. ДОСВІД НАДАННЯ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ ПОШТОВИМИ СЛУЖБАМИ КРАЇН СВІТУ.....	180
11.1. Загальний огляд закордонного досвіду.....	180
11.2. Досвід розвинутих країн.....	181
11.3. Досвід країн пострадянського простору.....	183
РОЗДІЛ 12. ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	187
КОМПЛЕКСНЕ ЗАВДАННЯ	199
ПРИКЛАД ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ	
<i>(матеріал для самоперевірки)</i>	203
Перелік рекомендованої літератури.....	211
Глосарій.....	213

ПЕРЕДМОВА

Програма дисципліни «Банківська справа» розроблена для студентів 4-го курсу напряму підготовки 6.090504 «Мережі та системи поштового зв'язку» в узгодженні з навчальним планом, рекомендаціями МОНМС України, з урахуванням сучасних процесів у фінансовій сфері та проблем економічного і соціального розвитку країни, особливостей галузі зв'язку.

Дисципліна складається з 2-х модулів, кількість кредитів ECTS – 6, загальна кількість годин – 216, в тому числі: лекції – 48 год.; практичні заняття – 32 год.; самостійна робота – 90 год.; індивідуальна робота – 46 год.

Мета навчання з дисципліни

Метою дисципліни є формування у студентів системи знань про принципи побудови банківської системи України, її структуру та функції окремих ланцюгів; операції Національного банку України та комерційних банків: організація банківського кредитування, безготівкових розрахунків у господарському обігу; інвестиційна діяльність банків та ін. Також дисципліна знайомить студентів із основними напрямками фінансової діяльності підприємств поштового зв'язку. Дисципліна «Банківська справа» є базовою для наступного вивчення таких курсів: «Банківський менеджмент», «Фінанси підприємства», а також до дипломного проектування.

Зміст дисципліни

Модуль 1. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВ

Вхідні вимоги до вивчення модуля 1

№ з/п	Зміст знань	Шифр
1	Основні економічні закони, функції та види грошей.	vx3Н.1
2	Економічні та фінансові показники діяльності оператора зв'язку.	vx3Н.2
3	Види фінансових ресурсів підприємства, шляхи залучення фінансових ресурсів.	vx3Н.3
4	Методи планування та визначення ефективності діяльності підприємства	vx3Н.4
Зміст умінь		
1	Визначати собівартість послуг зв'язку.	vxУМ.1
2	Розраховувати прибуток та рентабельність	vxУМ.2
3	Розраховувати обсяг інвестування	vxУМ.3
4	Вміти розрахувати планові показники діяльності підприємства	vxУМ.4

Структура залікового модуля 1

Змістовий модуль	Лекції (годин)	Практичні заняття	Самостійна робота	Індивідуальна робота
Модуль 1. Основні засади та інструменти функціонування банків (48 год.)				
Походження та функції грошей	4	2	5	2,5
Теорії грошового обігу	4	2	5	2,5
Сутність банків в сучасних умовах	4	2	5	2,5
Банк як емітент банківської системи держави	4	2	5	2,5
Правові засади функціонування банків	4	2	5	2,5
Ресурси банків, їх капітальна база	4	2	5	2,5
Структура та якість активів банку	4	2	5	2,5
Джерела доходів банку, ліквідність та платоспроможність	4	2	5	2,5
Разом 1 модуль, годин	32	16	40	20

**Модуль 2. ПОСЛУГИ ТА ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ.
ФІНАНСОВІ ПОСЛУГИ У ПОШТОВОМУ ЗВ'ЯЗКУ**
Вхідні вимоги до вивчення модуля 2

№ з/п	Зміст знань	Шифр
1	Основні принципи ефективного використання трудових ресурсів.	vx3Н.1
2	Порядок та методи розрахунку доходів, прибутку та рентабельності.	vx3Н.2
3	Основи оподаткування в галузі.	vx3Н.3
4	Підходи до проектування та капітального будівництва в галузі зв'язку.	vx3Н.4
Зміст умінь		
1	Розраховувати структуру собівартості.	vxУМ.1
2	Визначати обсяги доходів та прибутку, рівень рентабельності.	vxУМ.2
3	Вміти робити аналіз ефективності використання ресурсів підприємства.	vxУМ.3
4	Вміти обирати доцільний варіант капітальних вкладень на будівництво об'єкта зв'язку.	vxУМ.4

Структура залікового модуля 2

Змістовий модуль	Лекції (годин)	Практичні заняття	Самостійна робота	Індивідуальна робота
Модуль 1. Послуги та операції банків. Фінансові послуги у поштовому зв'язку (32 год.)				
Послуги та операції банків	2	2	6	3
Система оцінювання кредитоспроможності клієнтів	2	2	6	3
Методи забезпечення повернення позик	2	2	6	3
Операції з цінними паперами	2	2	6	3
Валютні операції	2	2	6	3
Лізингові операції	2	2	6	3
Банківський процент та методи його нарахування	2	2	6	3
Фінансові послуги у поштовому зв'язку	2	2	8	5
Разом 2 модуль, годин	16	16	50	26

ТЕМИ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

МОДУЛЬ № 1			
№	Теми занять	Перелік знань та вмінь	Годин
1	Походження та функції грошей	Знати: передумови прояви різних видів грошей, сфера їх застосування; причини появи електронних грошей Вміти: відрізняти різні види платіжних карток для здійснення різних операцій	2
2	Теорії грошового обігу	Знати: сутність різних теорій походження грошей Вміти: відрізняти різні теорії походження грошей та сферу їх застосування у науці та практиці	2
3	Сутність банків в сучасних умовах	Знати: принципи організації банківської діяльності, основні засади їх функціонування Вміти: відрізняти функції національного та комерційних банків	2
4	Банк як емітент банківської системи держави	Знати: сутність побудови банківської системи держави Вміти: визначати різні функції банків у системі державних розрахунків	2
5	Правові засади функціонування банків	Знати: нормативно-правові засади, що застосовуються у банківській сфері. Вміти: визначати права та обов'язки банків та їх клієнтів	2
6	Ресурси банків, їх капітальна база	Знати: джерела ресурсів комерційних та національного банків Вміти: відрізняти джерела ресурсів та напрямки вкладення грошей різними банками	2
7	Структура та якість активів банку	Знати: склад активів банку Вміти: формувати бюджет банку	2
8	Джерела доходів банку, ліквідність та платоспроможність	Знати: джерела доходів та методи визначення ліквідності та платоспроможності банків Вміти: розрахувати обсяг доходів, ліквідність та платоспроможність	2
Усього			16
МОДУЛЬ 2			
1	Послуги та операції банків	Знати: сутність різних послуг та операцій банків . Вміти: відрізняти різні операції за змістом та спрямованістю	2
2	Система оцінювання кредитоспроможності клієнтів	Знати: систему, за допомогою якої можна встановити кредитоспроможність позичальників Вміти: визначати кредитоспроможність клієнтів банку	2
3	Методи забезпечення повернення позик	Знати: існуючі методи забезпечення повернення позик Вміти: визначати конкретні методи повернення позик у різних випадках	2
4	Операції з цінними паперами	Знати: види та правила проведення операцій з цінними паперами Вміти: відрізняти різні види цінних паперів та операції з ними	2
5	Валютні операції	Знати: суть та значення валютних операцій, їх відміну від операцій у національній валюті. Вміти: здійснювати валютні банківські операції	2
6	Лізингові операції	Знати: економічне значення лізингових операцій Вміти: визначати доцільність укладання лізингової угоди	2
7	Банківський процент та методи його нарахування	Знати: види та методи нарахування банківського проценту Вміти: нараховувати відсотки за різними видами угод	2
8	Фінансові послуги у поштовому зв'язку	Знати: види фінансових послуг у галузі поштового зв'язку Вміти: визначати ефективність надання фінансових послуг	2
Усього			16

Перелік індивідуальних завдань

№ модуля	Тема та зміст	Год.
1	Дослідження розвитку банківської сфери в Україні	20
2	Досвід надання фінансових послуг поштовими службами інших країн	26

Тематика рефератів

Модуль 1

1. Походження та функції грошей, сучасні особливості цих функцій, їх трансформація.
2. Теорії грошового обігу, сучасні теорії, їх вплив на грошовий обіг.
3. Сутність банків в сучасних умовах, стан фінансової сфери в світі.
4. Банківська система держави, її вплив на економіку та галузь зв'язку
5. Правові засади функціонування банків, закони, що регулюють фінансові послуги у поштовому зв'язку.
6. Ресурси банків, їх капітальна база. Тіньовізація економіки та банківської сфери.
7. Структура та якість активів банку, їх вплив на розвиток банку в сучасних умовах.
8. Джерела доходів банку, ліквідність та платоспроможність, методики їх розрахунку.

Модуль 2

1. Послуги та операції банків, їх різновиди, технологія проведення.
2. Система оцінювання кредитоспроможності клієнтів, рейтингова система.
3. Методи забезпечення повернення позик, колекторські послуги.
4. Операції з цінними паперами, їх різновиди та правила проведення.
5. Валютні операції, їх різновиди та правила проведення.
6. Лізингові операції, їх різновиди та правила проведення.
7. Банківський процент та методи його нарахування, світовий досвід.
8. Фінансові послуги у поштовому зв'язку, перспективи розвитку на базі УДППЗ «Укрпошта».

Методи навчання

Лекції, практичні заняття, самостійна робота та індивідуальна робота викладача зі студентом.

Методи оцінювання

Поточний контроль знань, іспит після 2-го модуля, залік після 1-го модуля. Оцінювання проводиться за шкалою ECTS, п'ятибальною шкалою та за шкалою ОНАЗ (100 бал.)

Вихідні знання та уміння з модуля 1

Шифр	Зміст знань та умінь
	Студент повинен знати:
ЗН 1	Передумови прояви різних видів грошей, сфера їх застосування; причини появи електронних грошей
ЗН 2	Сутність різних теорій походження грошей
ЗН 3	Принципи організації банківської діяльності, основні засади функціонування
ЗН 4	Сутність побудови банківської системи держави
ЗН 5	Нормативно-правові засади, що застосовуються у банківській сфері
ЗН 6	Джерела ресурсів комерційних та національного банків
ЗН 7	Склад активів банку
ЗН 8	Джерела доходів та методи визначення ліквідності та платоспроможності банків
	Студент повинен уміти:
У 1	Відрізняти різні види платіжних карток для здійснення різних операцій
У 2	Відрізняти різні теорії походження грошей та сферу їх застосування у науці та практиці
У 3	Відрізняти функції національного та комерційних банків
У 4	Визначати різні функції банків у системі державних розрахунків
У 5	Визначати права та обов'язки банків та їх клієнтів
У 6	Відрізняти джерела ресурсів та напрямки вкладення грошей різними банками
У 7	Формувати бюджет банку
У 8	Розрахувати обсяг доходів, ліквідність та платоспроможність

Вихідні знання та умінь з модуля 2

Шифр	Зміст знань та умінь
	Студент повинен знати:
ЗН 1	Сутність різних послуг та операцій банків
ЗН 2	Систему, за допомогою якої можна встановити кредитоспроможність позичальників
ЗН 3	Існуючі методи забезпечення повернення позик
ЗН 4	Види та правила проведення операцій з цінними паперами
ЗН 5	Суть та значення валютних операцій, їх відміну від операцій у національній валюті
ЗН 6	Економічне значення лізингових операцій
ЗН 7	Види та методи нарахування банківського проценту
ЗН 8	Види фінансових послуг у галузі поштового зв'язку
	Студент повинен уміти:
У 1	Відрізняти різні операції за змістом та спрямованістю
У 2	Проводити оцінку кредитоспроможності клієнтів
У 3	Визначати конкретні методи повернення позик у різних випадках
У 4	Відрізняти різні види цінних паперів та операції з ними
У 5	Здійснювати валютні банківські операції
У 6	Визначати доцільність укладання лізингової угоди
У 7	Нараховувати відсотки за різними видами угод
У 8	Визначати ефективність надання фінансових послуг

ВСТУП

Банківська справа займає ключову позицію в економічному процесі. Це дуже динамічний бізнес в усьому світі та в нашій державі. В Україні банківська справа вже встигла пройти основні фази становлення, притаманні країнам з розвинутою ринковою економікою.

Процес економічних перетворень в Україні розпочався з реформування банківської системи, яка продовжує розвиватися і нині. Комерційні банки стали центральною ланкою функціонування економіки.

Роль банків в економіці є дуже значною. В процесі своєї діяльності вони вступають у взаємовідносини як з іншими банками, так і з клієнтами різноманітних форм власності.

У зв'язку з цим при вивченні діяльності банків потрібен комплексний підхід, який дозволяє пов'язати функціонування банківської системи з процесами відтворення та розвитку економіки.

Поштовий зв'язок являє собою важливу складову частину економічної та соціальної інфраструктури держави. Послуги поштового зв'язку сприяють розвитку різноманітних сфер бізнесу, виступають у ролі комунікаційного механізму, доступного для усіх верств населення, особливо у добу глобалізації та становлення ринкової економіки. Саме поштовий зв'язок є найвагомішим та найзначущим соціальним сектором економіки, так як поштові відділення розташовані в усіх регіонах країни (від великих міст до самих віддалених населених пунктів).

Одним з найперспективніших напрямків розвитку поштової служби в сучасних умовах є розвиток поштово-фінансових послуг. В багатьох країнах поштові відділення відіграють значну роль в наданні основних фінансових послуг усім верствам населення, на всій території держави, включаючи найвіддаленіші її регіони. Поштові відділення допомагають об'єднувати в загальний фонд незначні заощадження населення та ефективно обробляти значні обсяги платежів населення.

В сучасних умовах одним з найперспективніших напрямків розвитку оператора поштового зв'язку є розвиток поштово-банківських послуг. В цьому напрямі УДППЗ «Укрпошта» вже багато зроблено. Аналіз основних фінансових послуг національного оператора був проведений у попередніх звітах, були наведені пропозиції щодо внесення відповідних змін до законодавчого регулювання надання нових фінансових послуг у поштових відділеннях, а також було проведено маркетингове дослідження ринку фінансових послуг з метою вибору нових найперспективніших банківських послуг, які доцільно впроваджувати. На ринку фінансових послуг УДППЗ «Укрпошта» займає суттєві позиції та має значні можливості та перспективи розвитку, що дозволять збільшити обсяги надання послуг та власні доходи.

Взаємодія УДППЗ «Укрпошта» з фінансовими установами сприяє підвищенню рівня рентабельності оператора, інвестиційної привабливості і капіталізації вітчизняної банківської системи та поштової галузі, згладжуванню

диспропорцій в соціально-економічному розвитку між міськими і сільськими регіонами, а також забезпеченню доступності банківських послуг та підвищенню фінансової культури населення.

З урахуванням цього в навчальному посібнику розглянуті основні операції, пов'язані з діяльністю сучасного банку. Наведено основні функції банків та законодавча база щодо їх реєстрації. Викладено матеріал щодо операцій банків з розрахунково-касового обслуговування клієнтів, кредитних операцій банків, операції банку з цінними паперами та інших банківських операції та послуг. Розглянуто ресурси банку, їх структуру і характеристику, наведено методологію визначення ліквідності та платоспроможності банку. У скороченій формі наведено основи функціонування автоматизованих банківських систем. Досліджено основні напрямки діяльності та перспективи розвитку підприємств поштового зв'язку на світовому та національному ринку фінансових послуг.

Створення цього навчального посібника стало можливим завдяки творчій підтримці директора навчально-наукового інституту Комп'ютерних технологій, автоматизації та логістики (ННІКТАЛ) Одеської національної академії зв'язку ім. О.С. Попова, к.т.н. **С.С. Криля**, допомозі студентів ННІКТАЛ, а також плідним дискусіям колективу кафедри Економіки підприємства та корпоративного управління ОНАЗ ім. О.С. Попова на чолі з д.е.н., проф. **В.М. Орловим**.

Авторський колектив:

Доктор економічних наук, професор, професор кафедри Економіки підприємства та корпоративного управління ОНАЗ ім. О.С. Попова **Князєва Олена Альбертівна** (загальна редакція, вступ, розділи 1 – 6, 10, 12, комплексне завдання, тести).

Кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри Економіки підприємства та корпоративного управління ОНАЗ ім. О.С. Попова **Спільна Надія Прокопівна** (розділи 7, 8, 11, 12).

Кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри Економіки підприємства та корпоративного управління ОНАЗ ім. О.С. Попова **Терешко Юлія Володимирівна** (розділи 9, 10, 11).

Кандидат економічних наук, доцент кафедри Економіки підприємства та корпоративного управління ОНАЗ ім. О.С. Попова **Жаданова Юлія Олексіївна** (розділи 10, 11, 12).

Автори, користуючись нагодою, висловлюють щиру подяку рецензентам – докторам економічних наук професорам **Болдирєву І.А.** та **Осіпову В.І.** за цінні зауваження при рецензуванні рукопису.

Автори із вдячністю приймуть до уваги критичні зауваження і побажання щодо удосконалення цього навчального посібника.

Автори

МОДУЛЬ 1. ОСНОВНІ ЗАСАДИ ТА ІНСТРУМЕНТИ ФУНКЦІОНУВАННЯ БАНКІВ

РОЗДІЛ 1 ПОХОДЖЕННЯ ТА ФУНКЦІЇ ГРОШЕЙ

1.1. Походження грошей

Гроші (англ. Money, нім. Geld) – універсальний засіб обміну, особливий товар, наділений властивістю загального еквівалента, за допомогою якого відображується вартість усіх інших товарів. Сутність грошей полягає в розв'язанні протиріччя між споживчою вартістю і вартістю.

Гроші – це, мабуть, одне з найбільш великих винаходів людської думки. У живій природі аналогій не знайдеться. Вся структура сучасної економіки зумовлена існуванням грошей. За образним висловом К. Маркса, «...кожен товар кидає закохані погляди на гроші, намагаючись висловити свою вартість через грошовий матеріал у вигляді ціни».

Англійський політик Гладстон жартував, що навіть любов не звела таку велику кількість людей, як думки з приводу сутності грошей.

Царство грошей – одна з найскладніших систем ринку, і немає людини, яку б не зачіпали щодня процеси, що відбуваються в цьому світі.

Товарне походження грошей безсумнівне. Гроші – вічний супутник сфери обігу. Розвинувшись з товару, вони продовжують залишатися товаром, але товаром з особливостями. Як особливий товар, гроші здобувають додаткову споживчу вартість. Зокрема, відбувається неминуче подвоєння цієї вартості. Виділяючись з товарного світу, гроші починають заповнювати специфічно суспільну функцію – бути посередником при обміні товарів у ринковій сфері, тобто опосередковують рух товарів між виробниками та споживачами.

Існують дві теорії походження грошей:

1. Раціоналістична – гроші виникли як результат угоди між людьми, які винайшли їх у вигляді спеціального інструменту, необхідного для пересування вартостей в міновому обороті.

2. Еволюційна – гроші з'явилися в результаті еволюційного процесу, який сам по собі, незалежно від бажання людей, привів до того, що деякі предмети виділилися із загальної маси і посіли особливе місце.

Існує і **суб'єктивістсько-психологічний** підхід до походження грошей. Зокрема, американський економіст П. Самуельсон визначає поняття грошей як штучно соціальну умовність. Його співвітчизник економіст Дж. К. Гелбрейт вважає, що «закріплення грошових функцій за благородними металами та іншими предметами – продукт угоди між людьми».

К. Маркс пояснює походження грошей об'єктивним стихійним процесом розвитку певної форми виробничих відносин. Гроші – необхідний продукт і неодмінна умова розвитку товарного виробництва. Виникаючи на основі

вартісної сумірності продуктів праці, гроші служать зовнішньою формою для їх вартісних пропорцій.

Походження грошей пов'язане з 7-8 тис. до н.е., коли у первісних племен з'явилися залишки продуктів, які можна було обміняти на інші потрібні товари. Історично як засіб полегшення обміну використовувалися (зі змінним успіхом) худоба, сигари, раковини, камені, шматки металу. Але щоб буту грошима, предмет повинен пройти лише одне випробування: він повинен отримати загальне визнання і покупців, і продавців як засіб обміну. Гроші визначаються самим суспільством. Все, що суспільство визнає як засіб обігу – це і є гроші.

Дійсно, гроші – це товар, який виступає в ролі загального еквівалента, відбиває вартість всіх інших товарів. При натуральному господарстві, коли товар мінявся на товар, потреба в грошах не була такою гострою, як при розвинутому ринку. І, тим не менш, навіть найпримітивніші держави створили свої види грошей. Роль грошей як еталону всіх обмінів, завжди випадала тому товару, який був у достатку або на який був найбільший попит.

Історики знайшли свідчення того, що у народів світу роль грошей виконували різні товари: сіль, бавовняні тканини, мідні браслети, золотий пісок, коні, раковини і навіть сушена риба. Проте, наскільки велику роль грали гроші в житті людей з найдавніших часів, красномовно свідчить цікавий факт. У льодовику Швейцарських Альп археологами була знайдена мумія, що пролежала там 5 тисяч років. Коли її почали досліджувати, то виявили, що одна з рук міцно тримала в кулак мідну платівку. Це означає, що, потрапивши в заметіль і зрозумівши, що знаходиться на краю загибелі, житель бронзового століття найбільше боявся втратити найцінніше, що у нього було з собою, – гроші, тому що саме такі мідні пластинки грали роль грошей.

Товарно-господарський уклад життя на кожному етапі розвитку людства вимагав нових видів загального еквівалента. У найзагальнішому плані можна виділити такі три етапи суспільного розподілу праці, що сприяли появі різних еквівалентів.

Перший етап – виділення племен пастухів в сфері сільськогосподарської діяльності. Худоба, що володіє унікальними властивостями (м'ясо, молоко, шкура), служила привабливим об'єктом для всіх видів товарообміну. Зрощування грошових функцій з худобою залишило глибокий слід в історії часу і народів. Багатство у древніх германців, за свідченням Тиціана, ототожнювалося з володінням численними стадами, відповідно до збірки давньогерманського законодавства, а в якості міри вартості згадується корова. З худобою пов'язано походження слова «капітал», що означало спочатку в старогерманській мові багатство. Живою худобою виплачували навіть штраф, про що є згадка в поемі Гомера про героїв давньої Трої. Гроші, що виготовлялися в ті часи, називалися «биками».

Північні народи застосовували в якості грошей хутро. Хутряні гроші були широко поширені в Монголії, Тибеті, Північному Сибірі, районі Паміру. У стародавній Русі куна хутро (куни) стало одиницею хутряної грошової системи. Навіть у середньовічній Росії хутра мали значення грошей.

Надалі в окремих частинах Центральної Європи знаряддям обігу ставали хліб, на теренах сучасної Мексики – маїс, в Малій Азії – оливкова олія, на півострові Юкатан – торбинки з бобами какао, на Філіппінських островах – рис.

Суть догрошового обігу полягала в одночасному використанні декількох еквівалентів, що складали фіксовану систему. Це означало, наприклад, що елементом такої системи могли бути раби. Ціна одного раба нерідко дорівнювала до кількох корів, телят і овець. Особливо широко процвітав товарообмін з участю рабів в античному світі.

Другий етап – виділення ремесла із землеробства, коли уже існуючі типи загального еквівалента у вигляді худоби, хутра, рабів стали замінюватися новими, які володіли ваговими характеристиками, подільністю, однорідністю. Другий етап історично сприяв впровадженню в якості еквівалента металів: заліза та олова, свинцю і міді, срібла і золота. Відомо, що про залізні гроші згадує у своїх творах ще Аристотель. Вони існували у багатьох древніх народів.

Олов'яні гроші відливав римський імператор Діонісій Сіракузький. Свинцеві у вигляді кульок застосовувалися для дрібних платежів у середині XVII ст. в Північній Америці. Мідь у якості грошей була поширена у Китаї. Число цих прикладів можна було б продовжити.

Серед металів особливе місце завжди належало золоту і сріблу. Саме вони володіють тими якостями, які найбільш важливі для загального еквівалента. Про це є згадки в найдавніших історичних хроніках. В якості загального еквівалента золоті монети почали застосовувати в часи лідійського царя Гігеса (VII ст. до н.е.), про що пише Геродот.

Слово «монета» вперше з'явилося як титул богині Юнони в 279г до н. е. в Римі. Перший, хто зобразив свій профіль на монеті, був Олександр Македонський. Деякі монети мають у назві ознаки свого вагового походження (англійський фунт стерлінгів).

На нашій території карбування монет (срібних і золотих) сходять до часів князя Володимира Першого (Київська Русь, кінець X – початок XI ст.). У «Руській правді» металеві гроші продовжували називати «кунами», але з'являються й срібні «гривні».

Третій етап (завершальний) – формування грошей у вигляді монет. Монета стала виконувати дві основні функції:

- обміну (як результат розвитку товарного виробництва і обміну);
- знаряддя посилення економічної та політичної могутності рабовласницьких держав.

1.2. Функції грошей

Сутність грошей розкривається у функціях, які вони виконують.

1. Міра вартості, тобто їх спроможність вимірювати вартості всіх товарів, служити посередником при визначенні ціни. Необхідно розуміти, що не гроші роблять товари порівнянними, а товари порівнюються з допомогою грошей, тому що вони, як і гроші, є продуктами людської праці. Ціну може мати тільки той товар, який знаходиться у відносній формі вартості. Самі гроші ціни не мають. Замість ціни гроші володіють купівельною спроможністю, яка виражається в кількості товарів, які можна на них купити.

Надаючи форму ціни іншим товарам, самі гроші в умовах обігу повноцінних металевих грошей не мають ціни. Вартість золота як грошей

виражається в споживчій вартості інших товарів. Оскільки золото обмінюється на будь-які товари, його відносна вартість отримує нескінченний ряд висловів, в різноманітних товарах.

Вартість золота, як і всякого іншого товару, визначається кількістю суспільно необхідної праці, витраченої на його виробництво. Із зростанням продуктивності праці кількість праці, що витрачається на виробництво золота, змінюється. Тому вартість золота не може бути величиною постійною. Ціни товарів при золотому обігу і вільному ринковому ціноутворенні залежать від їх власної вартості і від вартості золота. За такої вартості золота ціни товарів змінюються прямо пропорційно їх власної вартості; зі збільшенням вартості даного товару підвищується і його ціна, зі зменшенням вартості вона знижується. Якщо вартість товарів залишається незмінною, а вартість золота зміниться, ціни товарів змінюються обернено пропорційно вартості грошей: з підвищенням вартості золота ціни товарів знижуються, а з пониженням вони зростають в умовах повноцінного металевого обігу.

Історія знає чимало прикладів, коли здешевлення виробництва золота викликало «революцію цін». Так, в XVII – першій половині XVIII ст. відкриття багатих родовищ золота і відносна легкість його видобутку призвели до загального зниження вартості жовтого металу, що викликало в європейських країнах значне зростання цін всіх товарів, виражених у золоті.

Особливість функції грошей як міри вартості полягає в тому, що її виконують дійсні гроші (золото, срібло, що мають самостійну вартість), які виражають вартість товарів ідеально, тобто у вигляді подумки представлених грошей.

Як міра вартості вони служать для того, щоб перетворювати вартість нескінченно різноманітних товарів в ціни, в думках співставлених з кількістю золота.

Отримавши грошовий вираз, вартість товарів проявляється в вигляді ціни. Але оскільки різні товари мають неоднакову вартість, для порівняння цін у ході розвитку мінових відносин держави стали встановлювати фіксовані масштаби цін. Це є певна кількість золота і срібла, що прийняті за грошову одиницю.

Функція міри вартості відображає відносини товару до грошей як загального еквівалента. Однак для визначення ціни товарів цього недостатньо. Необхідний масштаб для порівняння, тобто масштаб вартості інших товарів або масштаб цін.

Масштаб цін визначається державою і служить для вимірювання і вираження цін усіх товарів. Масштаб цін тим краще виконує своє призначення, чим рідше змінюється його основа, тобто одиниця масштабу.

2. Функція засобу обігу. Гроші були народжені торгівлею і виникли як технічний засіб, що полегшує обмін товарами. Адже без грошей більш-менш легко може відбутися тільки прямий обмін, коли у кожного з партнерів є те, що потрібно іншому. Але навіть, якщо на ринок прийдуть всього три людини, вони можуть і не домовитися про обмін, якщо їм не допоможуть гроші.

В якості посередника в процесі обігу товарів, гроші виконують функцію засобу обігу. Товарний обмін спочатку здійснювався у вигляді безпосереднього обміну товару на товар (Т-Т). Поява грошей сприяла суттєвій зміні форми обміну: товар спочатку продається за гроші, а потім на вилучені гроші товаровиробник купує необхідні йому товари. Переміщуючи товари з рук в руки, доводячи товари до споживача, гроші безперервно перебувають у русі,

переходячи від однієї особи до іншої, пов'язуючи тим самим акти обміну в єдиний процес обігу товарів.

При товарному обігу роль посередника під час обміну товарів виконують гроші. Тут товар проходить два вимірювання форми товарної вартості:

- товар продається за гроші, його вартість з товарної форми перетворюється на грошову (Т-Г);

- на виручені гроші купується товар, тобто грошова форма вартості перетворюється на товарну (Г-Т).

Отже, товарний обіг має форму Т-Г-Т. У товарному обігу, де гроші відіграють роль посередника, акти купівлі і продажу відокремлюються, стають самостійними, не збігаються в часі та просторі. Товаровиробник має можливість продати товар сьогодні, а купити інший товар лише через день, тиждень, місяць. Він може продавати його на одному ринку, а купувати потрібний йому товар на іншому. Таким чином, гроші як засіб обігу долають індивідуальні, часові та просторові межі безпосереднього обміну і сприяють розвитку товарного обміну.

З появою грошей протиріччя процесу обміну не зникає, а навпаки, посилюється. Володіючи грошима як самостійною формою вартості, товаровиробник використовує їх коли хоче і де хоче. За актом Т-Г може наслідувати акт Г-Т, якщо продавець взагалі утримується від покупки. Але в такому випадку якийсь третій виробник зможе продати свій товар. Розрив між продажем і купівлею в одній з ланок товарного обігу викликає розрив у ряді інших ланок. Перетворення прямого обміну товарів у товарний обіг, пов'язане з функцією грошей як засобу обігу, створює, таким чином, можливість виникнення економічних криз.

Функцію грошей як засобу обігу виконують реальні гроші, які не обов'язково є повноцінними, оскільки в процесі товарного обігу гроші виступають в ролі скороминогого посередника, то вони можуть бути замінені знаками вартості. Хоча для виконання функції обігу гроші завжди повинні бути в наявності, тобто цю функцію можуть виконувати лише реально існуючі гроші. Вони повинні володіти такими якостями, як портативність, міцність, однорідність, подільність. Специфіка цієї функції накладає відбиток і на форми грошей. Володіючи в якості грошей загальною споживчою вартістю, золото спочатку функціонувало в обігу у формі зливків, які приймалися за вагою. Розвиток торговельних відносин об'єктивно призвів до переходу від обігу золота до обігу золота в монетній формі. Обіг монет, що стерлися, коли виникла невідповідність у їх власній вазі, створив об'єктивні передумови для заміни золотих монет (повноцінних грошей) знаками золота або знаками грошей.

В якості таких виступали монети, металевий зміст яких визначався державою. Іншою формою є *паперові гроші*. З розвитком грошового обігу поряд з металевими грошима отримали ходіння паперові гроші.

Паперові гроші – нова форма грошей. За своєю економічною природою вони представляють знаки дійсних грошей – золота, є його заступником у функції засобу обігу. Паперові гроші не усувають, а навпаки, припускають наявність дійсних грошей. Паперові знаки вартості випускаються державою, яка надає їм примусовий курс у законодавчому порядку, вони мають законну платіжну силу в межах даної держави.

Гроші як міра вартості і як міра звернення утворюють єдність протилежностей. Одна функція передбачає інше. При металевому обігу гроші не могли б виконувати функцію міри вартості, якщо б вони не функціонували в якості реального засобу обміну. Але повноцінні металеві гроші не були б засобом звернення, якщо б вони не були загальноновизнаною мірою вартості усіх товарів.

3. Функція засобу накопичення. Дійсно, гроші дають можливість зберегти частину отриманого прибутку на майбутнє, якщо законсервувати їх до тих пір, поки вони не будуть потрібні. Дивна властивість грошей як засобу накопичення – їх здатність перемогти, або, в усякому разі, обдурити час. Звичайно, з тією ж метою доходи можна вкласти і в покупку якого-небудь довговічного товару, наприклад, будинку, земельної ділянки або твори мистецтва. Адже при необхідності їх можна продати і отримати готівку. Але перед цими формами заощадження гроші мають значну перевагу – вони більш ліквідні.

Заощадження грошей як таких в принципі найзручніше, оскільки грошові заощадження можуть бути використані негайно. Щоправда, час намагається відібрати у грошей цю їх чудову властивість, використовуючи схильність грошей до «важкої хвороби» – інфляції.

Гроші є загальним втіленням суспільного багатства – це пояснюється прагненням до їх накопичення. Якщо гроші тимчасово беруться зі спілкування і знаходяться у товаровиробників, тобто продаж одного товару не супроводжується покупкою іншого товару, то в цьому випадку гроші виконують функцію утворення скарбів, накопичень і заощаджень.

Функція грошей як засобу накопичення безпосередньо впливає з двох функцій. Як міра вартості гроші повинні бути повноцінними, хоча і ідеальними. Засобом обігу служать реальні, хоча й неповноцінні гроші. Для грошей як для міри вартості байдуже їх кількість, для грошей як засобу обігу байдуже їх речовинність. Гроші у своїй третій функції виступають одночасно повноцінними і реальними, для них істотна кількість їх певної речовинної маси. Як засіб накопичення гроші мають самостійне існування поза сферою обігу, виступаючи представником загального багатства. Грошова форма як особливий товар може бути перетворена в форму предметів розкоші.

У докапіталістичних суспільних формаціях існувало накопичення багатства у вигляді простого скупчення грошей, коли витягнуте з обігу золото, срібло зберігалося в скринях. Така форма накопичення не сприяла економічному розвитку. Тим не менш, функція скарбу у вигляді накопичення грошей зберігається і при капіталізмі, так як є необхідною умовою регулярного поновлення відтворення. Вилучення грошей на певний період із сфери обігу з метою їх накопичення обумовлено процесом виробництва і реалізації товарів. Для купівлі засобів виробництва і предметів споживання товаровиробник повинен попередньо накопичити гроші. Амортизація засобів виробництва нараховується на кожен партію вироблених товарів і включається в їх ціну, складаючи частину виручки від реалізації товару. Фактичне ж використання цієї виручки для придбання нових замість амортизаційних коштів виробництва відбувається через певний період часу, протягом якого відповідні суми відкладаються, накопичуються. У міру розвитку товарного виробництва і зростання влади грошей в сучасному суспільстві посилюються стимули до їх накопичення.

В умовах обігу металевих грошей скарб виконував роль стихійного регулятора грошового обігу. Якщо масштаби виробництва і товарного обігу

розширювалися, то металеві гроші, що перебували у формі скарбу, надходили на ринок для купівлі товарів, тобто виконували функцію засобів обігу. Якщо виробництво і обіг товарів скорочувались, частина грошей, що стала зайвою у сфері поводження, перетворювалася на скарб. Тому при обороті повноцінних металевих грошей на ринку завжди перебувала приблизно така кількість грошей, яка була необхідна для реалізації цін товарів.

В умовах сучасного суспільства функція грошей як скарбу має ряд особливостей. Вона перестала виконувати роль стихійного регулятора грошової маси в обігу. Це обумовлено тим, що при обороті нерозмінних грошових знаків золото не може автоматично перейти з скарбу в обіг і назад, як це було при золотому стандарті. Проте золото продовжує виконувати функцію скарбу, як державного, і індивідуального. Золото розглядають як надійну гарантію заощаджень, і крім того, золоті запаси забезпечують довіру до національних валют, що використовуються в даний час в міжнародних платежах.

З припиненням обміну банкнот на золото і вилучення його з обігу засобом накопичення стають кредитні гроші. Кредитні гроші за своєю природою не є скарбом, але вони, мають представницьку вартість, мобілізують тимчасово вільні доходи і накопичення і перетворюють їх в позиковий капітал, тобто беруть участь у здійсненні розширеного відтворення.

4. Функція засобу платежу. Завдяки розподілу продажу і платежу гроші стали виступати в новій функції – функції засобу платежу. Гроші, що виконують функцію засобу платежу, постають у якісно новій єдності. Вони функціонують, по-перше, як міра вартості при визначенні ціни товару, по-друге, як ідеальний купівельний засіб. У цій новій поставі функції грошей набувають іншого призначення. Вони виступають «не як засіб обігу, не як всього лише перехідна і посередницька форма обміну речовин, а як індивідуальне буття мінової вартості, як абсолютний товар».

Функція грошей як засіб платежу виникла у зв'язку з розвитком кредитних відносин в капіталістичному господарстві. До моменту прояву товаровласника на ринку потенційні покупки можуть не мати готівки внаслідок неоднакової тривалості періодів різноманітних товарів, сезонного характеру їх виробництва та збуту. Тому виникає необхідність купівлі-продажу в кредит, тобто відстроченої сплати грошей. У цьому випадку засобом звернення служать не самі гроші, а виражені в них договірні зобов'язання.

В результаті цього один товаровиробник стає кредитором, а інший боржником. Останній, отримавши товар, дає взамін кредитору письмове боргове зобов'язання, яке засвідчує, що він зобов'язується сплатити суму до певного терміну. С настанням терміну, боржник сплачує цю суму кредитору, а кредитор відшкодовує йому видане зобов'язання. При погашенні боргового зобов'язання гроші виконують функцію засобу платежу.

Слід зауважити, що функція грошей як засобу платежу перебуває з розглянутими раніше функціями в нерозривному зв'язку. Як засіб платежу гроші можуть бути використані тільки за умови їх функціонування як міри вартості і засобу обігу. Накопичення грошей як скарбу – також необхідна умова функціонування їх як платіжного засобу.

В умовах розвинутого товарного господарства гроші в даній функції об'єднують багатьох товаровиробників, у зв'язку з чим розрив однієї ланки в

ланцюзі платежів веде до банкрутства інших товаровласників. До моменту закінчення терміну боргових зобов'язань позичальник може виявитися неплатоспроможним, так як багато товаровласників купують один у одного товари в кредит, неплатоспроможність одного з них неминуче викликає неплатоспроможність інших, тобто виникає небезпека розриву в ланцюзі виконання боргових зобов'язань, що веде до розвитку кризових явищ.

Щоб уникнути цього в багатьох країнах вводиться система доповідомляючих платежів, тобто автоматично на рахунок клієнта зараховуються заробітна плата, пенсії та інші виплати, а також списуються з рахунку податки та інші виплати.

Прискорення платежів, скорочення витрат і підвищення рентабельності підприємства сприяло введення в платіжний оборот електронних грошей.

5. Функція світових грошей. Розвиток товарного виробництва і вихід товарного обміну за межі національних кордонів виступили матеріальною передумовою появи цієї функції грошей. І якщо всередині окремої країни можуть бути в обороті не тільки повноцінні, а й неповноцінні гроші, то на світовому ринку знаки вартості, обов'язкові до прийому в рамках окремої держави, втрачають силу. Паризькою угодою 1867 р. єдиною формою світових грошей було визнано золото.

В якості міжнародного платіжного засобу світові гроші виступають при широкому використанні міжнародного кредиту, коли створюється ситуація, за якої обсяг платежів країни за кордон не перевищує обсяг надходження з-за кордону. Як міжнародний купівельний засіб гроші використовуються при прямій купівлі товарів за кордоном та оплати їх готівкою.

Кожна країна має потребу у відомому запасі золота для міжнародних платежів, при сплаті військових контрибуцій, надання кредитів, позик. У цьому випадку гроші виступають в якості матеріалізації суспільного багатства, тобто є засобом перенесення національного багатства з однієї країни в іншу.

У міру розвитку товарного обміну повноцінні гроші перетворюються на знаки вартості. В умовах швидкого розвитку громадських зв'язків і розвиненою організації грошової системи відбувається відхід грошових засобів обігу та платежу від металевої основи: паперові і кредитні гроші перестають розмінюватися на золото. Так як існувала тенденція до обмеження міжнародних розрахунків золотом, а світової банкноти не було, то місце золота зайняв долар США та англійський фунт стерлінгів. Перша міжнародна угода була підписана в Генуї в 1922 р., коли ці валюти були оголошені еквівалентами золота і внесені в міжнародний оборот.

У 1970 р. з метою збільшення міжнародної ліквідності і заміни національних валют міжнародної одиницею Рада керуючих Міжнародного Валютного Фонду затвердила план створення нового виду ліквідних коштів – **СПЕЦІАЛЬНІ ПРАВА ЗАПОЗИЧЕННЯ – СПЗ.**

Спочатку в 70-х роках в одиниці СПЗ було встановлено фіксований золотий вміст. З липня 1974 р. вартість одиниці СПЗ стала визначатися на основі середньозваженого курсу 16 валют провідних капіталістичних країн, частка зовнішньої торгівлі яких становить не менше 1% обсягу світової торгівлі. З 1981 р. кількість валют в «валютному кошику» СПЗ було скорочено до 5, після чого його склад переглядається раз на 5 років. У 1979 р. була

введена нова регіональна міжнародна грошова одиниця, використовувана країнами – членами Європейської валютної системи (ЄВС) – ЕКЮ.

1.3. Види грошей

Всі існуючі гроші, виходячи з особливостей матеріально-речової сторони загального еквівалента, поділяються на дві групи:

1. Повноцінні гроші, які називаються так тому, що товар, з якого вони виготовлені, має одну і ту ж вартість як у сфері обігу як гроші, так і в сфері нагромадження як скарб.

Повноцінні гроші (монети) містять дорогоцінний метал у кількості, що відповідає їх номінальній вартості.

Золоті гроші. Володіючи субстанцією грошового товару, золоті гроші набувають свою вартість, створювану в процесі видобутку золота. Саме власна внутрішня вартість надає їм незалежну від ринку товарів абсолютну стійкість. Це та сама стійкість, зміна якої викликає коливання товарних цін. При збігу внутрішньої вартості, отриманої у сфері виробництва золота, і мінової вартості золота у сфері обігу досягається стійкість обороту золотих грошей. У колишні епохи – в докапіталістичний період, тобто до кінця XIX століття, для підтримки єдності використовувалися злитки.

Внутрішня вартість злитків золота і мінова вартість золота в монеті на певному історичному етапі відокремилися. Сталося це відокремлення в період появи монетної форми золотих грошей. Обмін золота тим вдаліше, чим більш враховано співвідношення внутрішніх вартостей обмінюваних товарів і власне золота. При цьому вартість золота повинна постійно реагувати на відносну зміну вартостей товарів. Однією з умов золотого грошового обігу є досягнення відповідності вартості металу в злитках і вартості монетного металу. Мова йде про єдність внутрішньої вартості і мінової вартості золотих грошей, оскільки ситуація, при якій відбувається зниження внутрішньої вартості злитка, стає вигідною для структур, які карбують монети. Зворотна реакція буде в тому випадку, коли мінова вартість металу в монетах стає вище внутрішньої вартості металу в злитках, власники монет почнуть переплавляти їх в злитки з метою реалізації їх на міжнародних ринках. І тільки відновлена рівність вартості злитка і монет покладе кінець вигідності карбування монет або продажу злитків і забезпечить стійкий обіг золотих монет.

2. Неповноцінні гроші, до яких відносяться такі гроші, купівельна спроможність яких перевищує внутрішню вартість товару, який виступає носієм грошових відносин. Купівельна спроможність цих грошей визначається виключно ринковими умовами, при цьому їх внутрішня вартість не робить на неї ніякого впливу.

Паперові гроші – грошові знаки представники повноцінних грошей. Їх випускає казначейство з примусовим курсом, з метою отримати емісійний дохід. Цей вид грошей називають казначейськими білетами.

Існує кілька причин випуску паперових грошей:

- потреби державного казначейства в екстраординарних ресурсах, викликані дефіцитом державного бюджету;

- наявність історичних періодів, що характеризуються гострою потребою уряду в грошах (війни, революції);
- хронічний дефіцит платіжного балансу країни, коли уряд, прагнучи уникнути витоку золота за кордон, вимушений вводити нерозмінні на золото гроші, забезпечені примусовим курсом, з метою отримання емісійного доходу;
- фізичний знос монет, що перетворює повноцінні монети в знак вартості, а в окремих випадках від свідомого псування металевих монет державною владою, яка веде до зниження металевого змісту монет, з метою отримання додаткового доходу до скарбниці.

Паперові гроші, що випускаються казначейством, спираються на перерозподільчу функцію держави, на її здатність здійснювати позаекономічний примус. Паперові гроші не є борговим зобов'язанням держави. У той же час їх випуск можна розглядати як специфічну форму примусової фінансової субсидії суспільства державі.

3. Кредитні гроші.

Вексель – перший вид кредитних грошей, що виник в результаті торгівлі в кредит. Це документ, складений за встановленою законом формою, що містить безумовне абстрактне письмове боргове грошове зобов'язання, тобто цінний папір. При цьому вексель може бути: простий, переказний, казначейський і т.д.

Банкнота – це вексель банку, панівний сьогодні вид кредитних грошей. Банкнота відрізняється від векселя:

- по терміновості (вексель має термін, банкнота немає);
 - за гарантією (вексель має індивідуальну гарантію, банкнота Національного банку країни).
- Банкнота відрізняється від казначейського квитка:
- за походженням (банкнота з функції платежу, а казначейський квиток з функції обігу);
 - за емісією (банкноти випускає цінні папери, білети державної скарбниці – казначейство);
 - за поверненням (банкнота повертається після закінчення терміну боргового зобов'язання, казначейські білети – ні);
 - за розміром (класична банкнота розмінюється на золото, сучасна банкнота не розмінюється на золото, але має товарну основу. Казначейський квиток ніколи не розмінюється).

Існує три канали емісії банкнот:

- у ході банківського кредитування господарства, на заміну векселя підприємства;
- у ході банківського кредитування держави, натомість державного боргового зобов'язання (облігація, вексель);
- під приріст офіційних валютних резервів.

Чек – письмовий наказ власника поточного рахунку банку про виплату певної суми чекодержателю. Це різновид переказного векселя.

Види чеків:

- іменні (із зазначенням імені власника грошей і без права передачі);
- ордерні (із зазначенням імені та правом передачі);
- пред'явницькі (без вказівки імені);

- розрахункові;
- грошові (для отримання готівкових грошей).

Чек використовується для отримання грошей в банку; розрахунків і платежів; організації безготівкових розрахунків.

Електронні гроші. Перехід до використання в розрахунках ЕОМ привів до появи електронних грошей. Їх використання дозволило скоротити кількість паперових носіїв інформації, підвищити швидкість передачі інформації, прискорити обробку банківської кореспонденції, знизити витрати на обробку інформації і т.д.

Пластикові гроші. На базі використання ЕОМ з'явилася можливість заміни чеків на пластикові платіжні картки.

Види пластикових карт:

- дебетові;
- кредитні.

1.4. Теорії грошей та їх еволюція

Зв'язок грошей з виробництвом помічений давно. Гроші є важливим елементом будь-якої економічної системи, що сприяє функціонуванню економіки. У залежності, насамперед, від оцінки ролі грошей і грошової системи в розвитку економіки існують різні теорії грошей. Ці теорії виникають, отримують підтвердження і якийсь час панують. Однак деякі з них, навпаки, не отримують поширення, оскільки практика не підтверджує, а то й просто спростовує їх.

Розрізняють три основні теорії грошей – металеву, номіналістичну і кількісну.

Металева теорія грошей. Дана теорія виникла в Англії в період первісного нагромадження капіталу в XVI – XVII ст. Одним із засновників металевої теорії був У. Стаффорд (1554 – 1612). Для металевої теорії грошей було характерно ототожнювати багатства суспільства з дорогоцінними металами, яким приписувалося монопольне виконання всіх функцій грошей. Прихильники цієї теорії не бачили необхідності і закономірності заміни повноцінних грошей паперовими, тому пізніше вони виступали проти паперових грошей, не розмінних на метал.

Номіналістична теорія грошей. Першими представниками цієї теорії були англійці Дж. Берклі (1685 – 1753) і Дж. Стюард (1712 – 1780). В основі їх теорії лежали два наступних положення. По-перше, гроші створюються державою, і, по-друге, вартість грошей визначається їх номіналом. Основною помилкою представників номіналізму є положення про те, що вартість грошей визначається державою. Тим самим вони заперечують трудову теорію вартості і товарну природу грошей.

Подальший розвиток цієї теорії припадає на кінець XIX-XX ст. Найбільш відомим представником номіналізму був німецький економіст Г. Кнапп (1842 – 1926). На його думку, гроші мають купівельну здатність, яку надає їм держава. Г. Кнапп засновував свою теорію не на повноцінних монетах, а на паперових грошах. При аналізі грошової маси він враховував лише державні казначейські

квитки (паперові гроші) і розмінні монети, виключаючи з неї кредитні гроші (векселі, банкноти, чеки).

Головна помилка номіналістів полягала в тому, що, відірвавши паперові гроші від золота і від вартості товару, вони наділяли їх "вартістю", "купівельною силою" шляхом акту державного законодавства. Положення номіналістичної теорії були застосовані в економічній політиці Німеччини, яка широко використовувала емісію грошей в роки першої світової війни. Період гіперінфляції в Німеччині в 20-х роках остаточно спростував концепцію номіналізму в теорії грошей.

Кількісна теорія грошей. Основоположником кількісної теорії грошей був французький економіст Ж. Боден (1530 – 1596). Подальший розвиток ця теорія отримала в працях англійців Д. Юма (1711 – 1776) і Дж. Мілля (1773 – 1836), а також француза Ш. Монтеск'є (1689 – 1755). Д. Юм, намагаючись встановити причинний і пропорційний зв'язок між припливом благородних металів з Америки і зростанням цін в XVI – XVII ст., висунув тезу: "Вартість грошей визначається їх кількістю". Прихильники цієї теорії вбачали у грошах тільки засіб обігу. Вони помилково стверджували, що в процесі обігу в результаті зіткнення грошової і товарної мас нібито встановлюються ціни, і визначається вартість грошей.

Основи сучасної кількісної теорії грошей були закладені американським економістом і математиком Ірвінгом Фішером (1867 – 1947). І. Фішер заперечував трудову вартість і виходив з "купівельної сили грошей". Він виділяв шість чинників, від яких залежить ця "купівельна сила грошей": 1) кількість готівкових грошей в обігу; 2) швидкість обігу грошей; 3) середньозважений рівень цін; 4) кількість товарів; 5) сума банківських депозитів; 6) швидкість депозитно-чекового звернення.

Сучасна кількісна теорія грошей, вивчаючи макроекономічні моделі та загальні співвідношення між масою товарів і рівнем цін, стверджує, що в основі зміни рівня цін лежить головним чином динаміка номінальної грошової маси. Вона висуває відповідні практичні рекомендації щодо стабілізації економіки за допомогою контролю над грошовою масою.

Різновидом кількісної теорії грошей є *монетаризм*.

Монетаризм – економічна теорія, відповідно до якої грошова маса, яка перебуває в обігу, відіграє визначальну роль у стабілізації та розвитку ринкової економіки. Основоположником монетаризму є лауреат Нобелівської премії 1976 р. М. Фрідмен. Монетаризм виник у 50-ті роки. Монетаристський підхід до управління економікою широко використовувався в США, Великобританії, ФРН та інших країнах в період подолання стагнації 70-х – початку 80-х років, а також на початку 90-х років при переході до ринкової економіки в Росії.

Вершиною теоретичних розробок монетаризму стали концепції стабілізації американської економіки і відома "Рейгономіка", реалізація яких допомогла США послабити інфляцію і зміцнити долар. Після кейнсіанства концепції «Чиказької школи» М. Фрідмена стали другим прикладом ефективного використання економічної теорії в економічній практиці США.

Кейнсіанство – макроекономічна теорія, яка визнає і обґрунтовує необхідність і значимість державного регулювання ринкової економіки. Названа по імені Дж. М. Кейнса (Великобританія). Виникнення даної теорії

відноситься до періоду Великої депресії 1929 – 1933 рр.. Ця найбільша криза світової капіталістичної системи виявила нездатність суто ринкового наукового напрямку відповісти на питання про його причини і шляхи стабілізації економічного розвитку. Основу теоретичних положень Кейнса складає ідея про втручання держави в розвиток капіталістичної економіки з метою усунення кризових явищ, досягнення максимальної зайнятості, підвищення темпів зростання суспільного виробництва. Кейнс вважав, що практична реалізація цієї ідеї може бути досягнута за допомогою застосування макроекономічних методів, що передбачають аналіз взаємозалежності таких агрегатних (сукупних) величин, як національний дохід, сукупна пропозиція, сукупний попит, зайнятість, заощадження, інвестиції. Основним чинником, що впливає на економічне зростання і здатним забезпечити вихід економіки з депресії, Кейнс вважав сукупний попит, який визначається трьома складовими: споживанням населення, інвестиціями підприємств та державними витратами.

Відповідно до монетаристської концепції, сучасні ринкові відносини являють собою стійку, саморегульовану систему, що забезпечує економічну ефективність. Важливо також, що втручання держави в розвиток економіки бажано і неминуче, але не з метою коригування ринкових механізмів кейнсіанськими методами регулювання сукупного попиту, а для створення умов активізації конкурентних сил ринку за допомогою раціональної грошової політики. У залежності від реакції ринку на маніпулювання грошовою масою Фрідмен та його послідовники розглядають дві моделі – короткострокову та довгострокову.

В даний час монетаризм вже не є повним антиподом кейнсіанської концепції розвитку економіки. Сьогодні існує якийсь кейнсіансько – неокласичний синтез – самостійна теоретична модель, яка акумулює елементи обох економічних теорій.

1.5. Походження банків

У літературних джерелах багатьох дослідників визначено, що банки, найімовірніше, з'явилися в Стародавньому Іраку. Перші позикові каси, мабуть, були відкриті ще в II тисячолітті до нашої ери «священними» повіями при вавилонських храмах. Оскільки їхні заробітки накопичувалися в храмових скарбницях, вони могли позичати гроші жерцям храму та членам їх сімей. Точно так само в стародавній Греції великі храми володіли монополією на банківську справу: Вони почали з зберігання цінностей для заможних людей і поступово перейшли до лихварства [9, 15].

Комерційні банки, більш близькі до сучасних, почали з'являтися у Вавилоні в VII столітті до нашої ери і пишно розцвіли до кінця VI століття до нашої ери. Позикові договори, записані на глиняних дощечках, складалися досить просто. Якщо суспільне становище позичальника було високим, він просто повертав позику (якась кількість срібла) з надбавкою, яка звичайно становила 20-30 відсотків на рік. При сумнівному матеріальному становищі позичальника банк не призначав відсотки, але брав під свій контроль будь-яку власність (наприклад, будинок, ділянку землі або раба) в якості застави. Така

застава забезпечувала банку дохід у випадку прострочення позики і залишалася в його власності, якщо гроші не поверталися. Відомо, що неплатників було досить багато: вавілоняни, як правило, знищували дощечку із записом позики, якщо борг погашався, тому десятки збережених дощечок свідчать про тих нещасливців, чиє майно і товари конфісковувалися.

У таких сприятливих умовах банківські династії, наприклад «Егібі і сини» з Вавилону, нажили колосальний стан і незабаром обігнали за багатством великі храми, а можливо, і саму державу. У V столітті до нашої ери сімейство Мурашу з міста Ніппур брало землю в заставу під 40-70 відсотків річних, позичаючи гроші землевласникам, які намагалися сплатити високі податки, якими обкладалася нерухомість в Перській імперії, в той час правлячої Вавилоном.

Не дивно, що банк Мурашу володів чи тримав заставні на більшу частину землі і каналів навколо міста, а також на стада корів і місця для рибного лову. Крім того, банкіри укладали шахрайські операції з нерухомим майном, щоб змовою з продажними чиновниками банкрутити власників державної землі. Судячи з усього, банк Мурашу припинив своє існування лише за особливим рішенням персидського уряду в 417 році до нашої ери.

Можна вважати доведеним, що в VI столітті до нашої ери євреї вперше взяли участь у великих фінансових справах. Представники сімейного банку Егібі носили вавілонські (язичницькі) імена, але швидше за все вони мали єврейські корені. «Егібі» є вавілонським аналогом імені Якоб. Ймовірно, члени сім'ї процвітаючого банкіра були нащадками представників середнього класу, висланими з Іудеї вавілонським завойовником Навуходоносором у 587 році до нашої ери, який так чи інакше «зробив добру справу» в країні їх полону.

Найвитонченіша банківська система Стародавнього світу була створена через декілька сторіч при династії Птолемеїв в Єгипті. Мережа царських банків, в яких служили тисячі діловодів, поширилася по всій державі, управління здійснювалося з головної контори в столиці Олександрії. У центрі кожного району були провінційні банки і навіть місцеві відділення у невеликих містах. Така державна банківська система виконувала три основні функції: допомогу у зборі державних податків і доходів, прийом грошових внесків від населення та видача їх на вимогу і, нарешті, обмін валют. Ймовірно, основним джерелом банківських доходів були збори за послуги, а не відсотки по позиках.

У Єгипті епохи Римської імперії (після 30 року до н.е.) контроль над банками в примусовому порядку здійснювався громадської службою, так що банкіри навряд чи могли крупно пожитися за чужий рахунок.

Банківська справа була не так добре розвинена на решті території Римської імперії, де вона у вигляді приватної системи знаходилася в основному в руках греків. У своїй діяльності банкіри спиралися на великі храми Східного Середземномор'я. Банки зникли в Європі після краху імперії в V столітті нашої ери.

До IX століття в арабському світі з'явилася розвинена банківська мережа. У літературних джерелах згадуються банки з головними конторами в Багдаді і філіями в інших містах. Вони вели справи в основному з використанням чеків (sakk по-арабськи), гарантованих борговими розписками і оформлюваних у вигляді акредитивів, так що можна було виписати чек у Багдаді, а отримати гроші по ньому, скажімо, в Марокко.

Більшість банкірів у мусульманських країнах становили християни або іудеї, оскільки Коран забороняє стягнення відсотків по позиках.

Перші європейські банківські операції можуть бути датовані 808 роком н.е., коли єврейські торговці в Північній Італії об'єдналися для створення примітивного банку, в якому можна було зберігати на депозиті готівкові гроші. Більш-менш сучасні банки вперше з'явилися у Венеції в кінці XII століття, коли велика морська держава обклала своїх громадян спеціальним податком, щоб сплатити витрати на війну, яка велася одночасно з сходом і з заходом. За купою (banck – «купа» по-німецьки) готівкових грошей доглядала спеціальна комісія, в кінці кінців перетворена в правління банку.

Монети та паперові гроші

Хоча історія грошей офіційно починається з винаходу карбування монет в кінці VII століття до нашої ери, важко уявити, як складно організовані урбаністичні суспільства Стародавнього світу так довго обходилися без цього зручного засобу обміну. Проста мінова торгівля, коли, наприклад, за кількох кіз береться їх еквівалент в зерні, була досить обтяжливою. Однак насправді гроші мають довгу передісторію.

Одним з перших різновидів грошей були черепашки каурі (Cypaea moneta). На багатьох китайських бронзових судинах для пиття, що належать до епохи Шан (близько 1500-1000 рр. до н.е.), є написи, що повідомляють про дари у вигляді нанизаних на шнурок черепашок каурі. Нитка каурі з п'ятьма або десятьма раковинами була основною грошовою одиницею в епоху Шан. У склепі цариці Фу Хао в Аньяне, столиці держави Шан, знайшли приблизно 7000 каурі; зрозуміло, вона була дуже багатою жінкою. Каурі володіли особливою цінністю ще й з-за великої віддаленості Аньяна від тихоокеанського узбережжя, де їх збирали. Згідно з перекладами, каурі не втратили своєї значущості навіть після введення монетного карбування: Приблизно в 600 році до нашої ери правитель держави Чу (сучасна провінція Хунань) випустив металеві монети у формі раковин каурі.

У Єгипті та Месопотамії в II тисячолітті до нашої ери використовувалася більш знана форма грошей – бронзові кільця, які можна було легко носити всюди, нанизавши на обруч більшого діаметра. Їх цінність, якщо виникали якісь сумнів, визначалася простим зважуванням. У Стародавньому Вавілоні вага металу була стандартизованою, і її справжність часто пересвідчувалася офіційним урядовим штампелем. Такі проштемпельовані кільця являли собою перший крок до справжніх монетних грошей. У хроніці правління Сінахеріба (Ассирія, 705-681 рр. до н.е.) є посилання на шматочки срібла в півшекеля, відомі як «голови Іштар», – ймовірно, на них був відбиток богині Іштар, що перетворювало їх у своєрідний прототип карбованої монети.

Згідно підручників, перші справжні гроші з'явилися в державі Лідія (Західна Туреччина) приблизно в 650 році до нашої ери. Це були невеликі шматочки металу у формі бобів з електрона (природного сплаву золота і срібла, виявленого в річкових розсипах Лідії), на одній стороні яких зображувалася ледова емблема короля Гігеса, а на іншій – відмітки, що засвідчують вагу і чистоту металу. Звідти нововведення швидко поширилося на Захід, в грецькі міста-держави, і на Схід, в Персію.

Однак і інші, більш віддалені країни в рівній мірі можуть претендувати на першість у виготовленні металевих грошей. Індійські монети вперше були викарбувані в VII столітті до нашої ери в імперії Магадха. Як і лівійські монети, вони представляли собою невеликі вигнуті пластинки або плоскі шматочки срібла з глибокими відбитками. На монетах зображалися символи правителів, торговців або банкірів.

Литі китайські монети дуже сильно відрізнялися від інших. Монети у формі ножа з держави Ци біля узбережжя Тихого океану можна датувати IX століттям до нашої ери. Згодом правителі династії Чжоу скористалися цією ідеєю і стали виготовляти гроші у формі ножа для оброблення китових туш. Самим раннім переконливим доказом існування китайських металевих грошей є придворна хроніка, де повідомляється про монетну реформу, проведену правителем Чжун-ваном в 524 році до нашої ери. Факт абсолютно незалежної появи китайських монет доводиться ще й тим, що, окрім золотого карбування держави Чу (500-200 рр. до н.е.), всі китайські монети аж до нового часу відливалися, а не карбувалися.

Чи варто дивуватися, що фальшивомонетники з'явилися майже одночасно з першими металевими грошима? Найстаріші фальшиві гроші представлені копією срібної монети з грецького острова Егіна (VI ст. до н.е.). Підробка виконана з міді з срібним покриттям. Технічне виконання цієї монети дуже високе, хоча карбування з'явилася в Греції порівняно недавно.

Літаючі гроші

Є факт, який безперечно свідчить на користь китайського походження паперових грошей. Перша спроба ввести їх в обіг була зроблена в період царювання імператора Уді з династії Хань (140-87 рр. до н. е.), після того як постійні військові походи проти монгольських кочівників спустошили імперську скарбницю. Приватне карбування монет настільки знизило якість металевих грошей, що відбувалися різкі коливання їх номінальної вартості. Уді зажадав від більшості карбованих дворів випустити казначейські квитки, вартість кожного з яких становила 400 000 мідних монет. Квитки виготовлялися зі шкіри білого оленя – виключно рідкісної тварини – і мали форму квадрата зі спеціальним малюнком. Однак цей незвичайний експеримент в області грошово-кредитного регулювання був приречений на невдачу через вкрай обмежену кількість білих оленів.

Китайці повторно повернулися до ідеї паперових грошей приблизно на початку IX століття. У той час їх називали «літаючими грошима» через те, що вітер міг легко віднести «купюру» геть, на відміну від звичних зв'язок монет. Ці ранні паперові гроші були не повноцінним засобом обміну, а швидше сертифікатом, який приватні банки видавали торговцям в обмін на готівкові гроші. Повернувшись зі столиці в провінцію, торговець міг здати сертифікат і отримати назад свої гроші. Таким чином, грабіжники позбавлялися можливості «звільнити» купців від готівки по дорозі додому. У 812 році випуск подібних грошей став прерогативою китайського уряду.

Близько 1000 року китайські банки почали випускати повністю конвертовані банкноти під урядові гарантії, але в 1023 році вони були вилучені, і в обігу залишилися тільки державні банківські квитки. На цих грошах була

позначка з повідомленням про певний термін (зазвичай три роки), протягом якого вони могли перебувати в обігу. Тоді мало думали про підкріплення грошової маси відповідним золотим запасом, і в XII столітті вибухнула гіперінфляція. Це надало привабливі можливості фальшивомонетникам: в 1183 році якийсь друкар виготовив за півроку 2600 фальшивих банкнот, за що був засуджений до смерті.

Ідея паперових грошей мало-помалу поширювалася на захід, у країни з менш розвиненою економікою – монголи друкували банкноти за зразком китайських в Ірані в 1292 році, а перші європейські паперові гроші були віддруковані в Швеції в 1601 році.

Контрольні питання

1. Назвіть історичні та сучасні види грошей.
2. Які основні функції грошей?
3. В чому сучасні особливості функцій грошей?
4. Перелічите теорії грошей, їх відмінності та вплив на розвиток грошового обігу.
5. Що таке державна монетарна політика?
6. В чому відмінність політики рестрикції та експансії?
7. Які передумови поклали в основу появи банків?
8. Дослідити походження банків.
9. Назвіть види та функції банків.

РОЗДІЛ 2

СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК БАНКІВСЬКОЇ СПРАВИ

2.1. Сутність, процес становлення та основні функції банків

Термін банк походить від італійського – *banco*. Словом *bancheri* в Генуї в XII ст. називали міняйла, а стіл, на якому він розкладав свої монети, називався *banco*. Старофранцузьке слово *banque* та італійське *banca* декілька сотень років тому означали одне й те саме – «лавка міняйли». Слова *banquier* та *bankier* у французькій та німецькій мовах позначають власника капіталу, що має можливість одноосібно визначати стратегію і тактику використання фінансових ресурсів.

З найдавніших часів потреби громадського життя змушували людей займатися посередницькою діяльністю, що виражалась у взаємних платежах, пов'язаних з обігом монет різних за вагою і змісту дорогоцінних металів.

Вважається, що перші банки виникли при зародженні капіталізму в Італії – у Генуї, Венеції в XIV – XV сторіччях. Інша частина спеціалістів вважає, що банки або подібні їм інститути існували ще з глибокої давнини – 2300 років до н.е. Документи з Вавилону й Ассирії, наприклад збірник законів Хамурапі, доводять, що вже тоді практикувалися вкладні операції: прийом внесків і сплата по ним відсотків.

Поряд із прийомом внесків за визначену плату провадився обмін грошей. За свідченням істориків, ці перші банківські операції здійснювалися в храмах, тому що там забезпечувалася найбільша безпека. У рабовласницькій Греції храми як місця збереження грошей, грали дуже важливу роль і служителі культу були свого роду банкірами. У старожитності їх називали лихварями. Свого повного розвитку лихварський капітал досяг за рабовласницького та феодального суспільства.

Тоді накопичені кошти стали надавати в тимчасове користування з метою одержання прибутку. Причому процентна ставка була дуже високою – до 40% річних. Дорого коштували і перші кредити, що видавалися на Русі. Надалі в багатьох країнах були прийняті закони про лихварство, що обмежували розмір позичкового відсотка.

Виникнення банківської справи історично пов'язане з потребою ринку у посередницькій діяльності з розміну та обміну цінностей, що виконували функцію грошей при обмінних та торговельних операціях.

Потреба в розвитку банківських послуг посилювалась одночасно з розвитком і розширенням торгівлі. Поява грошей як універсального товару перетворила примітивний механізм бартерного обміну в обіг товару через операції купівлі-продажу. Між виробником товару та його споживачем почали виникати різні посередники. На окремих етапах розвитку та розширення ринку (в широкому значенні цього слова) посередниками виступали, з одного боку,

перекупники, купці або система торговельних послуг, а з іншого – міняйли, банкіри та фінансово-кредитна система.

Розвиток і розповсюдження грошового обігу сприяли введенню в оборот боргових зобов'язань та вимог, різноманітних титулів власності, комерційних і казначейських векселів, облігацій, акцій тощо.

Зміцнення економіки європейських держав, посилення влади та впливу католицької церкви на державну політику, розвиток науки, поява нових знань і технологій спричинили підвищення ділової активності, розширення торгівлі та пожвавлення в економіці. Це сприяло виникненню великих державних жиро-банків, що дозволило досить широко розповсюдити систему здійснення безготівкових розрахунків між контрагентами.

Жиро-розрахунок і сьогодні широко використовується як система безготівкових розрахунків або як різновид безготівкових розрахункових операцій, пов'язаних із перерахуванням коштів із одного банківського рахунка на інший в межах одного банку або єдиної банківської системи. Використання системи жиро-розрахунків у момент її створення дозволило підприємцям отримати ряд переваг: зберігати активи в золоті та інших металах, здійснювати розрахунок шляхом виписування переказу на банк та отримувати плату від своїх контрагентів у монетах при гарантії якості грошей з боку банку. Переваги використання паперових платіжних засобів у вигляді переказів жиро-банків спричинили швидке зростання популярності банківських грошей і надалі призвели до появи банкнот – банківських цінних паперів.

Безпосередніми попередниками сучасних банкнот вважаються білети, що випускались в обіг німецькими золотих справ майстрами в середині XVII століття як посвідчення прийняття вкладів у золоті та інших дорогоцінних металах. Таке посвідчення, що мало назву «зобов'язання золотоковалів», було безстроковим борговим зобов'язанням встановленої форми, що давало його пред'явнику безумовне право вимагати у будь-якого члена цеху золотоковалів вказану в зобов'язанні суму грошей в будь-який час. Ці боргові зобов'язання вільно обертались і виступали еквівалентом золотих монет, а їх використання давало можливість накопичувати золото у зв'язку з припиненням природного зносу золотих монет в обігу. Другим джерелом прибутків цеху золотоковалів виступала можливість використовувати частину отриманих «безпроцентних вкладів» для надання процентних позик уряду та іншим надійним позичальникам. Для підтримання стійкого обігу своїх боргових зобов'язань золотоковалям було необхідно зберігати в резерві тільки деяку, визначену досвідом, частину отриманих цінностей у вигляді золотих монет для задоволення поточних потреб утримувачів банкнот.

Власне банківські білети вперше з'явилися у 1661р. в касах Стокгольмського банку, але швидко вийшли з обігу. Постійний обіг банкнот почав забезпечувати з 1694 р. англійський банк, що увійшов в історію і як перший стійко функціонуючий банк в Європі. Англійський банк вперше використав можливість існування повноцінних грошей у межах банківської системи, створивши пропозицію кредиту в банківських білетах, сумарна фактична вартість якого істотно перевищувала реальні грошові ресурси банку в

золоті та інших дорогоцінних металах. За оцінкою визначних економістів того часу, це нововведення активно сприяло розвитку торгівлі та економіки держави. Емісійні банки і понині часто називають банками для кредитування розвитку промисловості.

У сучасних умовах банк, виступаючи найважливішою фінансовою установою в економіці, може розглядатися як джерело корпоративного кредиту, кредиту для домашніх господарств і для малих підприємств, споживчого кредиту, важливої фінансової інформації, отримання коштів для транснаціональних операцій; як посередник у здійсненні грошових розрахунків.

Банк може характеризуватися набором функцій, які він виконує в економіці. Сучасні банки пропонують своїм клієнтам широкий набір послуг, беруть участь у найрізноманітніших фінансових операціях, забезпечуючи професійне виконання покладених на них функцій.

З точки зору забезпечення вирішення основних цілей і завдань, покладених на банки, можна виділити такі групи функцій які представлені на рис. 2.1.

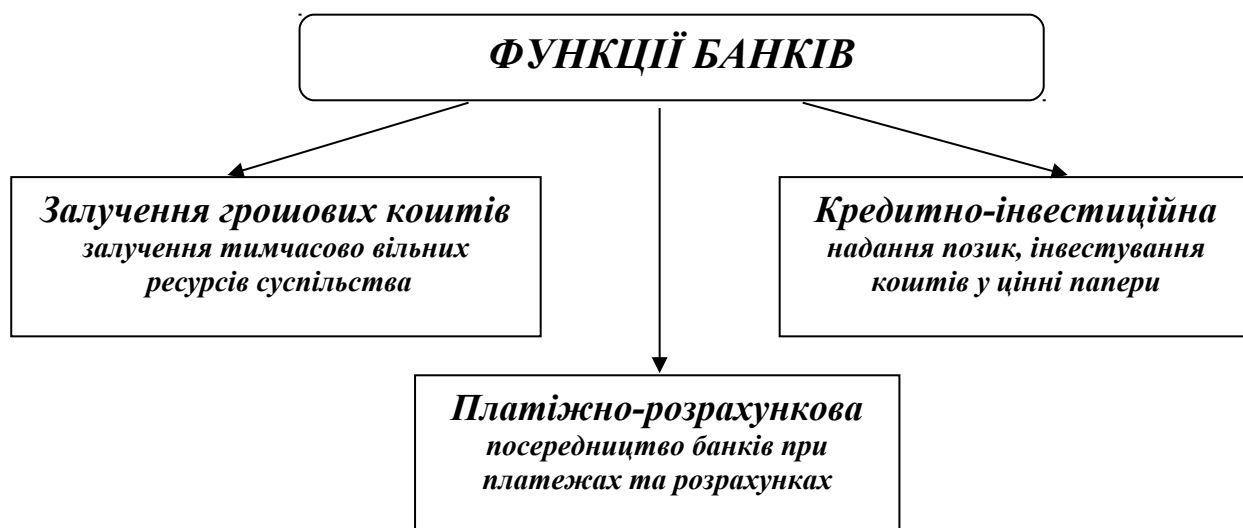

Рис. 2.1 Функції банків

В основу *платіжно-розрахункової* функції покладено посередництво банків при платежах та розрахунках. Виступаючи посередниками, банки беруть на себе виконання таких операцій, як прийняття грошей від клієнтів та їх виплата, зберігання готівкових коштів, зарахування коштів за переказами на відповідні банківські рахунки, здійснення безготівкових платежів за дорученнями клієнтів, виконання платіжно-розрахункових операцій за банківськими пластиковими картками, дорожніми чеками тощо.

Функція *залучення грошових коштів* полягає в залученні тимчасово вільних ресурсів суспільства, зокрема в мобілізації грошових доходів і заощаджень та перетворенні їх у реально діючий капітал. Як підприємства, так і домашні господарства при одержанні грошових доходів окрему їх частину спрямовують на накопичення з метою забезпечення наступних великих витрат.

Ці доходи та заощадження, якщо вони не задіяні в грошовому кругообігу, становлять так званий мертвий скарб.

Комерційні банки акумулюють грошові доходи та заощадження у вигляді різноманітних депозитів, вкладів, перетворюючи їх у позиковий капітал. Цей капітал випускається банками в обіг шляхом його надання у тимчасове користування зацікавленим господарюючим суб'єктам та домашнім господарствам на відповідних умовах.

Тісно пов'язана з попередньою **кредитно-інвестиційна** функція. База функціонування кредитно-інвестиційних відносин – тимчасове вивільнення грошових ресурсів та поява тимчасової потреби в них. Реалізується ця функція в наданні позик короткострокових та довгострокових, інвестуванні вільних коштів в цінні папери та довгострокові проекти. Відхилення фактичної потреби господарюючих суб'єктів в обігових коштах від їх наявності залежить від багатьох факторів, зокрема: сезонності виробництва, характеру продукції та використовуваної сировини, співвідношення між тривалістю виробництва та тривалістю оборотності продукції, коливань цін на неї тощо.

Сукупність банків складає **банківську систему**. Згідно банківського законодавства, банківська система України має чотири рівні.

I-II рівні: банківська система, що складається з центрального банку та комерційних банків.

III-IV рівні: парабанківська система, що складається з спеціалізованих кредитно-фінансових установ та поштово-ощадних установ.

Центральним банком України є Національний банк України.

2.2. Національний банк України

Головна мета центрального банку держави – **забезпечення стабільності національної грошової одиниці**.

Центральні банки виконують такі функції:

- розробка і реалізація грошово-кредитної (монетарної) політики;
- монопольна емісія банкнот;
- розрахунково-касове і кредитне обслуговування банків другого рівня (функція банку банків);
- розрахунково-касове і кредитне обслуговування держави (фірмовий банк держави);
- збереження централізованого золотовалютного резерву;
- нагляд і контроль за банківською діяльністю.

Розробка і реалізація грошово-кредитної політики – ключова функція центрального банку. На ній базується рішення основної задачі – забезпечення стабільності валюти.

Інструменти грошово-кредитного регулювання наведені на рис. 2.2.

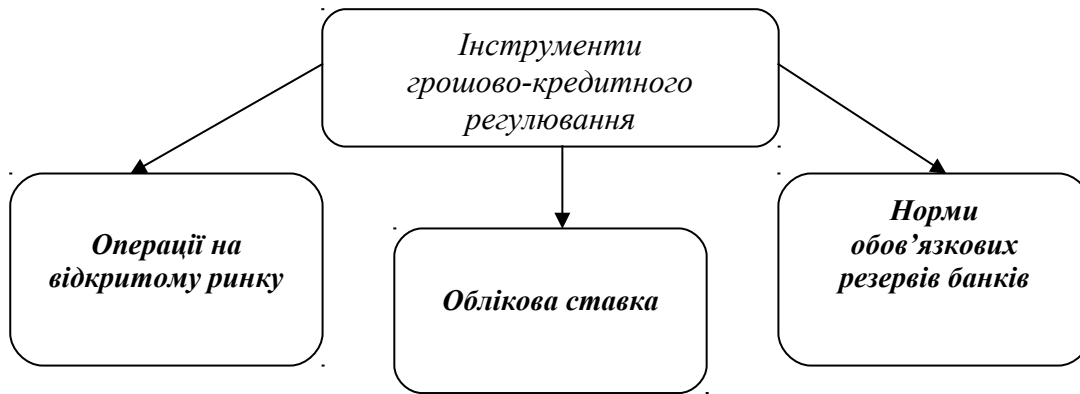

Рис. 2.2. Інструменти грошово-кредитного регулювання

Всі функції центрального банку тісно взаємозалежні. Кредитуючи державу і банки, центральний банк одночасно створює кредитні інструменти обігу; здійснюючи випуск і погашення урядових зобов'язань, впливає на рівень позичкового відсотка.

Свої функції центральний банк здійснює через банківські операції, **пасивні** та **активні**.

Пасивними називаються операції, за допомогою яких утворюються банківські ресурси.

Активними операціями називаються операції з розміщення банківських ресурсів.

До основних **пасивних** операцій центральних банків відносяться: емісія банкнот; прийом внесків комерційних банків і казначейства; операції з формування власного капіталу.

До основних **активних** операцій центральних банків відносяться: обліково-позичкові операції, вкладення в державні цінні папери, операції з золотом та іноземною валютою.

Національний банк є юридичною особою, має відокремлене майно, що є об'єктом державної власності. Статутний капітал банку є державною власністю і слугує для забезпечення зобов'язань банку. Його розмір становить 10 млн. грн.

Згідно з чинним законодавством передбачена така система (структура) Національного банку: центральний апарат, територіальні управління в областях і Кримській автономній республіці, розрахункові палати, Банкотно-монетний двір, Фабрика банкотного паперу, Державна скарбниця, Центральне сховище грошей, спеціалізовані підприємства та установи, необхідні для забезпечення діяльності банку.

Закон передбачає дворівневу систему управління центральним банком – Рада НБУ і Правління НБУ, що загалом відповідає світовій банківській практиці.

Голову НБУ призначає Верховна Рада строком на п'ять років за поданням Президента України. Голова НБУ керує діяльністю банку й одноособово несе за неї відповідальність.

У країнах світу, де існує дворівнева система керівних органів центрального банку, голова (президент банку) очолює як орган, що визначає монетарну політику, так і виконавчий орган.

Основні принципи функціонування Національного банку, передбачені законом:

- принцип незалежності банку;
- принцип президентського та парламентського контролю за діяльністю банку;
- принцип економічної самостійності банку;
- принцип централізації системи банку;
- принцип єдності системи банку;
- принцип вертикальної структури управління банком.

Національний банк підзвітний Президенту та Верховній Раді України, які наділені повноваженнями стосовно призначення на посаду і звільнення з посади Голови Банку та формування Ради банку. Голова НБУ інформує Президента та Верховну Раду про діяльність банку та стан грошового ринку в країні. Згідно з законом Рада НБУ щорічно вносить Верховній Раді основні засади грошово-кредитної політики для інформування. Рахункова палата Верховної Ради здійснює перевірки НБУ в частині руху коштів Державного бюджету та виконання кошторису.

Національний банк є економічно самостійним органом, який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах кошторису, затвердженого Радою НБУ. У разі перевищення доходів над витратами різниця вноситься до державного бюджету, а перевищення витрат над доходами покривається за рахунок державного бюджету, наступного за звітним роком. Кошторис доходів і витрат повинен забезпечувати можливість виконання банком його функцій. Одержання прибутку не є метою діяльності банку.

Принцип централізації системи НБУ означає, що система організована таким чином, щоб забезпечити реалізацію єдиної державної монетарної політики в усіх регіонах України під загальним централізованим керівництвом. Територіальні управління є структурними підрозділами НБУ без статусу юридичної особи і від його імені здійснюють функції на визначеній території. Діяльність усіх структурних підрозділів та установ, що входять до системи НБУ, контролюється та спрямовується з єдиного центру, який очолює Голова НБУ.

Принцип єдності системи НБУ передбачає, що всі структурні підрозділи та установи системи об'єднані спільністю цілей і завдань, що стоять перед НБУ. Усі вони керуються єдиними правовими нормами, що закріплені в законах України, указах Президента, постановах уряду, нормативних актах НБУ.

Принцип вертикальної структури управління системою НБУ означає, що призначення посадових осіб та їх підпорядкованість здійснюється тільки по вертикалі. Так, начальники територіальних управлінь НБУ призначаються на посаду згідно із наказами Голови НБУ, які видаються на підставі постанов Правління НБУ. Структури нижчого рівня та підрозділи системи НБУ

підпорядковуються вищестоящим органам НБУ, не маючи ніяких горизонтальних зв'язків підпорядкування місцевим органам влади й управління.

Закон України «Про Національний банк України» визначає функції банку.

НБУ як емісійний центр готівкового обігу започаткував емісію українського карбованця у 1992 р., коли Україна почала проведення грошової реформи. По завершенні грошової реформи у 1996 р. НБУ здійснює емісію національної валюти – гривні і копійок.

Для виготовлення грошей в Україні створені Банкотно-монетний двір і Фабрика банкотного паперу. НБУ розробляє дизайн грошових знаків, установлює номінали, визначає систему захисту, платіжні ознаки. Як емісійний центр країни він має повноваження щодо організації і регулювання готівкового грошового обігу на території України. НБУ прогнозує готівковий обіг, установлює правила випуску в обіг, зберігання, перевезення, інкасації та вилучення готівки з обігу, визначає порядок ведення касових операцій для банків, підприємств і організацій.

Виконуючи **функцію банку банків**, НБУ забезпечує комерційні банки на їх замовлення готівкою через свою мережу територіальних управлінь, здійснює розрахункове і кредитне обслуговування комерційних банків.

Реформування банківської системи України наприкінці 80-х років зумовило необхідність розроблення нової системи міжбанківських розрахунків, яка б відповідала потребам дворівневої банківської системи. У 1994 р. НБУ запропонував систему електронних платежів (СЕП), що наближається до рівня відповідних систем розвинутих країн Європи і світу.

НБУ як кредитор комерційних банків поступово освоює методи кредитування, що є загальноприйнятими у світовій банківській практиці.

Важлива роль НБУ в банківській системі полягає в тому, що він взаємодіє в основному лише з комерційними банками.

НБУ згідно з Законом «Про Національний банк України» виконує **функцію банківського регулювання та нагляду**. Значну роль у виконанні цієї функції відіграє служба банківського нагляду, що функціонує як єдиний механізм у складі центрального апарату та територіальних управлінь НБУ.

Головною метою банківського нагляду і контролю є безпека та фінансова стабільність банківської системи, захист інтересів вкладників і кредиторів.

Спираючись на світовий банківський досвід, НБУ використовує різні форми і методи банківського регулювання та нагляду для досягнення більш повної відповідності Базельським принципам, а саме:

- впровадження нагляду на основі оцінки ризиків;
- впровадження нагляду на консолідованій основі;
- посилення контролю за власниками істотної участі та змінами у структурі власності;
- оптимізація порядку ліцензування банківських операцій та реєстрації філій банків;
- співробітництво з міжнародними організаціями та центральними банками інших держав у сфері банківського нагляду.

НБУ як банкір уряду і провідник монетарної політики проводить консультації з Кабінетом Міністрів з питань монетарної політики, валютної, фінансової та інших напрямів загальноекономічної політики держави. НБУ здійснює розрахунково-касове обслуговування уряду.

НБУ виконує функцію генерального агента Міністерства фінансів з обслуговування розміщення облігацій внутрішньої державної позики та проведення платежів за ними. Він організує продаж облігацій на первинному ринку шляхом проведення тендерів, здійснює розрахунки за результатами розміщення облігацій, сплачує доход за ними та погашає облігації за рахунок бюджетних коштів. Для обслуговування обігу облігацій НБУ створив спеціалізований електронний депозитарій.

НБУ виконує функції платіжного агента уряду стосовно обслуговування зовнішнього боргу. Банк є розпорядником кредитів, отриманих від МВФ, на нього покладена відповідальність за складання платіжного балансу та звітності про загальний довгостроковий зовнішній борг України, яка надається Світовому Банку.

НБУ як центральний банк країни є провідником монетарної політики. Щорічно НБУ розробляє основні засади грошово-кредитної політики, що є складовою загальноекономічної політики держави. Вони зорієнтовані на реалізацію її основних цілей і завдань та спрямовані на забезпечення стабільності національної валюти, цінової стабільності і на підвищення ефективності функціонування банківської системи країни.

Досягнення встановлених орієнтирів НБУ забезпечує шляхом регулювання грошового ринку за допомогою монетарних інструментів як ринкового, так і адміністративного характеру. Таким чином, діяльність НБУ як центрального банку країни має бути спрямована на:

- забезпечення внутрішньої та зовнішньої стабільності гривні, як необхідної умови для макроекономічної стабілізації і зростання реальних доходів населення;
- забезпечення фінансової стійкості банківської системи;
- стимулювання кредитно-інвестиційної діяльності комерційних банків, з тим щоб вони більш інтенсивно підтримували реальну економіку.

2.3 Комерційні банки, їхні види і функції

Комерційні банки здійснюють універсальні банківські операції для підприємств, установ і населення головним чином за рахунок грошових коштів, залучених у вигляді внесків і депозитів.

Комерційні банки здійснюють на договірних умовах кредитне, розрахунково-касове та інше банківське обслуговування юридичних і фізичних осіб. Приймають і розміщують грошові вклади своїх клієнтів, ведуть рахунки банків-кореспондентів.

Оскільки метою діяльності комерційного банку є отримання прибутку, його можна назвати підприємством. Однак це специфічне підприємство, специфіка його визначається специфікою його продукту, а продуктом банку є гроші.

Таким чином, **сучасний банк – це специфічне фінансове підприємство, основними функціями якого є залучення грошових коштів, їх розміщення та здійснення розрахунково-касового обслуговування клієнтів.**

Комерційні банки класифікуються за різними критеріями: формою власності; організаційною формою; розміром капіталу; філіальною мережею; діапазоном операцій, що ними виконуються; сектором ринку, де вони функціонують.

За формою власності комерційні банки поділяються на унітарні і колективні.

Унітарні банки мають одного власника в особі держави чи приватної особи. В Україні функціонують два унітарні комерційні банки з державною формою власності: Ощадбанк і Ексімбанк. Статутні фонди цих банків створені за рахунок бюджетних коштів і коштів бюджетних установ. Інші вітчизняні комерційні банки – це банки з колективною формою власності, тому що частка капіталу кожного із засновників законодавче обмежена 35% статутного фонду банку, тобто кількість засновників банку не може бути меншою трьох юридичних чи фізичних осіб.

Залежно від організаційної форми комерційні банки з колективною формою власності представлені на банківському ринку акціонерними товариствами відкритого і закритого типу (акціонерні банки) та товариствами з обмеженою відповідальністю (пайові банки).

Акціонерні банки відкритого і закритого типу (вони становлять 84% загальної кількості банків України) формують свій капітал за рахунок об'єднання індивідуальних капіталів засновників і учасників за допомогою випуску і розміщення акцій банку. Власником капіталу виступає само акціонерне товариство, тобто банк. Акціонери, як правило, не мають права вимагати від банку повернення своїх внесків. Тому акціонерні банки вважаються більш стійкими і надійними. В Україні більшість комерційних банків – це акціонерні товариства відкритого типу (59%).

Пайові банки формують свій капітал за рахунок внесків грошових коштів (паїв) у статутний фонд. За кожним з учасників зберігається право власності на його частку капіталу, тобто банк не є власником капіталу. Пайові комерційні банки організовуються на принципах товариств з обмеженою відповідальністю. Тут відповідальність кожного учасника обмежена розміром його внеску у капітал банку. Комерційні банки у формі товариств з обмеженою відповідальністю в Україні становлять близько 16% від загальної їх кількості.

Залежно від розміру активів комерційні банки поділяються на чотири групи:

1. Активи банку перевищують 2,5 млрд. грн. На ці банки припадає майже половина активів банківської системи України, що свідчить про високу концентрацію банківського капіталу.

2. Активи – понад 1,3 млрд. грн.

3. Активи – понад 0,4 млрд. грн.

4. Активи – менше 0,4 млрд. грн.

Залежно від наявності філій комерційні банки можна кваліфікувати на багатофілійні, малофілійні, безфілійні. Більшість вітчизняних банків є малофілійними і безфілійними.

Залежно від діапазону операцій, що виконують банки, і сектора ринку, де вони функціонують, розрізняють: універсальні банки; банки з клієнтською спеціалізацією; банки з галузевою спеціалізацією; банки з функціональною спеціалізацією.

Універсальні банки виконують широкий спектр операцій та надають різноманітні послуги своїм клієнтам. В Україні більшість комерційних банків можна вважати універсальними, бо майже всі вони мають потенційні юридичні можливості для впровадження всіх банківських продуктів і залучення до обслуговування різних типів клієнтів.

У країнах з розвинутою ринковою економікою дуже помітна деталізація і диференційованість банків залежно від спеціалізації з обслуговування конкретного типу клієнтури. Зокрема, функціонують біржові банки, які обслуговують операції біржових структур; страхові – страхових інститутів; кооперативні – кооперативів тощо.

Банки із галузевою спеціалізацією обслуговують переважно юридичних та фізичних осіб у межах певної галузі господарства. Ступінь спеціалізації галузевих банків значною мірою залежить від сфери їх діяльності, а також особливостей господарської діяльності галузевої клієнтури, що можуть бути пов'язані із сезонними чи іншими процесами.

Функціональна спеціалізація полягає в тому, що банки виконують переважно вузьке коло спеціалізованих операцій. Це, наприклад, інвестиційні, інноваційні, ощадні, іпотечні та інші банки. Функціональна спеціалізація принципово впливає на характер діяльності банку, визначає особливості формування активів і пасивів, а також специфіку роботи з клієнтурою. В Україні функціональна спеціалізація комерційних банків розвинута ще недостатньо. Тому поки що функціонує єдиний банк з інвестиційною спеціалізацією. Дуже актуальною є проблема створення інвестиційних, інноваційних, іпотечних банків.

Банки мають право створювати банківські об'єднання таких типів: **банківська корпорація, банківська холдингова група, фінансова холдингова група**. Банки можуть бути учасниками промислово-фінансових груп з дотриманням вимог антимонопольного законодавства України. Крім того, банки мають право створювати неприбуткові спілки чи асоціації.

Свої функції комерційні банки реалізують через виконання визначеного набору операцій.

Пасивні операції забезпечують формування ресурсів банку. До них відносяться:

– залучення коштів на депозитні рахунки (поточні, термінові, ощадні, тощо);

– недепозитне залучення коштів: одержання позичок на міжбанківському ринку, кредитів центрального банку, випуск банківських облігацій, векселів та інших зобов'язань.

Активні операції – це розміщення банками власних і залучених коштів з метою одержання прибутку і забезпечення своєї ліквідності. До них відносяться:

- операції з надання кредитів, вкладення в цінні папери, формування касових залишків і резервів;
- формування інших активів (основних засобів та ін.)

Активні і пасивні операції тісно взаємозалежні. Розміщаючи кошти в активах, банки постійно стежать за тим, щоб їх частина залишалася у виді резервів, щоб тривалість вкладень в активи, відповідала тривалості залучення коштів у пасиви. Крім того, кредитні операції банків призводять до появи додаткових коштів у пасивах.

Все це вимагає від банків керування активними і пасивними операціями в їхньому взаємозв'язку таким чином, щоб отримати максимальний прибуток.

Прибуток банку – це різниця між його доходами та витратами.

Величина прибутку залежить насамперед від обсягу кредитних вкладень та інвестицій банку, розміру відсоткової ставки за наданими кредитами та величини і структури активів банку.

Основними джерелами доходів більшості комерційних банків є:

1. Відсотки, які стягуються з позичальника за користування позичками. Розмір відсоткової ставки визначається в процесі переговорів між банком і позичальником під час укладання кредитної угоди.

2. Доходи від проведення операцій з іноземною валютою як у вигляді комісійних за виконання цих операцій, так і у вигляді курсової різниці. Ці доходи, як правило, значні.

3. Доходи від операцій з цінними паперами. Оскільки фондовий ринок України тільки починає формуватися, ці доходи банку поки що незначні.

4. Доходи від виконання для своїх клієнтів широкого спектра послуг, таких як: надання гарантій, розрахунково-касове обслуговування, трастові, консультаційні, аудиторські, лізингові, факторингові тощо.

Фінансові результати діяльності комерційного банку відбиваються у звіті про прибутки та збитки.

2.4 Порядок реєстрації комерційного банку та ліцензування його діяльності

Реєстрація банків здійснюється Національним банком шляхом унесення відповідного запису до Державного реєстру банків, після чого банк набуває статусу юридичної особи. Засновниками комерційного банку можуть бути українські та іноземні юридичні і фізичні особи, за винятком профспілкових і політичних організацій, спілок і партій, громадських фондів, рад усіх рівнів, їх виконавчих органів, офшорних компаній і банків.

Мінімальний розмір статутного фонду складає:

- для місцевих кооперативних банків – не менше 1 млн. євро;
- для комерційних банків, які здійснюють свою діяльність на території однієї області – не менше 3 млн. євро;
- для банків, що здійснюють свою діяльність на території всієї України – не менше 5 млн. євро.

Національний банк встановлює вимоги щодо мінімального розміру статутного капіталу банку тільки на час створення і реєстрації банків для забезпечення стабільної діяльності банку та виконання ним банківських операцій.

Формування та збільшення статутного капіталу банку може здійснюватися виключно шляхом грошових внесків учасників.

Грошові внески для формування та збільшення статутного капіталу банку резиденти України здійснюють у гривнях, а нерезиденти – в іноземній вільно конвертованій валюті або в гривнях.

Для створення комерційного банку необхідною є ініціативна група із засновників або інших осіб. Ця група бере на себе вирішення всіх питань, пов'язаних зі створенням банку.

Для формування статутного фонду до реєстрації комерційного банку в регіональному управлінні НБУ за місцем створення комерційного банку засновникам відкривається тимчасовий рахунок. На цей рахунок кожен із засновників вносить визначену установчими документами частку статутного фонду. Підставою для відкриття такого рахунку є заява на відкриття рахунку та установчий договір.

Акціонери та учасники банку повинні до дня скликання установчих зборів та державної реєстрації банку сплатити кошти в розмірі не менше 30% (для закритих акціонерних товариств – 50%) номінальної вартості акцій.

Для реєстрації комерційного банку орган управління банком подає до регіонального управління НБУ за місцем створення банку такі документи:

- заяву про реєстрацію;
- установчий договір;
- статут банку;
- протокол установчих зборів;
- економічне обґрунтування створення банку, включаючи розрахунковий баланс і розрахунок плану доходів, витрат та прибутку банку на кінець першого року його діяльності;
- висновок аудиторської організації про фінансовий стан і платоспроможність засновників банку;
- бухгалтерську і фінансову звітність акціонерів;
- документи про наявність професійно придатних перших керівних осіб банку;
- копію платіжного документа про внесення плати за реєстрацію;
- копію звіту про проведення відкритої передплати на акції;

- угоду про надання приміщення для розміщення банку (оренда не менше ніж на п'ять років);
- установчі документи засновників, учасників банку;
- копію свідоцтва про державну реєстрацію засновників;
- копію рішення органів Антимонопольного комітету України про надання згоди на створення відповідного комерційного банку.

НБУ може відмовити у реєстрації комерційному банку у разі:

- порушення порядку реєстрації комерційного банку;
- невідповідності статуту та інших установчих документів чинному законодавству;
- незадовільного фінансового стану засновників;
- професійної непридатності рекомендованого керівництва банку;
- відсутності відповідної матеріально-технічної бази.

Якщо у діючому банку відбулися зміни в установчих документах, то вони повинні бути зареєстровані в НБУ. Процедура реєстрації змін і доповнень аналогічна процедурі реєстрації банку.

Банки можуть відкривати філії, представництва та відділення, які мають бути зареєстровані в НБУ.

Філія банку – це банківська установа, яка не є юридичною особою. Вона діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку, має свій субкореспондентський рахунок і МФО, здійснює банківські операції на основі довіреності головного банку і дозволу, виданого регіональним управлінням НБУ за місцем знаходження філії.

Представництво банку – це установа банку, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку і ним фінансується, не має права здійснювати банківські операції. Відкриває поточний рахунок у НБУ.

Відділення банку здійснює лише розрахунково-касове обслуговування клієнтів та вкладні операції.

З метою підвищення надійності та стабільності банківської системи, забезпечення інтересів кредиторів, вкладників НБУ видає комерційним банкам ліцензії на здійснення банківських операцій.

Ліцензування – це порядок видачі комерційним банкам, які набули статусу юридичної особи, дозволу на здійснення деяких чи всіх банківських операцій. Перелік операцій, що підлягають ліцензуванню, визначається Законом України «Про банки і банківську діяльність».

Комерційні банки мають право здійснювати операції тільки після отримання відповідної ліцензії НБУ. Філії комерційного банку здійснюють операції згідно з Положенням про філію та лише за умови наявності і в межах дозволу, наданого банком-юридичною особою. Копія дозволу у 3-денний строк надається регіональному управлінню НБУ за місцем розташування філії та головного банку-юридичної особи.

Новоствореному банку надають ліцензію у разі дотримання таких умов:

- на час прийняття рішення зареєстрований статутний капітал банку повинен бути повністю сплачений;
- наявність професійно придатних керівних осіб банку;
- наявність підрозділу, що виконує відповідні банківські операції;
- наявність підрозділу внутрішнього аудиту, укомплектованого професійно придатними кваліфікованими кадрами;
- наявність внутрішніх нормативних документів банку, що регламентують відповідні операції;
- забезпеченість необхідним банківським обладнанням;
- відповідність приміщення банку вимогам НБУ;
- наявність угоди про оренду приміщення на строк не менше 5 років або свідоцтва на право власності.

Крім додержання загальних умов для отримання ліцензії, НБУ встановив особливі вимоги. Вони стосуються наявності:

- технічних умов (для касових операцій – відповідним чином обладнані приміщення, належна організація охорони і т. д.);
- відповідного розміру статутного фонду;
- відповідної кваліфікації працівників;
- відповідних внутрішніх регламентуючих ту чи іншу операцію документів.

Типова структура управління комерційного банку наведена на рис. 2.3.

Загальне керівництво діяльністю банку здійснює **рада банку** (спостережна рада банку), яка контролює діяльність правління банку, а також виконує інші функції, делеговані загальними зборами.

Виконавчим органом банку є **правління** (дирекція – для ТОВ) або інший орган, передбачений статутом. Правління вирішує всі питання, пов'язані з поточною діяльністю банку, крім тих, що належать до компетенції загальних зборів і ради банку. Очолює правління голова, який має заступників (менеджерів, які очолюють структурні підрозділи банку).

Голова правління несе персональну відповідальність перед акціонерами за результати діяльності банку.

Кредитну стратегію та кредитну політику банку формує **кредитний комітет**. Він виконує такі функції: затверджує організаційну структуру процесу кредитування, встановлює напрямки диверсифікації кредитного портфеля, аналізує кредитний ризик портфеля та інших суттєвих ризиків, що пов'язані з кредитуванням, оцінює адекватність резервів на можливі втрати за позиками, приймає рішення щодо надання «великих» кредитів та періодичне списання безнадійних позик.

Контроль за фінансово-господарською діяльністю банку здійснює **ревізійний комітет**. Без його висновку загальні збори акціонерів не правомочні затвердити баланс.

Рис. 2.3. Типова структура управління комерційного банку

Комерційним банкам в Україні **забороняється займатися діяльністю у сфері матеріального виробництва і торгівлі матеріальними цінностями, а також діяльністю з усіх видів страхування**, їм забороняється використовувати свої союзи та інші об'єднання для досягнення згоди, спрямованої на монополізацію ринку банківських послуг, установлення монопольних ставок і комісійних винагород, обмеження конкуренції у банківській справі.

Контрольні питання

1. Назвіть передумови виникнення банківської діяльності.
2. Як ви визначите сутність банку? У чому його специфіка?
3. Перерахуйте чинники, що визначають роль комерційних банків у ринковій економіці.
4. Як визначити поняття “банківська система” і якими ознаками вона характеризується?
5. Чому центральний банк є головною ланкою будь-якої банківської системи?
6. Які задачі і функції виконують Центральні банки?
7. Охарактеризуйте структуру Національного банку України..
8. Які функції виконують комерційні банки?
9. Які документи треба надати до регіонального управління НБУ для реєстрації нового комерційного банку?
10. Охарактеризуйте поняття “доходи банку” та “витрати банку”.
11. З чого складається прибуток комерційного банку?

РОЗДІЛ 3
ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ ТА ПІДПРИЄМСТВ
ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ
З РОЗРАХУНКОВО-КАСОВОГО
ОБСЛУГОВУВАННЯ КЛІЄНТІВ

3.1. Сутність, організація і значення безготівкових розрахунків.

Грошовий обіг – це процес безупинного руху грошових знаків між споживачами фінансових послуг і банківською установою чи підприємством поштового зв'язку.

Основними задачами, що вирішує грошовий оборот є:

- забезпечення вільного переливу капіталу з однієї сфери ринкових відносин в іншу;
- створення нових грошей, що забезпечують задоволення потреби в них усіх сфер ринкових відносин.

Сукупність платежів, що здійснюються без використання готівки, складає безготівковий грошовий оборот.

Весь безготівковий оборот – платіжний, тому що припускає розрив у часі руху товару в різних його різновидах і коштів, тобто функціонування грошей як засіб платежу. Безготівковий платіжний оборот, будучи переважним (до 90 % усього грошового обігу), здійснюється у виді записів по рахунках платників і одержувачів коштів у банках, або шляхом записів взаємних вимог. Відповідно економічні процеси в народному господарстві опосередковуються переважно безготівковим платіжним оборотом.

Загальні принципи організації системи безготівкових розрахунків у господарському обороті України визначені в Інструкції "Про безготівкові розрахунки в Україні в національній валюті", затверджена Постановою №22 Правління НБУ від 21 січня 2004 р.

Безготівкові розрахунки між підприємствами, організаціями й установами усіх форм власності, підприємствами без створення юридичної особи, юридичними особами здійснюються в національній валюті України через банк шляхом перерахування коштів з рахунка платника на рахунок одержувача коштів.

Установи банків здійснюють контроль за дотриманням правил розрахунків, а також за станом розрахунків підприємств. Підприємства зі своєї сторони також повинні контролювати проведення безготівкових розрахунків.

Безготівкові розрахунки між господарськими суб'єктами сприяють завершенню останніми етапу кругообігу коштів у господарстві. Надходження грошей на конкретний у банку рахунок свідчить про те, що продукт виробництва реалізований, тобто одержав суспільне визнання.

Безготівкові розрахунки у своїй сукупності формують визначену систему.

Система безготівкового розрахунку є складовою частиною національної грошової системи.

Система безготівкових розрахунків містить:

- принципи безготівкових розрахунків;
- вимоги до організації розрахунків;
- форми розрахунків;
- розрахункові документи;
- способи безготівкових розрахунків;
- механізм контролю за станом розрахунків.

Оскільки безготівкові розрахунки мають вирішальне значення в здійсненні народногосподарського обороту, необхідний контроль за станом розрахунків, законністю проведення грошових операцій, правильним оформленням розрахункових документів і своєчасним їх проходженням.

Для створення ефективної системи безготівкових розрахунків принципове значення має правильне визначення **її принципів** – основних нормативних положень, якими слід керуватися.

Специфіка принципів безготівкових розрахунків відображає реальний стан національної економіки (криза, депресія, поживавлення, піднесення).

Виділяються такі принципи організації безготівкових розрахунків:

1. Грошові кошти всіх господарських суб'єктів підлягають обов'язковому зберіганню на поточних та інших рахунках в установах банків. При кризовому стані економіки недотримання цього принципу призводить до відтоку грошей із легальних каналів грошового обороту і, як наслідок, до посилення «тіньового» характеру економіки.

2. Грошові розрахунки і платежі підприємств (організацій) усіх форм власності здійснюються через установи банків, як правило, в безготівковому порядку за документами, що передбачені правилами проведення цих розрахунків. Готівкові розрахунки обмежені. В кризовій економіці здійснення розрахунків між господарськими суб'єктами готівкою (а часто й валютою іноземних держав), минаючи установи банків і поза їхнім контролем, посилює нелегальний режим функціонування багатьох підприємств і організацій, призводить до розширення дефіциту реальних «живих» грошових коштів.

3. Розрахунки з покупцями за товарно-матеріальні цінності і послуги провадяться, як правило, після відпуску продукції або надання послуг. Максимальне наближення моменту проведення платежу до терміну відпуску товарів – необхідна умова забезпечення економічності безготівкових платежів. Проведення оплати товарів і послуг після їх відвантаження без затримки платежу свідчить про високу платоспроможність підприємств і ефективну платіжну та договірну дисципліну в господарчому комплексі країни.

4. Платежі за товари і послуги з рахунку підприємства здійснюються, як правило, за згодою (акцептом) платника після перевірки виконання постачальником договірних умов. У разі порушення умов договору платник може відмовитися від оплати розрахункових документів, про що повідомляє

постачальника. Цей принцип організації безготівкових розрахунків відображає основоположну роль споживача (покупця) в системі ринкових відносин.

5. Безготівкові розрахунки проводяться за рахунок і в межах коштів, що є на рахунку платника, або його права на одержання кредиту (банківського чи комерційного). Якщо на рахунку покупця немає достатніх грошових коштів, платежі не можуть бути здійснені в принципі. Банком відкривається і обслуговується картотека не оплачених вчасно розрахункових документів. Платежі проводяться в міру надходження грошових коштів на рахунок платника.

6. Зарахування коштів на рахунок одержувача відбувається після списання відповідних грошових сум з рахунку платника. Банк зобов'язаний контролювати ці рахунки, щоб попередити зловживання, що мають місце під час оплати безтоварних розрахункових документів.

7. Постачальники і покупці мають право вільного вибору форми безготівкових розрахунків і способу платежу, що узгоджується при укладанні договорів поставок або договорів підряду. Банк не втручається у договірні відносини та вибір форм розрахунків і способу платежу. Платники й одержувачі коштів контролюють вчасне проведення розрахунків і претензій, що виникають, розглядають їх у встановленому порядку без участі банківських установ. Необхідним є використання найраціональніших форм і способів безготівкових розрахунків у даних фінансово-господарських умовах.

Специфіка прояву принципів організації безготівкових розрахунків у вітчизняній економіці виражається нині несприятливими кризовими умовами господарювання.

Недотримання принципів організації безготівкових розрахунків призводить до кризи всієї системи розрахунків (платіжної кризи).

Наявні принципи розрахунків охоплюють регулюючим впливом усі важливі елементи системи безготівкових розрахунків, і, насамперед, способи та форми розрахунків.

Способи безготівкових розрахунків у широкому розумінні – це економічно і фінансово обумовлений порядок здійснення грошових відносин між постачальником (продавцем) і платником (покупцем). Способи розрахунків визначаються конкретними умовами виконання господарськими суб'єктами своїх грошових зобов'язань один перед одним. Різні форми економічної організації сфери грошового обороту зумовлюють і різні способи платежу за продукцію.

Спосіб платежу у вузькому розумінні характеризує порядок списання коштів з рахунків платників.

У сучасній системі безготівкових розрахунків господарські суб'єкти використовують два основних способу платежу:

- перерахування коштів з банківського рахунку на рахунок одержувача коштів шляхом відповідних засобів щодо них;

- зарахування взаємних вимог платника і одержувача коштів. Призначення того чи іншого способу розрахунку полягає в погашенні грошових зобов'язань юридичних і фізичних осіб.

Критерії вибору способу платежу пов'язані з вимогами прискорення самих розрахунків, їх терміновості, зниження витрат на проведення платежів, нормалізації кругообігу коштів, забезпечення безперебійного ходу реалізації продукції.

У сучасній кризовій економіці України на перший план виходить такий спосіб платежу, як попередня оплата (гроші перераховуються одержувачеві до відвантаження товарів) на відміну від оплати фактично відвантажених товарів і наданих послуг.

Спосіб попередньої оплати підкреслює аномальність економічних відносин, що існують у вітчизняній економіці, не дає можливості на ділі оптимізувати економічні інтереси суб'єктів системи безготівкових розрахунків. Порядок попередньої оплати товарно-матеріальних цінностей та послуг застосовується як санкція відносно неплатоспроможних покупців. Нормативними актами передбачаються максимальні терміни від дня отримання оплати (як правило, не пізніше 3-х робочих днів), коли продавець повинен відвантажити оплачені товари і послуги споживачу.

Використання способу платежу на основі попередньої оплати – це наслідок дисбалансу між товарними й грошовими потоками, монополізму постачальників, нестачі обігових коштів на багатьох підприємствах, зниження платоспроможності. У цих умовах попередня оплата розрахункових документів певним чином дає змогу підтримувати господарський оборот у належному стані. Відзначимо, що в колишній плановій економіці попередня оплата товарно-матеріальних цінностей та послуг заперечувалась, за її проведення до порушників застосовувались досить жорсткі санкції.

За своїм економічним змістом попередня оплата є своєрідною формою примусового безплатного кредиту, який одержує постачальник.

Розрахунки, засновані на заліку взаємозаборгованості платників, – це розрахунки, за якими взаємозобов'язання господарських суб'єктів один до одного погашаються в рівновеликих сумах, і лише за різницею здійснюється платіж прямим перерахуванням грошей. Такі розрахунки можуть здійснюватися шляхом зарахування зобов'язань між двома платниками або групами платників усіх форм власності однієї та різних галузей народного господарства.

При заліку взаємозаборгованості використовуються постійно діючі та разові зарахування вимог. До постійно діючих належать періодичні розрахунки за сальдо зустрічних вимог. Розрахунки за заліком взаємозаборгованості ведуться на основі угоди між підприємствами, строки й порядок розрахунків погоджуються з установами банків, що обслуговують дані підприємства.

Таким чином, на основі заліку здійснюється взаємне скасування грошових зобов'язань між господарськими суб'єктами. Залік взаємної заборгованості в міжнародних розрахунках називають *клірингом*.

Заліки надають можливість скоротити взаємну заборгованість господарських суб'єктів, і тим самим прискорити розрахунки. Однак їх негативна роль у грошово-фінансових відносинах очевидна. Заліки взаємозаборгованості обмежують оборот реальних грошових коштів, що означає ненадходження відповідної суми податків до бюджету.

3.2. Відкриття та ведення рахунків у національній валюті

Для забезпечення виконання однієї зі своїх найважливіших функцій – розрахунково-платіжної – комерційні банки та підприємства поштового зв'язку здійснюють різноманітні посередницькі операції, пов'язані з обслуговуванням руху грошових коштів клієнтів.

Основною передумовою проведення цих операцій є необхідність відкриття банками та підприємствами поштового зв'язку рахунків клієнтам у національній та іноземній валютах.

Комерційні банки відкривають та обслуговують у національній валюті рахунки таких типів:

- поточні;
- депозитні (вкладні);
- поточні бюджетні рахунки.

Клієнти мають право вільного вибору банку для відкриття власного рахунка (за умови згоди на це самого банку).

У разі відкриття усіх видів рахунків (крім рахунків фізичних осіб та іноземних офіційних представництв) комерційний банк зобов'язаний повідомити про це податковий орган за місцем реєстрації власника рахунка протягом 3 робочих днів з дня відкриття або закриття рахунка (включаючи цей день). Таке повідомлення надсилається також до Національного банку України для включення до зведеного електронного реєстру власників рахунків.

Власниками рахунків в українських банках можуть бути: юридичні особи; фізичні особи – суб'єкти підприємницької діяльності; філії, представництва, відділення та інші відокремлені підрозділи підприємств – юридичних осіб; виборчі фонди (політичні партії, блоки партій та кандидатів у депутати); представництва юридичних осіб-нерезидентів; іноземні інвестори; фізичні особи.

На сьогодні немає жодних обмежень щодо кількості банківських рахунків, які можуть відкривати вказані особи. Водночас у разі відкриття двох і більше поточних рахунків власник рахунка – суб'єкт підприємницької діяльності протягом 3 робочих днів з дня відкриття наступного рахунка визначає один з рахунків як основний, на якому обліковується заборгованість, що списується у беззаперечному порядку, і повідомляє номер цього рахунка податковому органу за місцем своєї реєстрації та банкам, в яких відкриті додаткові рахунки. У свою чергу банки, в яких відкриваються додаткові рахунки, протягом 3 робочих днів повідомляють також установу банку, в якій відкрито основний рахунок, про відкриття додаткових рахунків.

Для зберігання грошових коштів та здійснення усіх видів операцій з ними юридичні особи-резиденти та їх підрозділи, а також фізичні особи – підприємці відкривають у банках **поточні рахунки**.

Поточні бюджетні рахунки відкриваються підприємствам та їх відокремленим підрозділам у разі, якщо їм виділяють кошти за рахунок державного або місцевого бюджету для цільового використання. До поточних рахунків також належать:

а) рахунки зі спеціальними режимами їх використання, що відкриваються на підставі рішень Кабінету Міністрів України;

б) карткові рахунки (картрахунки).

Депозитні рахунки підприємствам та їхнім підрозділам відкривають на визначений строк та на відповідній платній основі. Кошти на депозитні рахунки перераховуються з поточного рахунка і після закінчення строку зберігання повертаються на поточний рахунок. Не дозволяється здійснення безготівкових платежів та видача готівкових коштів з депозитного рахунка.

Що стосується фізичних осіб, то вони можуть відкрити в українських банках рахунки до запитання (поточні рахунки) та вкладні (депозитні) рахунки. Вкладні (депозитні) рахунки фізичних осіб призначені для обліку коштів, внесених на визначений строк та за встановлену плату. Кошти на ці рахунки можуть бути внесені готівкою, перераховані з власного вкладного рахунка в іншому банку чи власного поточного рахунка.

Після закінчення строку дії договору про відкриття вкладного рахунка кошти з цього рахунка можуть бути виплачені готівкою або перераховані на власний поточний рахунок фізичної особи.

Фізична особа-резидент для відкриття будь-якого банківського рахунка зобов'язана мати власний ідентифікаційний номер платника податку, копію довідки про його присвоєння, які потрібно подати до банківської установи.

3.3. Розрахункові операції банків та підприємств поштового зв'язку

Незважаючи на те, що в Україні господарські операції з готівковими коштами сягають дуже значних обсягів, основними та найбільш перспективними є безготівкові розрахункові операції.

При здійсненні розрахункових операцій використовуються платіжні інструменти у формі:

- меморіального ордера;
- платіжного доручення;
- платіжної вимоги-доручення;
- платіжної вимоги;
- розрахункового чека;
- акредитива;
- платіжної картки;
- векселя.

Клієнти банків та підприємств поштового зв'язку для здійснення розрахунків самостійно обирають платіжні інструменти (за винятком меморіального ордера) і зазначають їх під час укладення договорів.

Платіжні інструменти чітко уніфіковані, мають єдину для всієї країни стандартну форму, визначений набір реквізитів.

Розрахункові документи приймаються банками та підприємствами поштового зв'язку до виконання без обмеження максимального або

мінімального розміру їх суми. Платежі з рахунків клієнтів здійснюються банками в межах грошових коштів на початок операційного дня, а також з урахуванням сум, що надійшли на рахунки клієнтів протягом операційного дня.

Найбільш поширеним в сучасних умовах розрахунковим документом є платіжне доручення.

Платіжне доручення являє собою доручення підприємства обслуговуючому його банку про перерахування певної суми зі свого рахунку на рахунок іншого підприємства.

Платіжні доручення застосовуються як при місцевих, так й іногородніх розрахунках.

Дорученнями можуть проводитися: розрахунки за отримані товари та надані послуги; авансові платежі; розрахунки по нетоварних операціях; попередня оплата товарів і послуг та інші.

Під попередньою оплатою слід розуміти оплату товарів чи послуг, готових до відвантаження покупцям зразу ж після отримання платежу і відвантажених (вивезених) не пізніше терміну, зазначеного в договорі (як правило, трьох робочих днів з дня отримання платежу).

Платіжне доручення приймається банком до виконання тільки за наявності коштів на поточному рахунку або права на отримання кредиту.

Платіжне доручення дійсне 10 календарних днів.

Окрім звичайних платіжних доручень, у розрахунках використовуються гарантовані банком платіжні доручення. Вони застосовуються в тому випадку, коли розрахунки проводяться через підприємство зв'язку. Суть такої гарантії полягає в тому, що банк, гарантуючи своєчасність платежу по такому дорученню, робить відповідний напис на дорученні, а гарантія забезпечується коштами, які банк списує з рахунку платника і депонує їх на окремому рахунку «Гарантовані платіжні доручення».

Сума втраченого гарантованого платіжного доручення може бути відновлена на рахунку через 15 днів після депонування коштів за заявою платника.

Розрахунки платіжними вимогами-дорученнями використовуються як у місцевих, так й іногородніх розрахунках за поставлені товарно-матеріальні цінності, виконані роботи та надані послуги.

Платіжна вимога-доручення являє собою вимогу постачальника до покупця оплатити на підставі направлених йому поза банком розрахункових і відвантажувальних документів вартість поставленої за договором продукції, виконаних робіт і наданих послуг.

Платник, вирішивши оплатити платіжну вимогу-доручення, здає його до свого банку, оформивши його своїми підписами та відбитком печатки. Строк здачі вимоги-доручення до банку платника передбачається в договорі, але не повинен перевищувати 20 днів.

Про відмову повністю або частково оплатити платіжну вимогу-доручення платник повідомляє безпосередньо постачальника в порядку і строки, передбачені договором.

Платник може відмовитися від акцепту в повній сумі, якщо постачальник не виконав умови договору.

Для вдосконалення розрахунків між юридичними особами в безготівковій формі, а також з метою скорочення розрахунків між фізичними та юридичними особами в готівковій формі за товари, роботи та послуги використовуються розрахункові чеки. **Розрахунковий чек** – це документ, що містить письмове розпорядження власника рахунка (чекодавця) банківській установі (банку-емітенту), що обслуговує його рахунок, оплатити власнику чека суму грошових коштів, вказану в чеку.

Розрахункові чеки виготовляються на спеціальному папері та брошуруються у книжки по 10, 20 і 25 чеків. Термін дії чекової книжки – один рік. Чеки із чекової книжки виписуються чекодавцем і видаються власнику чека в оплату за отримані товари, виконані роботи, надані послуги.

Власник чека має право пред'явити у свій банк для оплати одержаний від платника чек протягом 10 календарних днів з дня виписки чека. Банк власнику чека перевіряє правильність заповнення чека та своєчасність пред'явлення його до оплати. Якщо чекодавець та власнику чека обслуговуються в одній банківській установі, грошові кошти списуються з рахунка чекодавця і одночасно зараховуються на рахунок власника чека.

Для здійснення чекових розрахунків між контрагентами-клієнтами різних банків банк власника чека відсилає чек з відповідним реєстром-спецзв'язком до банку-емітента. У цьому разі грошові кошти на рахунок власника чека зараховуються тільки після отримання їх від банку-емітента.

Акредитив – це форма розрахунків, за якою банк, що відкриває акредитив (банк-емітент), за дорученням свого клієнта (заявника акредитива) зобов'язаний здійснити платіж на користь третьої особи (бенефіціара) за поставлені товари, виконані роботи та надані послуги або надати повноваження іншому (виконуючому) банку здійснити цей платіж. Банк-емітент може відкривати акредитиви таких видів:

- **покритий**, за яким для виконання платежів завчасно акумулюються грошові кошти платника на окремому рахунку в банку-емітенті або у виконуючому банку;

- **непокритий**, оплата за яким гарантується банком-емітентом та здійснюється за рахунок банківського кредиту;

- **відкличний акредитив** – це документ, який може бути змінений або анульований банком-емітентом без попереднього погодження;

- **безвідкличний акредитив** – це документ, який може бути змінений або анульований тільки за згодою.

Платіжна вимога – це документ, що містить письмове розпорядження стягувача коштів обслуговуючій його банківській установі про списання грошей із рахунка відповідної юридичної або фізичної особи. Платіжні вимоги застосовуються в разі здійснення примусового списання коштів та в разі договірною списання коштів із рахунків платників.

Примусове списання коштів з рахунків платників дозволяється лише у випадках, установлених законами України, а саме: на підставі рішень судів та інших державних і недержавних органів.

Платіжна вимога про примусове списання коштів на підставі виконавчого документа оформляється та подається державним виконавцем.

Банки виконують платіжні вимоги про примусове списання коштів з усіх рахунків підприємств та платіжні вимоги про примусове списання коштів з рахунків фізичних осіб. Сума платіжної вимоги визначається стягувачем, але має бути обґрунтованою.

Платіжні вимоги про здійснення договірною списання коштів із рахунків платників банки приймають і виконують у межах залишків коштів на рахунках клієнтів.

Пластикові платіжні картки використовуються для оплати товарів, послуг та одержання готівки з рахунка представниками юридичних осіб та фізичними особами.

Є багато видів пластикових карток, які різняться за типом емітента (банки, небанківські структури), типом власника (приватна особа, корпорація), функціональним призначенням (кредитна картка, дебетна картка), технологією використання (картка з магнітною смугою, картка з мікросхемою, або смарт-картка), за ступенем пільг для користувачів («стандартні», «золоті», «платинові»).

Одним із функціональних призначень банківських пластикових карток є здійснення за їх допомогою платежів, завдяки чому всі їх можна назвати платіжними. Деякі картки мають ще й інше призначення – забезпечувати кредитування власника картки. Цю групу карток прийнято називати кредитними, а всі інші – дебетними.

Кредитними називаються картки, видача яких супроводжується відкриттям їх власникам кредитних ліній, за рахунок і в межах яких здійснюються платежі чи видача готівки за допомогою цих карток. Власникам кредитних карток відкриваються окремі кредитні рахунки.

Дебетними називаються картки, за допомогою яких платежі здійснюються списанням коштів безпосередньо з рахунка власника картки, а не за рахунок наданого кредиту. Дебетні картки бувають кількох видів:

- картки для операцій із готівкою, за допомогою яких власники можуть отримати готівку зі своїх рахунків безпосередньо в банку, або через автоматичні пристрої (банкомати);
- картки для оплати товарів (послуг) через термінали в торговельних залах;
- чекові гарантійні картки, які використовуються для ідентифікації чекодавця і гарантування платежу за чеком.

Вексель – це безумовне грошове зобов'язання, за яким одна особа зобов'язується сплатити іншій визначену суму коштів у визначений строк. Порядок використання векселів у господарському обороті України регламентується Законом України «Про вексельний обіг в Україні» від 1.04.2001 р.

Розрізняють *простий* – «*соло-вексель*» та *переказний* – «*трата*».

При видачі простого векселя векселедавець оплачує безпосередньо векселедержателю певну суму. Переказний вексель представляє собою письмову пропозицію векселедавця, звернене до платника, оплатити певну суму векселедержателю. Переказний вексель може бути проданий за допомогою індосаменту (передавального напису).

Міжбанківські розрахунки – це система безготівкових розрахункових операцій зі списання та зарахування коштів на банківські рахунки за грошовими вимогами та зобов'язаннями, що виникають між банківськими установами чи їхніми клієнтами в процесі діяльності.

Міжбанківські розрахунки можуть здійснюватися:

- через Національну систему електронних масових платежів (НСЕМП);
- через прямі кореспондентські відносини між комерційними банками.

НСЕМП – це загальнодержавна платіжна система, що забезпечує здійснення розрахунків між банківськими установами, органами державного казначейства на всій території України.

Електронний розрахунковий документ – це банківське платіжне повідомлення визначеного формату, яке містить встановлені реквізити і несе інформацію про перерахування коштів, приймає вигляд файла при передачі електронною поштою та при зберіганні на магнітних носіях.

Операції зі списання коштів з кореспондентських рахунків комерційних банків виконуються установами НБУ (розрахунковими палатами), які їх обслуговують, тільки за розпорядженням їхніх власників, а також у випадках, встановлених законами України, за рішенням суду та за виконавчими документами нотаріусів.

3.4. Організація готівково-грошового обігу в банках та на підприємствах поштового зв'язку

Специфіка здійснення комерційними банками та підприємствами поштового зв'язку операцій з розрахункового обслуговування клієнтів полягає в тому, що, незважаючи на інтенсивний розвиток сучасних платіжних технологій та форм безготівкових розрахунків, значна частка в грошовому забезпеченні господарського обороту суб'єктів підприємницької діяльності припадає на готівкові кошти.

У цьому зв'язку банки та підприємства поштового зв'язку, що прагнуть надавати комплексні банківські послуги, повинні забезпечити якісне виконання всіх необхідних операцій з касового обслуговування фізичних та юридичних осіб.

Касове обслуговування – це сукупність банківських операцій з прийняття готівкових коштів від клієнтів і зарахування їх на відповідні банківські рахунки та видачі з клієнтських рахунків через касу банку готівкових коштів згідно з розпорядженням клієнтів на цілі, передбачені законодавством.

Установи комерційних банків та підприємства поштового зв'язку:

- задовольняють потреби підприємств, підприємців і фізичних осіб – своїх клієнтів у готівці;
- систематично аналізують стан надходжень і видачі готівки;

- сприяють залученню вільних коштів населення у вигляді вкладів та розширенню безготівкових перерахувань доходів громадян за їх бажанням на поточні (вкладні) рахунки в установах банків;

- установлюють підприємствам ліміти залишку готівки в їх касах, порядок і строки здавання готівкової виручки;

- здійснюють контроль за дотриманням підприємствами та підприємцями порядку ведення операцій із готівкою.

Операції з обслуговування готівково-грошового обороту клієнтів здійснюються через операційні каси банків.

До складу операційних кас включаються приходні та видаткові каси.

Прибуткові каси організують прийом готівкових коштів від клієнтів, що здійснюється за такими документами, як об'ява на внесення готівки та прибутковий касовий ордер. У цих прибуткових документах обов'язково зазначається характер внесення готівки (торговельна виручка, повернення невиплаченої зарплати, надходження на вкладні рахунки тощо). Касир банку, що одержав за внутрішнім порядком прибуткові документи, перевіряє наявність і тотожність підписів операційних працівників наявним у нього зразкам; звіряє відповідність вказаних у них сум цифрами і літерами; викликає особу, яка вносить гроші, і прийняти від неї гроші поаркушним перерахуванням.

Після приймання грошей касир звіряє суму, вказану в прибутковому документі, з сумою, фактично виявленою при перерахуванні. За відповідності сум касир підписує прибутковий документ, ставить на квитанції печатку і видає документ особі, яка внесла гроші. Прибуткові каси, у свою чергу, можуть поділятися на денні та вечірні.

Денні каси працюють на прийом готівкових коштів протягом операційного дня банку. Ці кошти того ж дня повинні бути зараховані банком на рахунки клієнтів. Для обслуговування клієнтів, які здійснюють готівкові розрахунки у більш пізні вечірні часи, банки відкривають **вечірні каси**, які приймають готівкові кошти від клієнтів після закінчення операційного дня. Кошти, що надходять до вечірніх кас, повинні бути зараховані на рахунки клієнтів наступного дня.

Видаткові каси організують видачу готівки клієнтам:

- підприємствам, організаціям, установам – виключно за грошовими чеками встановленої форми;

- індивідуальним позичальникам, які одержують позики в банку, вкладникам і пенсіонерам, а також фізичним особам, які одержують готівку з поточного рахунка, – за видатковими касовими ордерами і видатковими ордерами.

Для здійснення видаткових операцій завідуючий касою видає під звіт касирам необхідну суму грошей під розписку в книзі обліку прийнятих і виданих грошей (цінностей).

Після видачі касирам під звіт необхідної суми грошей завідуючий касою зобов'язаний перевірити наявність грошей, що залишилися в оборотній (операційній) касі, і переконатися, що залишок їх з урахуванням виданих сум відповідає даним Книги обліку готівки оборотної каси й інших цінностей банку.

Відповідно до порядку ведення касових операцій в Україні усі підприємства незалежно від форм власності зобов'язані зберігати свої кошти в установах банків. Разом з тим для забезпечення поточних потреб у готівкових коштах підприємства можуть тримати певну суму готівкових грошей у власній касі в межах встановленого ліміту залишку готівки в касі.

Ліміт залишку готівки в касі встановлюється для кожного підприємства комерційними банками за місцем відкриття поточного рахунка щорічно протягом першого кварталу кожного року з урахуванням режиму і специфіки роботи підприємства, його віддаленості від установи банку, обсягу касових оборотів, встановлених строків і порядку здавання до банку касової виручки. Наприклад, для підприємств торгівлі й сфери обслуговування населення, які мають постійну готівкову виручку зі строком здавання її в банк щоденно наприкінці робочого дня (за наявності у банку вечірньої каси), ліміт залишку готівки встановлюється в розмірах, необхідних для забезпечення нормальної роботи ранком наступного дня; для таких же підприємств, але зі строком здавання виручки наступного дня ліміт буде встановлено в межах середньоденної виручки.

Банківські операції з розрахунково-касового обслуговування юридичних та фізичних осіб виступають першоосновою функціонування будь-якого банку підприємства поштового зв'язку та є визначальними з точки зору перспектив розвитку діяльності банку.

Сьогодні є економічно доцільним ставлення до розрахунково-касового обслуговування як до пріоритетного напрямку банківської діяльності з точки зору збільшення її доходності, що потребує постійного вдосконалення та підвищення ефективності механізму здійснення розрахунково-касових операцій для забезпечення необхідного рівня рентабельності та фінансової стійкості комерційних банків та підприємств поштового зв'язку.

Контрольні питання

1. Що таке грошовий обіг?
2. Які існують основні елементи та форми безготівкових розрахунків?
3. На яких принципах ґрунтується організація безготівкових розрахунків?
4. У чому полягає основна перевага безготівкових розрахунків?
5. Які умови необхідні для проведення міжбанківських розрахунків?
6. Яким чином встановлюються кореспондентські відносини між банками?
7. Яким чином здійснюються міжбанківські розрахунки?
8. Яким чином банки встановлюють ліміт залишків готівки в касі підприємства?

РОЗДІЛ 4

РЕСУРСИ БАНКУ

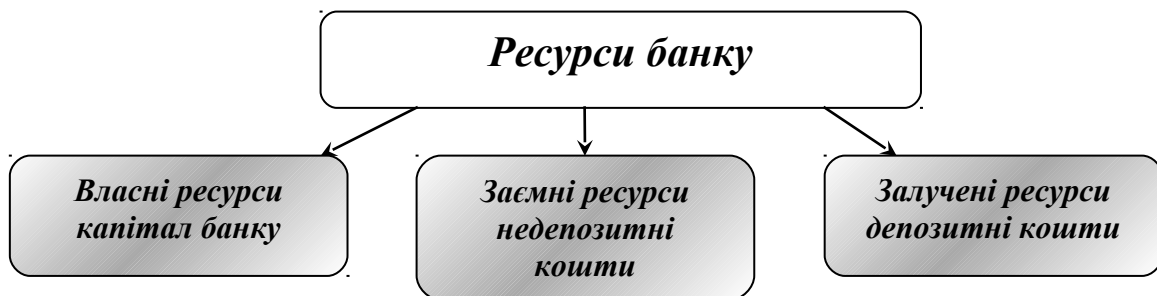
4.1. Ресурси банку, їх структура і характеристика

Банки, для забезпечення своєї комерційної діяльності повинні мати у своєму розпорядженні певну суму коштів, тобто ресурсів.

Ресурси комерційних банків, являють собою сукупність власних, залучених та заємних коштів, що є в їхньому розпорядженні, й використовуваних для здійснення активних операцій.

За методом утворення всі ресурси банку підрозділяються на *власні, залучені (або депозитні) та заємні (недепозитні) кошти* (рис. 4.1).

Ри

с. 4.1. Ресурси банку

Залежно від джерел та умов мобілізації коштів банківські ресурси складаються з капіталу та зобов'язань банку перед вкладниками та кредиторами.

Капітал банку – це сукупність власних коштів банку, що належать засновникам або акціонерам. Розмір капіталу (К) визначається за допомогою базового балансового співвідношення як різниця між загальними сумами активів (А) та зобов'язань (З) банку:

$$K = A - Z.$$

Роль капіталу зводиться до підтримки надійності і стійкості комерційного банку. Основним джерелом ресурсів комерційних банків України є залучені ресурси, які становлять більш 80% всіх банківських ресурсів. Таке положення в цілому не відповідає сформованій структурі у світовій банківській практиці, де їхня структура складається з 70-80% залучених та 20-30% власних коштів.

Для структури залучених коштів комерційних банків України характерним є висока питома вага коштів, що зберігаються на поточних та інших рахунках, які становлять депозити до запитання. Питома вага цієї категорії ресурсів

займає більше 60%. На частку строкових депозитів приходить близько 40%, з яких 22% є внесками населення й близько 14,5% приходить на кошти, що залучаються комерційними банками на міжбанківському ринку. Структура банківських ресурсів за окремими банками відрізняється більшою розмаїтістю, що пояснюється їхніми індивідуальними особливостями.

Вся сума банківських ресурсів не може бути використана для кредитування. **Кредитні ресурси** – це частина банківських ресурсів, що використовується для кредитного процесу. При розробці кредитної політики банку важливо знати величину кредитного потенціалу.

Кредитний потенціал комерційного банку визначається як величина мобілізованих в банку коштів за мінусом резерву ліквідності. Загальний резерв ліквідності залежить від норми обов'язкового резервування, що встановлюється Національним банком і рівня резерву ліквідності, що визначається банком індивідуально для себе. На загальний рівень кредитного потенціалу впливають такі чинники:

- загальна величина мобілізованих в банку коштів;
- структура і стабільність депозитів;
- рівень обов'язкових резервів НБУ;
- режим користування обов'язковими резервами;
- загальна сума і структура зобов'язань банку.

4.2. Власний капітал банку

Власний капітал банку складається з статутного капіталу, інших фондів та загальних резервів банку, результатів переоцінки основних засобів, результатів минулих років і поточного року. Самим значним за об'ємом джерелом власних коштів банку є статутний фонд (частка його в об'ємі власних коштів становить приблизно 80%).

У залежності від форми організації банку утворення статутного капіталу відбувається по-різному. Якщо банк створюється як акціонерне товариство, то статутний капітал формується в сумі номінальної вартості акцій, поширюваних шляхом відкритої підписки або розподілу між учасниками відповідно до їх частки в статутному фонді (закрита підписка).

Якщо банк виникає як товариство з обмеженою відповідальністю, його статутний капітал складається з часткою учасників, кожний з яких несе відповідальність за зобов'язаннями банку в межах своєї частки.

Статутний капітал незалежно від організаційної форми банку, формується в повній сумі за рахунок внесків його учасників. Внески здійснюються виключно в грошовій формі.

Відповідно до організаційної форми виникають відмінності тільки в формуванні і збільшенні статутного капіталу банку.

Банки у вигляді акціонерних товариств для збільшення статутного фонду можуть випускати додаткову кількість акцій і розповсюджувати їх по підписці. Банки, організовані як товариства з обмеженою відповідальністю, збільшують

статутний фонд або шляхом залучення додаткових учасників з внесенням ними своєї частки, або збільшенням частки колишніх учасників. Акціонерні банки можуть зменшити розмір свого статутного капіталу, викупляючи власні акції на вторинному ринку з подальшим їх анулюванням.

Банки випускають прості та привілейовані акції. Прості акції не мають фіксованих дивідендів, їх величина залежить від прибутку банку. Українським банкам заборонено випускати акції на пред'явника.

Джерелом капіталізації також можуть служити дивіденди нараховані, але не виплачені акціонерам банку. Дивіденди можуть використовуватися для збільшення статутного капіталу за згодою акціонерів.

Збільшення статутного фонду може відбуватися і за рахунок емісійних різниць, що отримуються при продажу власних акцій за ціною, яка перевищує їх номінал.

Резервний фонд створюється з метою покриття збитків банку, забезпечує стабільність його функціонування, може бути джерелом виплати дивідендів у разі недоотримання прибутку. Величина резервного фонду встановлюється в процентах до статутного капіталу (25%). Формується цей фонд шляхом відрахувань від прибутку в розмірі 5 %.

Інша група фондів формується або внаслідок перенесення вартості основних засобів на банківський продукт (знос основних фондів), або шляхом перерозподілу прибутку на певну мету (фонди економічного стимулювання, фонди, направлені на розвиток банку).

З метою захисту від дії зовнішньоекономічних чинників, таких, наприклад, як інфляція, курсові різниці між національною валютою і валютами інших країн, утворюються спецфонди і фонди переоцінки валютних коштів.

Резерви на покриття кредитних ризиків і під знецінення цінних паперів створюються з метою зниження ризиків по банківських операціях і забезпечують стійкість банку.

Капітал банку виконує ряд важливих функцій у діяльності банку. Виділяють три основні функції (рис. 4.2).

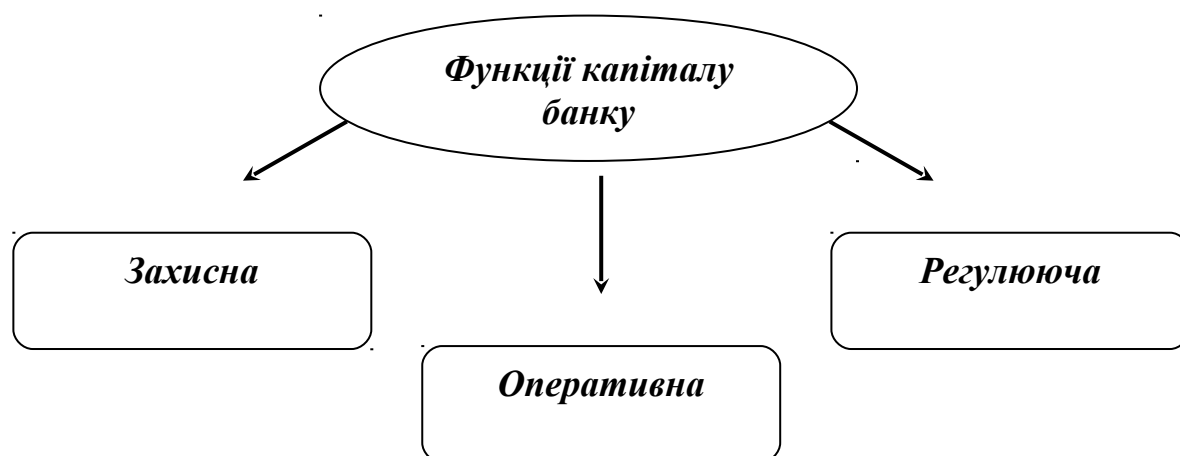

Рис. 4.2. Основні функції капіталу банку

Захисна функція дає можливість виплати компенсації вкладникам у випадку ліквідації банку, а також збереження платоспроможності шляхом створення резерву на активи, що дозволяє банку функціонувати, незважаючи на ймовірність появи збитків. Однак при цьому передбачається, що більша частина збитків покривається не за рахунок капіталу, а за рахунок поточних доходів банку. На відміну від підприємств, збереження платоспроможності комерційного банку забезпечується лише частиною власного капіталу. Як правило, банк вважається платоспроможним, поки залишається недоторканим акціонерний капітал, тобто поки вартість активів не менша від суми зобов'язань, випущених банком, та його акціонерного капіталу.

Оперативна функція (забезпечення оперативної діяльності комерційних банків) для власного капіталу виступає як другорядна. Однак, на початку організації банку власний капітал відіграє немаловажну роль для фінансування будівництва або оренди приміщення, придбання устаткування, засобів зв'язку і т.д. Крім того, власний капітал може використовуватися для створення спільних підприємств.

Виконання **регулюючої функції** пов'язано винятково з особливою зацікавленістю суспільства в успішному функціонуванні банків. За допомогою показника капіталу банку державні органи здійснюють оцінку та контроль за діяльністю банків.

Перелічені функції банківського капіталу показують, що власний капітал є основою комерційної діяльності банку. Він забезпечує його самостійність та гарантує його фінансову стабільність. Капітал банку відображається у балансі як бруто-капітал. Для розрахунку економічних нормативів визначається нетто-капітал або регулятивний капітал.

Регулятивний капітал банку складається з основного (1-го рівня) капіталу та додаткового (2-го рівня) капіталу.

До **основного капіталу** (ОК) входять:

- сплачений зареєстрований статутний капітал;
- резерви, які створені за рахунок нерозподіленого прибутку;
- дивіденди, які направлені на збільшення статутного капіталу;
- емісійні різниці;
- резервні фонди;
- загальні резерви;
- прибуток минулих років;
- прибуток минулих років, що очікує затвердження.

Додатковий капітал (ДК) включає:

- резерви під стандартну заборгованість інших банків;
- резерви під стандартну заборгованість за кредитами, які надані клієнтам;
- результат переоцінки статутного капіталу з урахуванням індексу девальвації чи ревальвації гривні;
- результат переоцінки основних засобів;
- прибуток поточного року;

– субординований борг – кошти, залучені від юридичних осіб в національній та іноземній валюті на підставі угоди на строк не менше 5 років.

При обчисленні загальної суми капіталу розмір додаткового капіталу не повинен перевищувати розміру основного капіталу, а сума субординованого боргу – 50% розміру основного капіталу.

Для кожного комерційного банку його капітал є засобом забезпечення надійності функціонування, конкурентоспроможності і тому величина його має особливе значення.

Розмір капіталу визначається самостійно кожним комерційним банком і залежить від багатьох обставин. Він визначається передусім масштабами активних операцій, специфікою клієнтів банку.

Розмір капіталу комерційного банку знаходиться в залежності і від характеру його активних операцій. Здійснення операцій, пов'язаних з великим ризиком, вимагає більшої суми капіталу.

З розміром капіталу комерційного банку пов'язана проблема його достатності.

Достатність капіталу – це спроможність банку захистити кредиторів та вкладників від непередбачених збитків, яких може зазнати банк у процесі своєї діяльності залежно від розміру різноманітних ризиків. Її показник встановлює залежність між величиною власного капіталу і ризиком. Звідси основна умова достатності: розмір власного капіталу повинен відповідати розміру активів з урахуванням ступеню ризику. Зайвий власний капітал в порівнянні з потребою в ньому негативно позначається на діяльності банку. Занижена частка власного капіталу в банківських ресурсах приводить до того, що відповідальність вкладників незрівнянно більша ніж банку, тому що вони ризикують набагато більшим об'ємом грошових коштів, вкладених в банк.

У вітчизняній практиці достатність капіталу комерційного банку визначається нормативними показниками: мінімальний розмір регулятивного капіталу банку, норматив адекватності регулятивного капіталу (платоспроможності), норматив достатності капіталу.

Мінімальний розмір регулятивного капіталу банку (Н1) діючих регіональних банків не може бути меншим 3 млн.євро, для міжрегіональних комерційних банків – не менше 5 млн.євро.

Норматив адекватності регулятивного капіталу (норматив платоспроможності) (Н2) розраховується за формулою:

$$H2 = PK / Ap \cdot 100\%,$$

де РК – регулятивний капітал банку;

Ар – сумарні активи банку та певні позабалансові інструменти, скориговані на відповідні коефіцієнти ризику і зменшені на суму створених відповідних резервів за активними операціями.

Значення коефіцієнта не може бути меншим 10%.

Норматив адекватності основного капіталу (Н3) розраховується за формулою:

$$НЗ = ОК / ЗА \cdot 100\%,$$

де ОК – основний капітал банку, зменшений на суму недосформованих резервів за активними операціями комерційних банків, суму нематеріальних активів (за мінусом зносу) та капіталовкладень у нематеріальні активи, суму збитків минулих років і поточного року.

ЗА – загальні активи банку, зменшені на розрахункову суму резервів за всіма активними операціями банку, на суму неамортизованого дисконту за цінними паперами та зносу основних засобів.

4.3. Залучений капітал банку

У загальній сумі ресурсів комерційного банку залучені ресурси займають значне місце. Переважна частина ресурсів комерційного банку формується не за рахунок власного капіталу, а залученими коштами. Кошти, що залучаються банками, різні за складом. У світовій банківській практиці залучені ресурси класифікуються за способом їх акумулювання таким чином:

- залучені кошти (депозитні);
- заємні (недепозитні кошти).

Залучені кошти – це кредиторська заборгованість банку, що виникла внаслідок попередніх операцій і яка має бути погашена у визначений термін. Залучений капітал включає в себе наступні елементи:

1. Депозити до запитання являють собою кошти, які можуть бути запитані в будь-який момент часу і призначені для поточних розрахунків. Рух коштів за цими рахунками може оформлятися готівкою, чеком, переказом і іншими розрахунковими документами. До цих депозитів у вітчизняній банківській практиці відносяться:

- кошти в розрахунках;
- кошти місцевих бюджетів;
- залишки коштів на кореспондентських рахунках інших банків;
- кошти на поточних рахунках клієнтів.

Переваги депозитних рахунків до запитання для вкладників – їх висока ліквідність, недолік – відсутність процентів по внесках або дуже низький процент.

З точки зору управління банківською ліквідністю більш вигідними для банків є поточні і бюджетні рахунки, рахунки по фінансуванню капітальних вкладень, рахунки спеціального призначення, оскільки характер руху коштів по них (суми, терміни, періодичність здійснення платежів) може бути заздалегідь відомий банку.

2. Кореспондентські рахунки банків відкриваються в РРП або у банків-кореспондентів з метою здійснення розрахунків і платежів в односторонньому порядку або за дорученням один одного. Коррахунок, відкритий даним банком

у іншого банку, називається «ностро», а коррахунок, відкритий даним банком для іншого банку, називається рахунком «лоро».

3. Контокорент – це єдиний рахунок, на якому враховуються всі операції банку з клієнтом. Контокорентний рахунок являє собою поєднання розрахункового і позикового рахунків. Кредитове сальдо означає, що клієнт має в своєму розпорядженні власні кошти, за ним банк нараховує власнику рахунку проценти. Дебетове сальдо означає, що клієнт є боржником по кредиту, за ним банк стягує проценти на свою користь. Контокорентні рахунки відкриваються надійним клієнтам, що користуються у банку особливим довір'ям.

4. Від контокорента потрібно відрізнити **поточний рахунок з овердрафтом**. Це рахунок, на якому допускається в певному розмірі дебетове сальдо, що означає запозичення кредиту, однак на відміну від контокорента такі запозичення носять нерегулярний характер і тому більш характерним є кредитовий залишок. Наявність поточного рахунку з овердрафтом не виключає відкриття клієнту інших рахунків (депозитних або позикових), в той час як контокорент є для клієнта єдиним активно-пасивним рахунком, що відображає всі операції банку з клієнтом. Поточний рахунок з овердрафтом може відкриватися як юридичним, так і неюридичним, а також фізичним особам, в той час як контокорент відкривається тільки юридичним особам.

5. Строкові депозити – це грошові кошти, внесені на рахунок в банку на певний термін. Вони відкриваються з метою накопичення грошових коштів і на відміну від депозитів до запитання не можуть використовуватися для розрахункових операцій. Строкові депозити діляться на:

- власне строкові депозити;
- депозити з попереднім повідомленням про вилучення коштів.

Власне строкові внески передбачають передачу коштів банку на термін, встановлений договором, а після закінчення його внесок може бути вилучений власником в будь-який час. Чим більше сума і термін внеску, тим більше розмір винагороди. Строкові внески (депозити) оформляються депозитним договором.

6. Ощадні депозити – депозити фізичних осіб. Їх мета – накопичення або збереження грошових заощаджень. На відміну від строкових депозитів і депозитів до запитання сума ощадного внеску може бути внесена в касу банку готівкою.

Ощадні депозити у вітчизняній банківській практиці можуть бути як до запитання так і строкові. Існують також різні види ощадних внесків: термінові з додатковими внесками, виграшні, цільові і т. д. Для банків такі депозити мають велике значення, тому що вони дозволяють мобілізувати кошти населення і перетворити їх в банківський капітал.

Різновидом строкових депозитів є **депозитні і ощадні сертифікати**.

7. Сертифікат – це письмове свідчення банка-емітента про внесок грошових коштів, що засвідчує право вкладника на отримання суми внеску з процентами. За способом оформлення вони можуть бути іменними і на пред'явника, за умовами виплати – з процентною ставкою, що регулярно виплачується до закінчення певного розрахункового періоду і з виплатою процентів в день погашення сертифіката.

Погашення сертифіката може здійснюватися трьома способами: сертифікатами нового випуску; безготівковими перерахунками в інші види внесків або на рахунок до запитання; готівкою (для фізичних осіб).

Депозитні сертифікати придбаваються юридичними особами, і бувають такі, що не передаються, і що передаються іншій особі шляхом купівлі-продажу на ринку цінних паперів.

Ощадні сертифікати реалізуються фізичним особам. Власник може поступитися правами вимог за сертифікатом іншій особі. По сертифікату на пред'явника ця поступка здійснюється простим врученням, по іменному – оформляється на зворотній стороні сертифіката двосторонньою угодою. Іменні сертифікати можуть бути передані власником іншій особі за допомогою передавального напису (цесії).

Депозитні і ощадні сертифікати дають своїм власникам важливі переваги перед звичайними строковими внесками: можливість дострокового їх продажу на вторинному ринку без втрати суми процентів. Банку це також вигідно, тому що достроковий продаж сертифіката на вторинному ринку не зменшує суми його ресурсів, збільшуючи таким чином їх стійкість. Однак недоліком сертифікатів для банку-емітента є додаткові витрати на випуск спеціальних бланків.

4.4. Заємний капітал банку

У світовій банківській практиці отримали розвиток недепозитні джерела залучення ресурсів, які наведені на рис 4.3.

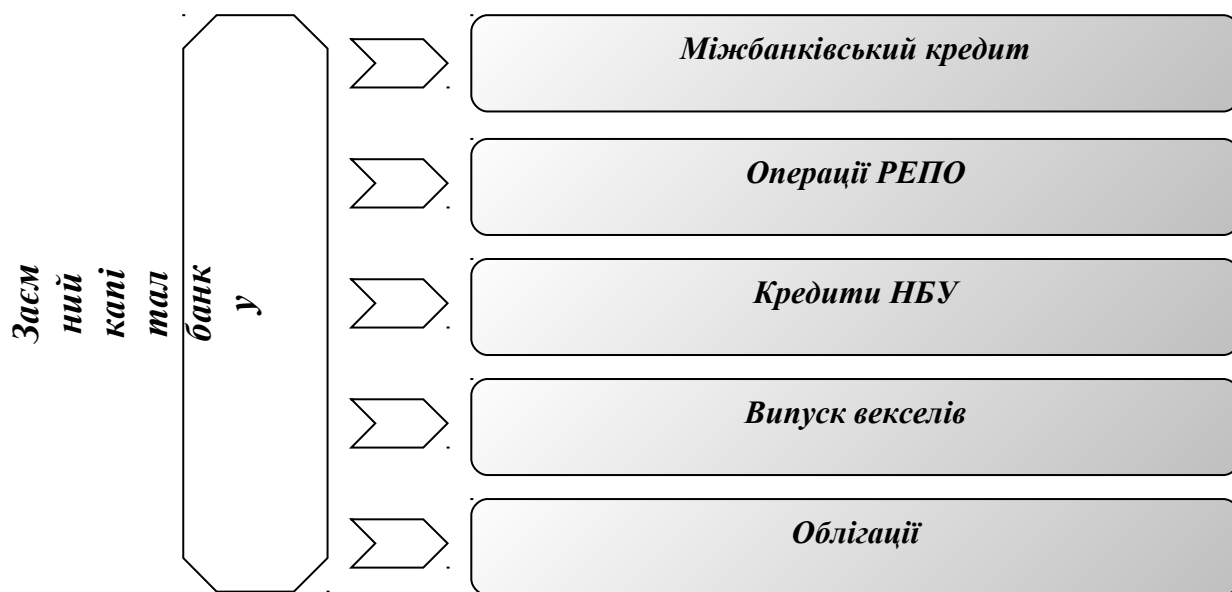

Рис. 4.3. Джерела залучення ресурсів банку

Міжбанківський кредит (МБК) надається банками один одному при необхідності підтримки банківської ліквідності. МБК – дешевий ресурс, процентна ставка за ним наближається до рівня облікової ставки НБУ.

Залучення міжбанківського кредиту здійснюється самостійно, шляхом прямих переговорів, або за допомогою посередників. Якщо банки самі домовляються об МБК, їх відносини оформлюються договором.

Залучення ресурсів може здійснюватися за допомогою посередників – фондових бірж, кредитних магазинів, фінансових будинків, брокерських контор і самих банків.

Сьогодні інтерес зріс до коротких (від одного до декількох днів) кредитів, оскільки саме ці кредити сприяють нормалізації поточної ліквідності банків.

Міжбанківський кредит представляє особливий інтерес для знову створених банків, які ще недостатньо налагодили свою роботу по вкладних операціях. Привабливість МБК пов'язана також і з тим, що ці кошти не враховуються в складі ресурсів при розрахунку суми обов'язкових резервів, що перераховуються в НБУ.

Операції РЕПО – це операції продажу-купівлі державних цінних паперів на певний строк із зобов'язанням зворотного продажу-купівлі у визначений термін за заздалегідь обумовленою ціною. Операції РЕПО складаються з двох частин: “пряме РЕПО” – купівлю у комерційного банку державних цінних паперів та “зворотне РЕПО” – обов'язковий продаж державних цінних паперів. Пряме РЕПО НБУ здійснює у ситуації, коли існує потреба підвищення ліквідності комерційних банків. НБУ купує у комерційних банків цінні папери на відповідний період з обов'язковою умовою зворотного їх викупу цим банком у встановлений строк.

Залежно від терміну дії операції РЕПО використовуються такі операції:

- нічне РЕПО (термін дії один день, процентна ставка фіксується на весь термін проведення операції);
- відкрите РЕПО (термін операції в угоді не визначається, кожна зі сторін угоди може вимагати виконання операції РЕПО в будь-який час, але з обов'язковим повідомленням про завершення цієї угоди. Процентна ставка не є фіксованою і визначається кожного разу);
- строкове РЕПО (термін операції чітко визначений, процентна ставка є постійною протягом усієї операції РЕПО).

Кредити НБУ – це кредити, що надаються комерційним банкам з метою здійснення грошово-кредитної політики. Вони надаються в цей час в формі рефінансування.

Національний банк здійснює короткострокове та середньострокове рефінансування банків шляхом операцій на відкритому ринку. Короткострокове рефінансування здійснюється на строк до 14 днів, середньострокове – до 6 місяців. Під забезпечення приймаються державні цінні папери в розмірі, що не перевищує 85% від їх балансової вартості, а векселі – в розмірі 70% їх номінальної вартості.

Під забезпечення кредиту банк може запропонувати тільки однорідну заставу (або державні цінні папери, або векселі).

З метою вирівнювання тимчасових коливань ліквідності банківської системи Національний банк запроваджує постійно діючу лінію рефінансування, через яку кредит надається строком на один робочий день – **кредит «овернайт»**. Кошти кредиту перераховуються до 16 годин в день отримання Національним банком заявки від банку, а повертаються банком до 13 годин наступного робочого дня. Повернення кредиту «оверднайт» здійснюється одночасно з процентною платою.

Кредит «оверднайт» надається в розмірі не більш ніж 85% від балансової вартості наданих під забезпечення кредиту цінних паперів за оголошеною Національним банком процентною ставкою. Ця ставка має бути не нижче ніж облікова ставка НБУ.

Банківський вексель – це боргове зобов'язання векселедавця про сплату певної суми векселеотримувачу у вказаний термін. Банківські векселі використовуються для розрахунків за товари і послуги, як застава при видачі позик, мають високу ліквідність і процентну ставку, можуть передаватися іншим фізичним і юридичним особам, мають різні строки.

До переваг векселя як форми залучення вільних грошових коштів відносяться наступні чинники:

- простота випуску векселя в обіг, оскільки відсутня необхідність реєстрації емісії;
- наявність правової бази функціонування;
- право емітента самостійно встановлювати термін погашення векселя, проводити достроковий викуп векселя;
- можливість випуску векселів як серіями з рівним номіналом, так і в разовому порядку на довільну суму;
- можливість його передачі по індосаменту іншій особі;
- висока ліквідність при досить високому і фіксованому рівні прибутку;
- можливість використання векселя як засобу платежу, застави.

Облігації комерційного банку – це цінні папери, що засвідчують відносини позики між власником облігації і банком, що їх випустив. При випуску і розміщенні облігацій банк грає активну роль, ініціатива належить йому.

Банк може випускати облігації іменні і на пред'явника, забезпечені заставою власного майна або майном третіх осіб, облігації без забезпечення, процентні і дисконтні, конвертовані в акції, з єдиним терміном погашення або з різними термінами.

Реалізація випущених облігацій може відбуватися на основі їх продажу покупцям, або шляхом обміну на раніше випущені облігації.

Отже, при виникненні у комерційних банках потреби в додаткових кредитних ресурсах, вони можуть придбати за рахунок різних джерел недепозитних залучених коштів. До них відносяться: векселя, облігації, різні форми міжбанківського кредиту і позик Національного банку.

4.5 Управління ресурсами банку

Банки, надаючи позики, створюють тим самим гроші на депозитних рахунках, тобто здійснюють безготівкову емісію. Безконтрольна кредитна емісія може викликати інфляцію. Звідси виникає необхідність управління пасивними операціями комерційного банку.

Управління ресурсами банку являє собою діяльність, пов'язану із залученням грошових коштів вкладників і інших кредиторів, визначенням величини і відповідної структури джерел грошових коштів в тісному зв'язку з їх розміщенням. Управління ресурсами комерційних банків здійснюється на двох рівнях: макро- і мікроекономічному.

На макрорівні управління ресурсами відбувається через Національний банк України, який впливає на величину кредитних ресурсів за допомогою прямих (надання кредитів комерційним банкам) і непрямих методів (використання різних інструментів грошово-кредитного регулювання).

Засобом регулювання кредитної емісії є **норма резервування**. Вона встановлюється в процентах до суми залучених коштів комерційного банку і є інструментом, що формує обов'язкові резерви (частина коштів комерційного банку, що зберігаються на коррахунку в НБУ на його вимогу). Ці резерви не тільки обмежують можливості кредитування, але також виконують функцію страхування депозитів.

Іншим інструментом, який використовує Національний банк України, є **операції на відкритому ринку**. Це операції НБУ по купівлі-продажу державних цінних паперів, які збільшують або знижують величину пасивів комерційних банків. Продаючи цінні папери комерційним банкам, НБУ зменшує вільні резерви банків і тим самим скорочує їх емісійні можливості. Купуючи цінні папери, Національний банк збільшує вільні резерви банків, а отже, і їх можливості створення нових грошей на пасивних рахунках.

Така ж картина спостерігається і на валютному ринку. НБУ продає валюту банкам, проводячи політику кредитної рестрикції (зменшення пасивів) або купує валюту, проводячи політику кредитної експансії (збільшення пасивів).

Третім інструментом грошово-кредитного регулювання є **облікова ставка**, оскільки вона виступає чинником регулювання попиту і пропозиції на кредит. Збільшуючи облікову ставку, НБУ зменшує попит на кредитні ресурси і тим самим зменшує розмір вільного резерву комерційних банків і їх потенційну можливість створювати нові пасиви. Знижуючи облікову ставку, НБУ збільшує попит, а, отже, і розмір вільного резерву комерційних банків, що приводить до зростання грошових коштів на пасивних рахунках банків.

Встановлення економічних показників регулювання діяльності банків безпосередньо позначається на **величині їх ресурсів**. Співвідношення між розміром власних коштів банку і сумою активів, скоригованих з урахуванням ступеню ризику, встановлює відносну межу розгортання активних операцій комерційного банку, характеризує його платоспроможність.

У регулюванні ресурсів важливе місце відводиться показникам **ліквідності банку**. Дотримання вказаних показників вимагає підтримки відповідності між термінами, на які притягуються і розміщуються кошти.

В управлінні ресурсами беруть участь і самі комерційні банки. Для залучення тимчасово вільних грошових коштів вони повинні вести роботу, спрямовану на стимулювання залучення внесків і забезпечення їх збереження. Важливе значення при цьому має якість обслуговування, яке пов'язане не тільки з кваліфікацією працівників, але і з їх доброзичливим відношенням до клієнта.

Важливу роль в стимулюванні залучення коштів грає **відсоток по депозитних внесках**. Він повинен бути встановлений на досить високому рівні і в залежності від виду і терміну внеску, порядку виплати процентів. Однак необхідно пам'ятати, що рівень процентної ставки має об'єктивні межі, що залежать від дії закону попиту і пропозиції на ринку кредитних ресурсів. Крім процентної ставки, існують і інші засоби залучення ресурсів у внески. Це передусім відноситься до заощаджень населення. Використовуються такі форми стимулювання заощаджень, як надання вкладникам премій, додаткових послуг, виграшних внесків.

Одним з напрямів роботи банків в галузі залучення ресурсів є використання різних видів **цінних паперів**, зокрема сертифікатів, які мають певні переваги в порівнянні зі строковими внесками.

Самим простим з них є **метод загального фонду** грошових коштів, який передбачає мобілізацію коштів з подальшим розподілом їх на потреби, які виникають в даний момент. При цьому відсутня ув'язка розміщення ресурсів в залежності від терміну і джерела їх утворення, ступеню ризику і прибутковості активів. А це негативно позначається на стані ліквідності банку і його платоспроможності.

Більш ефективним є **метод розподілу активів**, або конверсії, який передбачає розміщення грошових коштів в той або інший актив в залежності від джерела цих коштів. Метод розподілу активів сприяє підвищенню ліквідності і платоспроможності банку. Однак цьому методу властиві недоліки. По-перше, він не дає можливості оперативного маневрування ресурсами в залежності від ситуації, що складається, яка може привести до втрати можливості отримання додаткового прибутку.

Деякі банки віддають перевагу **методу наукового управління**, в основу якого встановлені економіко-математичні методи і моделі. Це дозволяє оптимізувати мету банку в зв'язку з вимогами, що встановлюються клієнтами банку і Національним банком України. Цей метод найбільш ефективний, але і найбільш дорогий. Банку в процесі управління ресурсами доцільно поєднувати різні методи їх розміщення.

Нарівні з вибором методу розміщення коштів важливим є визначення оптимальної структури їх джерел. Банк повинен підтримувати певне співвідношення між власними і залученими коштами. Надмірна наявність залучених коштів посилює ризик і підвищує загрозу неплатоспроможності банку. Переважне формування банківських ресурсів за рахунок власного капіталу може привести до зниження рівня дивідендів, що виплачуються і ринкової вартості акції.

Велику частку в структурі капіталу банку складають депозитні залучені кошти (приблизно 25%). Тому управління депозитними операціями набуває особливо важливого значення.

Депозитна політика в Україні передбачає для оцінки стабільності внесків населення спеціальні розрахунки, що дозволяють використати показники:

1. Середній термін зберігання грошових коштів (Т) оцінює можливість використання ресурсів короткострокового кредитування і розраховується за формулою:

$$T = 3 / B \cdot D,$$

де 3 – середні залишки внесків в періоді;

Д – кількість днів в періоді;

В – оборот внесків, який рівний сумі залишків внесків на початок періоду і надходженням внесків за звітний період.

2. Рівень осідання коштів (Кос), що поступили у внески, показує, який відсоток внесків осідає на рахунках вкладників та розраховується як:

$$K_{oc} = \frac{3_K - 3_H}{H} \times 100\%,$$

де 3_к – залишок внесків на кінець року;

3_н – залишок внесків на початок року;

Н – надходження у внески.

3. Частка коштів від планової виручки, що осідає на поточному рахунку, яка без збитку для підприємства може бути розміщена на строковий депозитний рахунок (Д) розраховується за формулою:

$$D = N_{пл} \times \frac{3_K}{N_{факт}},$$

де Н_{пл} – очікувані надходження на поточний рахунок;

3_к – середній залишок коштів на поточному рахунку за відповідний період минулого року;

Н_{факт} – фактичні надходження на поточний рахунок підприємства (фактична реалізація).

Контрольні питання

1. Що таке ресурси комерційного банку?
2. З яких елементів складається капітал банку?
3. Що входить до складу основного та додаткового капіталів банку?
4. Дайте характеристику поняття “залучені ресурси” банку.
5. За допомогою яких інструментів банк формує свої залучені ресурси?
6. Яку роль відіграють депозитні операції у формуванні ресурсної бази сучасного банку?
7. Що мається на увазі під терміном “управління ресурсами комерційного банку”?
8. Які інструменти застосовуються для управління ресурсами банку?

МОДУЛЬ 2. ПОСЛУГИ ТА ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ. ФІНАНСОВІ ПОСЛУГИ У ПОШТОВОМУ ЗВ'ЯЗКУ

РОЗДІЛ 5 КРЕДИТНІ ОПЕРАЦІЇ БАНКІВ ТА ПІДПРИЄМСТВ ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

5.1. Кредитна політика банку та підприємства поштового зв'язку

Кредитна політика – це планування діяльності банку та підприємства поштового зв'язку на найближчу перспективу. Значення кредитної політики дуже велике:

- по-перше, вона дає орієнтир у роботі кредитного відділу;
- по-друге, створює передумови для збільшення ефективності в його діяльності, оскільки враховує об'єктивну ситуацію в країні;
- по-третє, знижує ймовірність помилок і прийняття неправильних рішень;
- по-четверте, забезпечує однаковість у кредитній роботі банку та у всіх його філіях.

Розробляючи кредитну політику, керівництво банку чи підприємства поштового зв'язку повинно враховувати трикутник цілей: максимальна прибутковість, оптимальна ліквідність і мінімальний ризик. Крім того, необхідно виходити з:

- обсягу і структури кредитних ресурсів (з підвищенням частки «коротких» грошей, повинна скорочуватися частка довгострокових кредитів);
- обсягу і структури портфеля кредитів (по галузях, по термінах, по забезпеченню);
- умов надання кредитів.

Елементами кредитної політики є:

1) район діяльності або «географія кредиту». Останнім часом цей елемент стає більш масштабним в силу розвитку конкуренції і зростання потреби в кредиті в різних регіонах країни. Оскільки більшість банків є універсальними, то завдання розширення географії кредиту значно полегшується; перешкодою в цьому може стати підвищений ризик кредитування клієнтів, територіально віддалених від кредитної установи.

2) види послуг. На асортимент послуг банку можуть вплинути ступінь ризику (високий ризик факторингу не дозволяє йому зайняти чільне місце серед послуг банку), ліквідність (якщо ступінь ліквідності невисока, то знижується частка довго- та середньострокових кредитів), заявки клієнтів (якщо немає потреби в послугі, то немає необхідності в її розробці і впровадженні), прибутковість кредиту.

3) кредитоспроможність позичальника. Існує об'єктивна (матеріальний аспект: фінансове становище позичальника, наявність рухомого та нерухомого

майна) і суб'єктивна оцінка. З точки зору останньої, банк не повинен надавати кредит клієнту який не заслуговує довіри, тобто якщо є ознаки, що позичальник не буде скрупульозно дотримуватися умов кредитного договору. Так, при оцінці позичальника банк приділяє велику увагу «особливостям життєвого стилю» клієнта. Віддає перевагу мати справу з клієнтом, який володіє будинком і проживає в ньому протягом тривалого періоду, одружений і має дітей. Це є свідченням благонадійності та дає гарантію, що клієнт не припинить виплату боргу в неекстремальних умовах.

4) прийнятна форма забезпечення (рухоме майно: депозити, цінні папери, коштовності і нерухомість).

5) термін повернення кредиту. З точки зору банку важливим є встановлення науково-обґрунтованого строку повернення, оскільки в цьому випадку знижується ризик незбалансованої ліквідності, з точки зору позичальника – немає необхідності в відволіканні грошей з виробничого обороту.

6) максимальний ліміт кредитування. Банк не повинен видавати надвеликі кредити з 2 причин: занадто високий ризик неповернення і ризик порушень нормативів ЦБ (що загрожує санкціями).

7) компенсаційний залишок на рахунку – це своєрідний захист банку: Частина ресурсів клієнт бронює на рахунку (окремий депозитний рахунок, або на розрахунковому рахунку із зобов'язанням мінімального залишку). При відкритті кредитної лінії розмір компенсаційного залишку визначається «Правилom жовтня 1910»: Позичальник бронює на рахунку 10% від суми відкритої кредитної лінії у вигляді незнижуваного залишку та 10% від фактично отриманих грошей.

На **зміст** кредитної політики комерційного банку впливають такі фактори:

1) розмір банківського капіталу (банки, що мають солідну капітальну базу, можуть дозволити собі значно більший обсяг кредитних вкладень при помірних відсотках, на відміну від банків із незначним капіталом);

2) ступінь ризику і прибутковості позичок (якщо банк націлений на отримання максимального прибутку, то він керується «агресивною» політикою, що передбачає підвищений ризик, якщо ж політика консервативна, банк прагне до мінімізації ризику, що знижує прибуток);

3) стабільність ресурсної бази (чим стабільніші ресурси, тим менше резервів доводиться створювати банку, отже, збільшується обсяг кредитного портфеля);

4) стан економіки країни (якщо економіка перебуває в стані депресії, то необхідність у кредитах відпадає: виробники не можуть взяти кредит – нічим віддавати, банкіри не можуть його дати – немає надійних позичальників. При зростанні економіки кредитна діяльність значно розширюється);

5) державна кредитна політика (якщо проводиться політика експансії, то обсяг кредитів стрімко зростає, при рестрикційній політиці – навпаки);

6) попит і пропозиція на кредит;

7) здатність та досвід персоналу.

Необхідність регулювання кредитних операцій полягає в такому:

- забезпечення надійності портфеля кредитів (завдяки ретельному відбору потенційних позичальників);
- ряд кредитів впливає на розвиток економіки, тому з урахуванням завдань регулювання економіки, виникає необхідність стимулювання (обмеження) кредитної діяльності (наприклад, кредитування сільського господарства заохочується пільговим оподаткуванням);
- зниження можливих ризиків через обмеження кредиту на 1-го позичальника (не більше 25% від капіталу), а також в галузі забезпечення.

5.2. Організація процесу кредитування

На сьогоднішньому етапі одну з найважливіших ролей у стимулюванні відтворювальних процесів в економіці відіграє кредитування як головне джерело забезпечення грошовими ресурсами поточної господарської діяльності підприємств незалежно від форми власності та сфери господарювання. Незважаючи на те, що кризові явища в економічній системі практично підірвали фінансову стійкість більшості вітчизняних підприємств, внаслідок чого різко скоротилась кількість надійних фірм-позичальників (на фоні падіння прибутковості банківських операцій), кредитні операції залишаються головним видом активних операцій комерційних банків, в який вкладається переважна більшість залучених банками ресурсів.

Кредит – це сукупність відповідних економічних відносин між кредитором та позичальником з приводу зворотного руху вартості. Суб'єктами кредитної угоди можуть виступати будь-які юридично самостійні господарюючі одиниці. Об'єкт кредитної угоди – позикова вартість, відокремлення якої пов'язано з характером руху від кредитора до позичальника та від позичальника до кредитора.

Кредити поділяються на види за такими ознаками:

- строки користування;
- забезпечення;
- ступінь ризику;
- методи надання кредиту;
- строки погашення.

Відповідно до **строків користування** виділяють короткострокові, середньострокові та довгострокові кредити.

Короткострокові кредити надаються банками на термін до 1 року в разі тимчасових фінансових труднощів, що виникають у підприємств у зв'язку з витратами виробництва та обігу, не забезпеченими надходженнями коштів у відповідному періоді. Середньострокові кредити надаються терміном до 3 років на оплату підприємствами обладнання, поточні витрати, фінансування капітальних вкладень. Довгострокові кредити (понад 3 роки) можуть надаватись для формування основних фондів, здійснення витрат на реконструкцію,

модернізацію та розширення вже діючих основних фондів, на нове будівництво, приватизацію тощо.

За забезпеченням кредити поділяються на забезпечені заставою (майном, майновими правами, цінними паперами), гарантовані (банками, фінансами чи майном третьої особи), з іншим забезпеченням (порука, свідоцтво страхової організації) та незабезпечені (бланкові).

За ступенем ризику розрізняють стандартні кредити та кредити з підвищеним ризиком.

За методами надання – кредити, що надаються у разовому порядку; відповідно до відкритої кредитної лінії; гарантійні (із заздалегідь обумовленою датою надання).

За строками погашення – кредити, що погашають водночас, у розстрочку, достроково, з регресією платежів, після закінчення обумовленого періоду.

Кредитні операції організуються на певній методологічній основі, одним з елементів якої виступають принципи кредитування.

До основних принципів кредитування відносяться:

1. Зворотність кредиту являє собою основну властивість кредитних відносин, що відрізняє їх від інших видів економічних відносин, що на практиці знаходить свого виразу в певному механізмі, а саме:

- порядок погашення конкретної позички за рахунок виторгу;
- юридичне закріплення її порядку погашення в кредитному договорі;
- використання різноманітних форм забезпечення повноти й своєчасності зворотного руху позички.

2. Принцип строковості означає, що позичка має бути повернена позичальником банку в заздалегідь обумовлений строк, тобто він конкретизує повернення позички в певний час. Однак строк використання заємних коштів має бути економічно обґрунтованим. Він залежить від обігу оборотного капіталу, дебіторської та кредиторської заборгованості.

3. Принцип забезпеченості виражається в різноманітних формах забезпечення зворотності кредиту. Це конкретне джерело погашення наявного боргу, юридичне оформлення права кредитора на його використання, організація контролю банку за достатністю та прийнятністю даного джерела.

4. Принцип платності означає, що позичальник має повернути в банк не тільки основну суму боргу, а й відсотки за користування коштами.

5. Цільовий характер кредитування припускає вкладання позичкових коштів у конкретні господарські процеси, проекти, заходи. Кредит надається позичальнику на конкретну ціль. Від дотримання цього принципу багато в чому залежить своєчасність повернення позички, тому що тільки реалізація цілі, на яку одержано кредит, може забезпечити необхідні грошові кошти для погашення боргу. Позичальник представляє в банк бізнес-план заходу, що кредитується.

6. Принци диференційованого підходу означає різне відношення банку до позичальників. Більш надійним партнерам банки можуть надавати пільги у вигляді зменшеного позичкового відсотку, залучення меншого забезпечення та

інше. Навпаки, незнайомим клієнтам банки встановлюють більш жорсткий режим кредитування.

Практичні засади кредитних відносин в Україні, форми і види кредитів, принципи та умови банківського кредитування визначаються відповідними нормативними актами Національного банку України. Законом України «Про банки та банківську діяльність» передбачено, що комерційні банки надають кредити юридичним та фізичним особам.

Юридичні особи – резиденти України можуть одержувати кредити як у національній, так і в іноземній валюті. Кредити надаються суб'єктам господарської діяльності у безготівковій формі, шляхом безпосередньої оплати платіжних документів або шляхом перерахування на поточний рахунок позичальника, а також у готівковій формі для розрахунків із здавачами сільськогосподарської продукції. Погашення кредиту і нарахованих за ним процентів здійснюється позичальником з поточного рахунка.

Фізичні особи – резиденти України можуть одержувати в комерційних банках споживчі кредити на придбання споживчих товарів тривалого користування та послуг. Ці кредити можуть надаватися як в національній, так і в іноземній валюті.

Національний банк України встановлює певні вимоги щодо здійснення комерційними банками кредитних операцій. Так, кожне рішення щодо надання кредитів, незалежно від розміру та терміну запрошуваного кредиту, повинне прийматися колегіально – Правлінням банку, Кредитним комітетом, кредитною комісією тощо. Кредитування позичальників здійснюється банками за умови дотримання відповідних економічних нормативів банківської діяльності.

До нормативів, що регулюють кредитну діяльність банків, належать:

1. Норматив максимального розміру кредитного ризику на одного контрагента (Н7). Норматив Н7 встановлюється з метою обмеження кредитного ризику, що виникає внаслідок невиконання окремими контрагентами своїх зобов'язань. Він розраховується за формулою:

$$H7 = \frac{З_c}{PK} \cdot 100\%,$$

де $З_c$ – сукупна заборгованість за строковими депозитами, кредитами, факторингом та фінансовим лізингом, векселями, борговими цінними паперами, акціями, дебіторською заборгованістю, простроченими, сумнівними нарахованими доходами, 100% позабалансових зобов'язань, виданих щодо одного контрагента (або групи пов'язаних контрагентів), із вирахуванням сформованих резервів під ці операції щодо такого контрагента;

PK – регулятивний капітал банку.

Значення нормативу Н7 не має перевищувати 25%.

2. Норматив великих кредитних ризиків (Н8). Норматив Н8 установлюється з метою обмеження концентрації кредитного ризику за окремим контрагентом або групою пов'язаних контрагентів і розраховується за формулою

$$H8 = \frac{Z_v}{PK},$$

де Z_v – сукупна заборгованість за строковими депозитами, кредитами, факторингом та фінансовим лізингом, векселями, борговими цінними паперами, акціями, дебіторською заборгованістю, простроченими, сумнівними нарахованими доходами, 100% суми позабалансових зобов'язань, що враховується комерційним банком за «великими» кредитами за одним контрагентом (або групою пов'язаних контрагентів) із вирахуванням сформованих резервів під ці операції щодо такого контрагента.

Значення нормативу H8 не має перевищувати 8-кратний розмір регулятивного капіталу банку.

3. Норматив максимального розміру кредитів, гарантій та доручень, наданих одному інсайдеру (H9). Норматив H9 встановлюється з метою обмеження концентрації ризику, який виникає під час здійснення операцій з інсайдерами, що може призвести до прямого та непрямого впливу на діяльність банку. Цей вплив зумовлюється тим, що банк проводить операції з інсайдерами на умовах, не вигідних для банку, а це призводить до значних проблем, оскільки в таких випадках визначення платоспроможності контрагента не завжди здійснюється достатньо об'єктивно. Норматив H9 розраховується за формулою:

$$H9 = \frac{Z_{in}}{PK} \cdot 100\%$$

де Z_{in} – сукупна заборгованість за строковими депозитами, кредитами, факторингом та фінансовим лізингом, векселями, борговими цінними паперами, акціями, дебіторською заборгованістю, простроченими, сумнівними нарахованими доходами;

PK – регулятивний капітал банку.

Значення нормативу H9 не може перевищувати 5%.

4. Норматив максимального сукупного розміру кредитів, гарантій та поручительств, наданих інсайдерам (H10). Норматив H10 встановлюється для обмеження сукупної суми всіх ризиків пов'язаних із інсайдерами. Надмірний обсяг сукупної суми всіх ризиків, пов'язаних з інсайдерами, призводить до концентрації ризиків і загрожує збереженню регулятивного капіталу банку. Норматив H10 розраховується за формулою

$$H10 = \frac{CZ_{in}}{PK} \cdot 100\%,$$

де CZ_{in} – сукупна заборгованість за строковими депозитами, кредитами, факторингом та фінансовим лізингом, векселями, борговими цінними паперами, акціями, дебіторською заборгованістю, простроченими, сумнівними

нарахованими доходами, 100% суми позабалансових зобов'язань щодо всіх інсайдерів, із вирахуванням сформованих резервів під ці операції;

РК – регулятивний капітал банку.

Значення нормативу Н10 не має перевищувати 40%.

Крім цього, Національний банк України забороняє комерційним банкам надавати кредити для покриття збитків господарської діяльності позичальників, формування та збільшення статутного фонду банків та інших господарських товариств, придбання цінних паперів будь-яких підприємств.

У сучасних умовах з метою забезпечення організації ефективної кредитної діяльності комерційні банки розробляють власну внутрішню кредитну політику та впроваджують практичні механізми її реалізації.

Кредитна політика комерційного банку чи підприємства поштового зв'язку – це стратегія і тактика щодо залучення коштів та спрямування їх на кредитування клієнтів (позичальників) на основі принципів кредитування.

Кредитну політику розробляє **кредитний департамент**.

Організаційна структура кредитного департаменту (на прикладі комерційного банку) може бути подана у вигляді схеми (рис. 5.1).

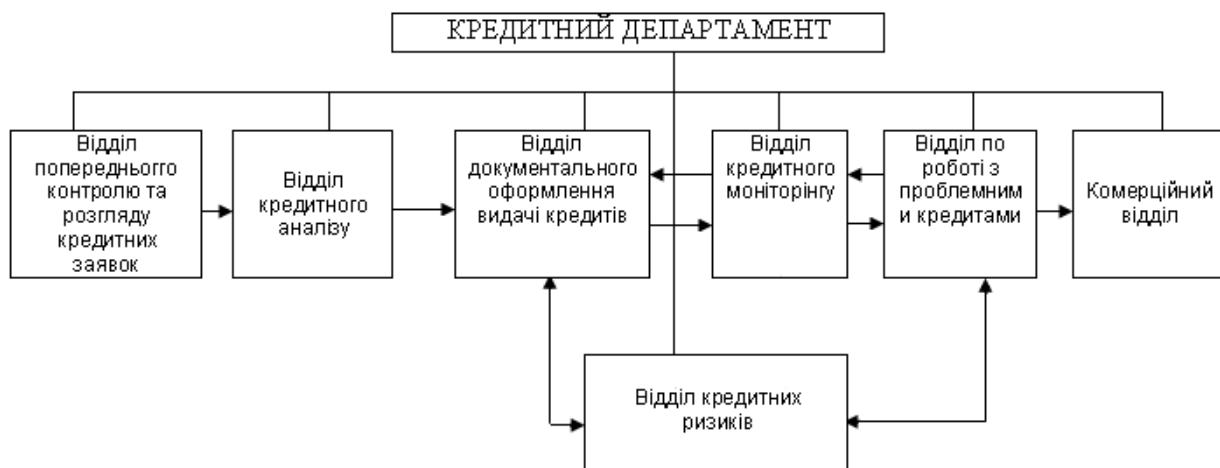

Рис. 5.1. Організаційна структура кредитного департаменту банку

Кредитна політика дає змогу планувати, регулювати, контролювати, раціонально організовувати взаємовідносини між банком і його клієнтами щодо зворотного руху грошових коштів.

Кожен банк визначає власну кредитну політику, беручи до уваги всю множину ризиків (внутрішніх і зовнішніх), якими він обтяжений.

5.3. Основні етапи кредитування

Ефективність кредитної діяльності банку та підприємства поштового зв'язку безпосередньо залежить від того, наскільки якісно здійснена структуризація процесу банківського кредитування, наскільки чітко визначені завдання основних етапів цього процесу та функції працівників, що

відповідають за проведення кредитних операцій. Найважливішими етапами кредитного процесу виступають:

- отримання та розгляд кредитної заяви;
- безпосередня співбесіда з потенційним позичальником;
- оцінка кредитоспроможності;
- підготовка до складання кредитного договору;
- кредитна угода;
- моніторинг і контроль якості виданих кредитів.

Кредитні відносини між банком і клієнтом розпочинаються з отримання та розгляду **кредитної заяви**, в якій передусім містяться відомості щодо позики, якої потребує клієнт: мета, розмір, вид і термін позики, вид забезпечення тощо. Необхідною складовою заявки є пакет супровідних документів, ретельний аналіз яких здійснюється на наступних етапах процесу кредитування. До пакета входять, як правило, такі документи:

- копія свідоцтва про державну реєстрацію підприємства;
- копії установчих документів;
- фінансова звітність, що включає баланс підприємства, звіт про фінансові результати та звіт про рух грошових коштів за останні 3 роки;
- матеріали аудиторських перевірок за попередні 3 роки;
- бізнес-план. Цей документ повинен містити відомості про цілі проекту, методи ведення операцій;
- відомості про раніше отримані кредити та наявність (відсутність) заборгованості за ними;
- документ про відсутність заборгованості перед бюджетом та державними цільовими фондами;
- документація на предмет застави, гарантії або поруки;
- належним чином оформлені договори на постачання та реалізацію відповідних товарів (послуг).

Кредитна заява разом із пакетом супровідних документів надходить до працівника відповідного кредитного підрозділу, який здійснює її ретельний розгляд.

Після цього кредитний працівник проводить **попереднє інтерв'ю** з потенційним позичальником. Ця бесіда має велике значення для вирішення питання щодо надання позики: вона дозволяє не тільки з'ясувати окремі деталі кредитної заяви, але й скласти своєрідний психологічний портрет позичальника, оцінити професійну підготовленість керівництва фірми, ступінь реалістичності оцінок ним стану та перспектив розвитку підприємства.

Після співбесіди кредитний працівник повинен прийняти дуже важливе рішення: продовжувати роботу з кредитною заявою цього клієнта або вже на цьому етапі відмовити у видачі позики. Якщо пропозиції клієнта не відповідають в якихось аспектах принципам політики та стратегії банку в галузі кредитних операцій, то кредитна заява має бути відхилена. При цьому необхідно пояснити заявнику, з яких причин позика не може бути надана. Якщо ж за результатами співбесіди кредитний працівник приймає рішення щодо

продовження роботи з клієнтом, він заповнює відповідний кредитний формуляр та передає його разом із кредитною заявою та пакетом супровідних документів до підрозділу кредитного аналізу для оцінки кредитоспроможності позичальника.

Кредитоспроможність – це наявність у позичальника передумов для отримання кредиту та його здатність повернути кредит і відсотки по ньому у повному обсязі та в обумовлені договором строки. У світовій практиці використовується багато методик оцінки кредитоспроможності, в основу яких покладено аналіз фінансового стану позичальника та його надійності з точки зору своєчасного погашення боргу банку. Так, у практиці американських банків застосовується правило «5С» як аббревіатура від перших літер базових критеріїв кредитування:

1. «Характер» позичальника (*Character*) – це перш за все його ділова репутація, ступінь відповідальності, спроможність погашати борги. Тут же визначається ставлення позичальника до своїх зобов'язань у минулому, чи мав він затримки у погашенні позик, який його статус у світі бізнесу. Найбільш повно характер позичальника розкривається в ході попереднього інтерв'ю.

2. «Спроможності» позичальника (*Capacity*) визначаються за допомогою глибокого аналізу його фінансового стану, доходів і витрат та перспектив їх динаміки у майбутньому. При цьому особлива увага приділяється тому, що позичальник практично має тільки три джерела для погашення кредиту: поточні грошові надходження (cash inflow); продаж активів; нові позики на грошовому ринку.

3. «Капітал» фірми (*Capital*), який ретельно аналізується його розмір, структура, співвідношення з іншими статтями активів та пасивів.

4. «Забезпечення» кредиту (*Collateral*) – дослідження конкретних форм і видів забезпечення, визначення його достатності, якості, а також встановлення ринкової вартості та ступеня ліквідності кредитної застави.

5. «Умови» (*Conditions*) – це загальні економічні умови, що визначають ринкову ситуацію та справляють вплив на становище як банку, так і позичальника: стан економічної кон'юнктури, наявність конкуренції, податкова політика, механізм ціноутворення тощо.

Українські комерційні банки та підприємства поштового зв'язку розробляють власні внутрішні положення та методики аналізу кредитоспроможності позичальників, в основу яких, як правило, покладено методичні рекомендації Національного банку України щодо оцінки банками кредитоспроможності та фінансової стабільності позичальника.

У цілому механізм оцінки кредитоспроможності потенційних позичальників – юридичних осіб в сучасних умовах складається з двох основних етапів:

- 1) аналіз фінансового стану;
- 2) аналіз якісних показників діяльності підприємства.

Розрахунок і оцінка показників фінансової діяльності потенційного позичальника виконується на основі аналізу його фінансової звітності в розрізі

таких компонентів, як прибутковість; платоспроможність; ділова активність (ефективність); фінансова стійкість.

Для здійснення оцінки **фінансового стану позичальника** – юридичної особи банк має враховувати такі основні економічні показники його діяльності:

1. Платоспроможність позичальника визначається за такими показниками:

– **коефіцієнт миттєвої ліквідності** ($КЛ_1$), що характеризує те, як швидко короткострокові зобов'язання можуть бути погашені високоліквідними активами:

$$КЛ_1 = \frac{A_{\text{в}}}{З_{\text{п}}},$$

де $A_{\text{в}}$ – високоліквідні активи, до яких належать грошові кошти, їх еквіваленти та поточні фінансові інвестиції;

$З_{\text{п}}$ – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів і розрахунків із кредиторами.

Оптимальне теоретичне значення показника $КЛ_1$ – не менше ніж 0,2;

– **коефіцієнт поточної ліквідності** ($КЛ_2$), що характеризує можливість погашення короткострокових зобов'язань встановлені строки:

$$КЛ_2 = \frac{A_{\text{л}}}{З_{\text{п}}},$$

де $A_{\text{л}}$ – ліквідні активи, що складаються з високоліквідних активів, дебіторської заборгованості, векселів одержаних;

$З_{\text{п}}$ – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів і розрахунків із кредиторами.

Оптимальне теоретичне значення показника $КЛ_2$ – не менше ніж 0,5;

– **коефіцієнт загальної ліквідності** ($КП$), що характеризує те, наскільки обсяг короткострокових зобов'язань і розрахунків можна погасити за рахунок усіх ліквідних активів:

$$КП = \frac{A_{\text{о}}}{З_{\text{п}}},$$

де $A_{\text{о}}$ – оборотні активи;

$З_{\text{п}}$ – поточні (короткострокові) зобов'язання, що складаються з короткострокових кредитів і розрахунків з кредиторами.

Оптимальне теоретичне значення показника $КП$ – не менше ніж 2,0.

2. Фінансова стійкість позичальника визначається за такими показниками:

– **коефіцієнт маневреності власних коштів** ($КМ$), що характеризує ступінь мобільності використання власних коштів:

$$КМ = \frac{ВК - A_{\text{н}}}{ВК}$$

де ВК – власний капітал підприємства; А_н – необоротні активи.

Оптимальне теоретичне значення показника КМ – не менше ніж 0,5;

– **коефіцієнт незалежності** (КН), що характеризує ступінь фінансового ризику:

$$КН = \frac{ЗК}{ВК}$$

де ЗК – залучені кошти (довгострокові та поточні зобов'язання); ВК – власний капітал.

Оптимальне теоретичне значення показника КН – не більше ніж 1,0.

3. Рентабельність позичальника визначається за такими показниками:

– рентабельність активів:

$$P = \frac{П_ч}{A}$$

де П_ч – чистий прибуток; А – активи;

– рентабельність продажу:

$$P = \frac{П_ч}{O_p}$$

де П_ч – чистий прибуток,

О – обсяг реалізації продукції (без ПДВ).

Необхідним та важливим доповненням процедури визначення фінансового стану потенційного позичальника виступає **аналіз якісних показників** діяльності підприємства, основними елементами якого є:

1. **Аналіз історії позичальника**, який дозволяє дійти висновку щодо наступної тенденції розвитку на підставі вивчення характеру попередніх взаємовідносин клієнта з банком та історії погашення кредитної заборгованості позичальника у минулому. Дуже важливим моментом є період існування підприємства: практика показує, що найбільш критичними є перші 3 – 5 років активної діяльності.

2. **Ринкова позиція позичальника** та ступінь його залежності від циклічних і структурних змін в економіці та відповідній галузі. Оцінка ринкової позиції позичальника включає ознайомлення з такими елементами:

– місцезнаходження підприємства – дозволяє з'ясувати його ефективність з точки зору відповідності виду діяльності та характеру господарських операцій (віддаленість від постачальників, наявність кваліфікованих трудових ресурсів, доступність для покупців тощо);

– вид діяльності підприємства – надає можливість врахувати фактори, унікальні для даного сегмента ринку. При цьому беруться до уваги капіталомісткість галузі, ефективний розмір підприємства в галузі тощо;

– метод операцій – визначається належність підприємства до однієї з трьох основних груп: виробництво; оптова торгівля; роздрібна торгівля;

- юридична форма підприємства – показує, якою частиною майна підприємство буде відповідати перед кредиторами у разі його ліквідації та якою буде процедура ліквідації;

- наявність державних замовлень та державної підтримки позичальника;

- макроекономічна ситуація в економіці та стан розвитку галузі позичальника – враховується пріоритетність галузі для банку, стадія зрілості галузі, чутливість галузі до змін макроекономічних умов, рівень банкрутства у галузі, середній життєвий цикл підприємств у галузі.

3. **Ефективність менеджменту позичальника.** Для визначення ефективності менеджменту позичальника враховується:

- наявність у менеджерів досвіду керівництва іншими підприємствами;
- рівень компетентності менеджерів у ключових сферах управління: виробництві, фінансах, збуті;

- частота зміни керівництва, її причини та наслідки;
- наявність ретельно підготовленого перспективного бізнес-плану;
- наявність позитивних аудиторських висновків.

4. **Наявність забезпечення** (застава, гарантія, порука).

Крім способу оцінки кредитоспроможності позичальників на основі системи фінансових коефіцієнтів, в банківській практиці можуть використовуватись й такі способи:

1. Оцінка кредитоспроможності позичальників на основі **аналізу грошових потоків** передбачає визначення чистого сальдо різних надходжень і видатків клієнта за певний період, тобто зіставлення припливу (прибуток, амортизація, створення резервів майбутніх витрат, вивільнення коштів, зростання кредиторської заборгованості, збільшення інших пасивів, отримання нових позик, збільшення акціонерного капіталу) і відпливу коштів (додаткові вкладення коштів, скорочення кредиторської заборгованості, зменшення інших пасивів, відплив акціонерного капіталу, фінансові витрати, погашення позик). Для аналізу грошових потоків на підприємстві-позичальникові використовують фінансові дані як мінімум за три роки. Кредитоспроможним вважається підприємство, яке має стійке перевищення припливу над відпливом коштів.

2. Оцінка кредитоспроможності на основі **аналізу ділового ризику** передбачає:

- виділення найвагоміших чинників ділового ризику (надійність поставальників, сезонність поставок, тривалість зберігання товарів, рівень цін на товари, ризик введення державою обмежень на вивіз і ввіз імпортованих товарів тощо);
- їх формалізацію;
- оцінку в балах;
- визначення на цій основі класу кредитоспроможності того чи іншого конкретного позичальника.

Аналіз ступеня ділового ризику у клієнта дозволяє банку спрогнозувати достатність джерел погашення позики.

В оцінюванні фінансового стану **позичальника – фізичної особи** мають враховуватися:

- загальний матеріальний стан клієнта (доходи і витрати, майно, право власності);
- соціальна стабільність клієнта, тобто наявність постійної роботи, сімейний стан;
- вік клієнта;
- інтенсивність користування банківськими кредитами у минулому та своєчасність погашення їх і відсотків за ними, а також користування іншими банківськими послугами тощо;
- ділова репутація;
- інша інформація.

Спираючись на дані кінцевої загальної рейтингової оцінки, кредитний працівник повинен визначити, чи відповідає рівень кредитоспроможності позичальника вимогам кредитної політики банку.

У разі позитивного висновку здійснюється перехід до наступного етапу банківського кредитування **складання кредитного договору**. Проект кредитного договору в пакеті з усією кредитною документацією подається в Кредитний комітет банку для прийняття рішення щодо надання позики. У разі позитивного рішення уповноважені керівники банку та підприємства-позичальника підписують кредитний договір.

Одразу після надання грошових коштів у позику банк приступає до найважливішого та визначального етапу кредитування – **кредитного моніторингу та контролю якості кредитного портфеля**.

Головним завданням кредитного моніторингу є відстеження зміни кредитоспроможності позичальника та визначення конкретних дій, які необхідно вжити у разі виникнення проблем. В основу процесу кредитного моніторингу покладено процедуру аналізу поточного фінансового стану позичальника (згідно з першим етапом механізму оцінки кредитоспроможності) та оцінки якісних показників його діяльності. Поряд із цим ретельно вивчається та аналізується інформація про здійснення позичальником поточних платежів з погашення процентів та основної суми позики.

В ході кредитного моніторингу працівники відповідного банківського підрозділу повинні своєчасно розпізнавати та оперативно відстежувати тенденції негативних змін у діяльності позичальника. Найбільш поширеними факторами, що свідчать про погіршення кредитоспроможності позичальника, виступають:

- порушення графіка погашення заборгованості за позику та процентів;
- негативні тенденції зміни значень фінансових показників;
- зростання обсягів позареалізаційних доходів та витрат;
- збільшення частки готівкового обороту;
- поява картотеки;
- несвоєчасне надання поточної інформації;
- відсутність аудиторських висновків щодо достовірності фінансової

звітності позичальника.

У цілому якісне, професійне та послідовне виконання всіх необхідних процедур основних етапів банківського кредитування є необхідною та найважливішою умовою ефективної реалізації кредитної політики банку та забезпечення необхідного рівня дохідності, платоспроможності й ліквідності банківської діяльності.

5.4. Встановлення відсоткової ставки по депозитних операціях

Поняття позичкового відсотка є своєрідною ціною позиченої в тимчасове користування вартості. З теоретичної точки зору джерелом його сплати виступає частина прибутку позичальника, отриманого в результаті використання позики.

Характеризуючи банківський відсоток, необхідно враховувати, що банк розміщає в позички в основному, не власні, а залучені кошти. Дохід, що одержує банк, виступає як компенсація за посередництво при перерозподілі тимчасово вільних коштів.

Банківський відсоток виконує функцію збереження позиченої вартості та дозволяє одержувати премію за те, що банк приймає на себе ризик неплатежу за позичками.

Відсоткова ставка – це відносна величина відсоткових платежів на позиковий капітал за певний період часу, як правило, за рік.

За ступенем реагування на зміну ринкового рівня відсотка виділяють:

– ***фіксовану відсоткову ставку*** – ставка, яка встановлена на весь період користування позиковими коштами без права її перегляду;

– ***плаваючу відсоткову ставку*** – ставка за середньо- та довгостроковими позичками, розмір якої періодично переглядається через окремі проміжки часу.

Плаваюча відсоткова ставка складається із двох складових частин. Перша частина являє собою рухливу основу, що змінюється відповідно до кон'юнктури грошово-кредитного ринку. У її ролі звичайно виступають міжбанківські ставки пропозиції кредитних ресурсів. Надбавкою виступає фіксована величина, що є предметом домовленості сторін і, як правило, є незмінною за весь термін дії кредитного договору. Розмір фіксованої надбавки залежить від умов угоди й ступеня її ризику.

Вид відсоткової ставки визначається ***відсотковою політикою***, яка виступає важливою складовою кредитної політики комерційного банку. Практика сплати відсотків ґрунтується на теорії нарощування коштів по арифметичній або геометричній прогресії. Арифметична прогресія відповідає простим відсоткам, геометрична – складним, тобто в залежності від того, що є базою для нарахування – перемінний або постійний розмір.

За методом нарахування відсотки діляться на:

– ***прості***, що весь термін зобов'язання нараховуються на початкову суму;

– **складні**, база для нарахування яких постійно змінюється за рахунок приєднання раніше нарахованих відсотків.

У результаті операції по нарахуванню відсотків початкова вартість грошової суми збільшується на суму відсотків. Отримана сума називається нарощеною або майбутньою вартістю грошей (future value (FV)). Початкова ж грошова сума називається теперішньою або сучасною вартістю грошей (present value (PV)).

Для нарахування відсотків по кредитах та депозитних вкладах застосовуються такі формули:

- формула простих відсотків,
- формула складних відсотків.

Для нарахування відсотків із застосуванням формул, необхідно знати параметри вкладення коштів на депозитний рахунок, а саме:

- суму внеску (депозиту);
- процентну ставку по обраному внеску (депозиту);
- циклічність нарахування відсотків (щодня, щомісяця, щокварталу);
- строк розміщення внеску (депозиту);
- вид процентної ставки – фіксованої або плаваючої.

Розглянемо наведені вище стандартні формули відсотків, які застосовуються для розрахунку відсотків по вкладах (депозитам):

Формула простих відсотків. Формула простих відсотків застосовується, якщо відсотки, що нараховують на внесок, зараховуються до внеску тільки наприкінці строку депозиту або взагалі не зараховуються, а переводяться на окремий рахунок, тобто розрахунок простих відсотків не передбачає капіталізації відсотків.

Обираючи вид внеску, на порядок нарахування відсотків варто звертати увагу. Коли сума внеску й строк розміщення значні, а банком застосовується формула простих відсотків, це приводить до заниження суми відсоткового доходу вкладника.

Формула простих відсоток по вкладах виглядає так:

$$S = P \times \left(1 + \frac{I \times t}{K \times 100} \right) = P + \frac{P \times I \times t}{K \times 100}$$

де S – сума коштів, що належить до повернення вкладникові по закінченні строку депозиту. Вона складається з первісної суми розміщених коштів плюс нараховані відсотки;

I – річна відсоткова ставка;

t – кількість днів нарахування відсотків по притягнутому внеску;

K – кількість днів у календарному році (365 або 366);

P – первісна сума притягнутих у депозит коштів;

S_p – сума відсотків (доходів).

Для розрахунку суми простих відсотків формула буде виглядати так:

$$S_p = \frac{P \times I \times t}{K \times 100}$$

де S_p – сума відсотків (доходів);

I – річна відсоткова ставка;

t – кількість днів нарахування відсотків по притягнутому внеску;

K – кількість днів у календарному році (365 або 366);

P – сума притягнутих у депозит коштів.

Приведемо приклади розрахунку простих відсотків і суми банківського депозиту із простими відсотками.

Приклад 1. Припустимо, що банком прийнятий депозит у сумі 50000 грн. на строк 30 днів. Фіксована процентна ставка – 10,5 % «річних». Застосовуючи формули, одержуємо наступні результати:

$$S = 50000 + 50000 \times 10,5 \times 30 / 365 / 100 = 50431,51 \text{ грн.}$$

$$S_p = 50000 \times 10,5 \times 30 / 365 / 100 = 431,51 \text{ грн.}$$

Приклад 2. Банком прийнятий депозит у сумі 50000 грн. строком на 3 місяці (90 днів) по фіксованій ставці 10,5 відсотків «річних». Внесок поповнюваний, і на 61 день зроблене поповнення внеску в сумі 10000 грн.

$$S_1 = 50000 + 50000 \times 10,5 \times 60 / 365 / 100 = 50863,01 \text{ грн.}$$

$$S_{p1} = 50000 \times 10,5 \times 60 / 365 / 100 = 863,01 \text{ грн.}$$

$$S_2 = 60000 + 60000 \times 10,5 \times 30 / 365 / 100 = 60517,81 \text{ грн.}$$

$$S_{p2} = 60000 \times 10,5 \times 30 / 365 / 100 = 517,81 \text{ грн.}$$

$$S_p = S_{p1} + S_{p2} = 50000 \times 10,5 \times 60 / 365 / 100 + 60000 \times 10,5 \times 30 / 365 / 100 = 863,01 + 517,81 = 1380,82 \text{ грн.}$$

Приклад 3. Банком прийнятий депозит у тій же сумі 50000 грн. строком на 3 місяці (90 днів), по плаваючій ставці. На перший місяць (30 днів) процентна ставка – 10,5 %, на наступні 2 місяці (60 днів) процентна ставка – 12 %.

$$S_1 = 50000 + 50000 \times 10,5 \times 30 / 365 / 100 = 50000 + 431,51 = 50431,51 \text{ грн.}$$

$$S_{p1} = 50000 \times 10,5 \times 30 / 365 / 100 = 431,51 \text{ грн.}$$

$$S_2 = 50000 + 50000 \times 12 \times 60 / 365 / 100 = 50000 + 986,3 = 50986,3 \text{ грн.}$$

$$S_{p2} = 50000 \times 12 \times 60 / 365 / 100 = 986,3 \text{ грн.}$$

$$S_p = 50000 \times 10,5 \times 30 / 365 / 100 + 50000 \times 12 \times 60 / 365 / 100 = 431,51 + 986,3 = 1417,81 \text{ грн.}$$

Формула складних відсотків

Формула складних відсотків застосовується, якщо нарахування відсотків по внеску, здійснюються через рівні проміжки часу (щодня, щомісяця, щокварталу) а нараховані відсотки зараховуються до внеску, тобто розрахунок складних відсотків передбачає капіталізацію відсотків (нарахування відсотків на відсотки).

Формула складних відсотків виглядає так:

$$S = P \times \left[1 + \frac{I \times j}{100 \times K} \right]^n$$

де I – річна відсоткова ставка;

j – кількість календарних днів у періоді, за підсумками якого банк проводить капіталізацію нарахованих відсотків;

K – кількість днів у календарному році (365 або 366);

P – первісна сума притягнутих у депозит коштів;

n – кількість операцій по капіталізації нарахованих відсотків протягом загального строку залучення коштів;

S – сума коштів, що повертається вкладникові по закінченні строку депозиту. Вона складається із суми внеску (депозиту) з відсотками.

Розрахунок тільки складних відсотків за допомогою формули, буде виглядати так:

$$S_p = S - P = P \times \left[1 + \frac{I \times j}{100 \times K} \right]^n - P$$

де I – річні процентні ставки;

j – кількість календарних днів у періоді, за підсумками якого банк провадить капіталізацію нарахованих відсотків;

K – кількість днів у календарному році (365 або 366);

P – первісна сума притягнутих у депозит коштів;

n – кількість операцій по капіталізації нарахованих відсотків протягом загального строку залучення коштів;

S_p – сума відсотків (доходів).

Приклад розрахунку складних відсотків і суми банківського депозиту зі складними відсотками:

Приклад 4. Прийнято депозит у сумі 50 тис. грн. строком на 90 днів по фіксованій ставці 10,5 відсотків річних. Нарахування відсотків – щомісяця. Отже, кількість операцій по капіталізації нарахованих відсотків (n) протягом 90 днів складе – 3. А кількість календарних днів у періоді, за підсумками якого банк провадить капіталізацію нарахованих відсотків (j) складе – 30 днів (90/3).

Яка буде сума відсотків?

$$S = 50000 \left(1 + 10,5 \times 30 / 365 / 100 \right)^3 = 51305,72 \text{ грн.}$$

$$S_p = 50000 \left(1 + 10,5 \times 30 / 365 / 100 \right)^3 - 50000 = 1305,72 \text{ грн.}$$

5.5. Методи нарахування відсотків по кредитах

Щоб скласти розрахунок відсотків по кредиту, будуть потрібні параметри виду кредиту: сума кредиту, строк кредитування, процентна ставка по кредиту.

Сума кредиту зложиться з обліком трьох складових:

- сума, що вимагається вам, (наприклад, вартості машини),
- сума, у межах якої видається даний вид кредиту,

– розрахунок вашої платоспроможності, виходячи з вашого доходу або доходу родини.

Існує кілька методів розрахунку відсотків по кредиту, а саме:

1. Щомісячне повернення частини кредиту зі сплатою відсотків.
2. Аннуїтетні платіж.
3. Одноразове повернення кредиту з періодичною сплатою відсотків.

Щоб зрозуміти, яка ціна кредиту й в чому розходження методів, розрахунок відсотків за кредит, наведемо приклад розрахунку по різних методах. Як приклад для розрахунку відсотків по кредиту взяті такі параметри:

- сума кредиту – 1000 од. (р – початкова величина кредиту або поточна на момент розрахунку величина кредиту);
- строк кредиту – 12 місяців (n – кількість місяців);
- відсоткова ставка кредиту – 20% «річних»;
- щомісячна відсоткова ставка кредиту – 1,67 (rate – щомісячна відсоткова ставка, 1/12 річної ставки).

Метод № 1

Щомісячне повернення частини кредиту зі сплатою відсотків, це метод розрахунку кредиту, що передбачає, заздалегідь обговореної, однієї й тієї ж частини кредиту й щомісячну сплату відсотків.

Величина чергового платежу по кредиту визначається за формулою:

$$V = p / n.$$

Величина чергового платежу по відсотках визначається за формулою:

$$I = p \times \text{rate}.$$

Графік щомісячного погашення частини кредиту і розрахунок відсотків кредит буде виглядати так:

№ платежу	Заборгованість за кредитом	Платіж по відсотках (ціна кредиту)	Платежі кредит	Загальний платіж
1	1000,00	16,67	83,33	100,00
2	916,67	15,28	83,33	98,61
3	833,34	13,89	83,33	97,22
4	750,01	12,50	83,33	95,83
5	666,68	11,11	83,33	94,44
6	583,35	9,72	83,33	93,05
7	500,02	8,33	83,33	91,66
8	416,69	6,94	83,33	90,27
9	333,36	5,56	83,33	88,89
10	250,03	4,17	83,33	87,50

11	166,70	2,78	83,33	86,11
12	83,37	1,39	83,33	84,76
Разом:	0	108,34	1000,00	1108,34

Розрахунок відсотків по кредиту в цьому випадку показує, що при відсоткової ставці банку в 20% річних, ціна кредиту складе 108,34 умовні одиниці.

Метод № 2

Аннуїтетний платіж – це метод розрахунку по кредиту, що передбачає погашення кредиту щомісячними рівновеликими (за умови, що ставка кредиту незмінна) платежами, що містять у собі платіж по сплаті відсотків і платіж по поверненню кредиту.

Величина аннуїтетного платежу по кредиту визначається за формулою:

$$Pmt = p \times \frac{\text{rate} \times (1 + \text{rate})^n}{(1 + \text{rate})^n - 1}.$$

Графік щомісячного погашення частини кредиту, і розрахунок відсотків по кредиту буде виглядати так:

№ платежу	Заборгованість за кредитом	Платіж по відсотках (ціна кредиту)	Платежі кредит	Загальний платіж
1	1000,00	16,67	75,97	92,63
2	924,03	15,40	77,23	92,63
3	846,80	14,11	78,52	92,63
4	768,28	12,80	79,83	92,63
5	688,45	11,47	81,16	92,63
6	604,29	10,12	82,51	92,63
7	524,77	8,75	83,89	92,63
8	440,89	7,35	85,29	92,63
9	355,60	5,93	86,71	92,63
10	268,89	4,48	88,15	92,63
11	180,74	3,01	89,62	92,63
12	91,12	1,52	91,12	92,63
Разом:	0	111,61	1000,00	1111,61

Даний метод дозволяє здійснювати щомісяця рівні платежі по кредиту. Розрахунок відсотків по кредиту в цьому випадку показує, що при відсоткової ставці банку в ті ж самі 20% річних, ціна кредиту складе 111,61 умовних одиниць. Отже, відсоткова ставка по кредиту не змінилася, а відсотки по кредиту проти першого методу збільшилися на 3,27 од. Тобто, за зручність у розрахунках треба платити.

Метод № 3

Одноразове повернення кредиту з періодичною сплатою відсотків. Це розрахунок по кредиту, що передбачає повернення кредиту наприкінці строку й періодичні (як правило, щомісячні) відсотки кредиту. Розрахунок відсотків по кредиту за цим методом застосовується банками вкрай рідко, у вигляді виключення, якщо позичальник одержує доходи стабільно, але не рівномірно.

Платежі по кредиту визначаються за формулою:

$$i = p \times \text{rate}.$$

Розрахунок відсотків по кредиту й сумі кредиту будуть виглядати вже так:

№ платежу	Заборгованість за кредитом	Платіж по відсотках (ціна кредиту)	Платежі по кредиту	Загальний платіж
1	1000,00	16,67	0,00	16,67
2	1000,00	16,67	0,00	16,67
...	...	...	...	...
11	1000,00	16,67	0,00	16,67
12	1000,00	16,67	1000,00	1016,67
Разом:		200,00	1000,00	1200,00

Розрахунок відсотків по кредиту за цим методом показує, що при ціна кредиту (при аналогічній ставці 20% річних) складе 200,00 умовних одиниць. Отже, ставка кредиту не змінилася, а відсотки по кредиту збільшилися проти першого методу на 91,66 од, а проти другого – на 88,39 од.

5.6. Іпотечне кредитування та його особливості

Термін «іпотека» (від др. грец. ὑποθήκη) уперше з'явився в Греції на початку VI в. до н.е. Стародавні греки так позначали відповідальність боржника перед кредитором своєю землею. На границі земельної ділянки позичальника ставили стовп із написом, що свідчила про те, що ця земля забезпечує борг. Такий стовп і називався «іпотекою», у перекладі з давньогрецького – «підпірка», «підставка».

Іпотека – це одна з форм залога, при якій нерухоме майно, що закладають, залишається у власності боржника, а кредитор у випадку невиконання останнім свого зобов'язання здобуває право одержати задоволення за рахунок реалізації даного майна.

Варто розрізняти поняття іпотека та іпотечне кредитування, при якому кредит видається банком під заставу нерухомого майна. Іпотечний кредит – одна із складових іпотечної системи. При одержанні кредиту на покупку

нерухомого майна сама нерухомість, що купується, надходить в іпотеку (заставу) банку як гарантія повернення кредиту.

Іпотекою є також застава вже існуючого нерухомого майна власника для одержання їм кредиту або займу, які будуть спрямовані або на ремонт або будівництво, або на інші потреби по розсуду позичальника-заставника.

У випадку невиконання основного зобов'язання, стягненню підлягає лише закладене нерухоме майно, а заставоутримувач має переважне право на задоволення своїх вимог перед іншими кредиторами боржника.

До майна, що може бути предметом іпотеки, відносять:

- земельні ділянки;
- підприємства, а також будинки, спорудження й інше нерухоме майно, використовуване в підприємницькій діяльності;
- житлові будинки, квартири й частини житлових будинків і квартир, що складаються з однієї або декількох ізольованих кімнат;
- дачі, садові будинки, гаражі й інші будови споживчого призначення;
- повітряні й морські судна, судна внутрішнього плавання й космічні об'єкти.

Оцінка платоспроможності позичальника при іпотечному кредитуванні називається андеррайтингом. **Андеррайтинг** – оцінка можливостей клієнта по обслуговуванню виданого іпотечного кредиту, тобто розрахунок суми кредиту, що позичальник зможе виплатити, з урахуванням особливостей самого позичальника (тип працевлаштування, щомісячний дохід і можливість його підтвердження, наявність співзаємників або поручителів, склад родини, наявність неповнолітніх утриманців, ін.). Клієнт проходить процедуру андеррайтинга двічі: при звертанні до іпотечного брокера (її проводить андеррайтер брокерської компанії) перед укладанням договору на надання послуг, а також у банку (проводять кредитні аналітики банку) при розгляді заяви на видачу іпотечного кредиту.

При проведенні процедури андеррайтинга в банку застосовуються такі коефіцієнти:

Коефіцієнт	Опис	Нормативне значення
Платіж/Дохід	відношення платежів по кредиту до доходу позичальника за відповідний період	П/Д = не більше 40 %
Зобов'язання/Дохід	відношення обов'язкових витрат позичальника до загального сукупного доходу	З/Д = не більше 60 %
Кредит/Застава	відношення суми запитуваного кредиту до вартості майна, що отримується у кредит	К/З = не менш 30 %
Кредит/Ліквідаційна вартість	відношення суми надаваного кредиту до мінімальної ціни продажу нерухомого майна	К/Л = не більше 90 %

Ці коефіцієнти розроблялися банками на основі досвіду іпотечного кредитування США і європейських країн. Такий набір показників відображає

адекватну картину платоспроможності позичальника й дозволяють стандартизувати процедуру схвалення й видачі іпотечного кредиту. Для кожної банківської іпотечної програми ці коефіцієнти заздалегідь затверджені, але в деяких випадках можуть коректуватися (наприклад, за віком, нестандартному об'єкту кредитування, по способу підтвердження доходу й т.д.).

Після розрахунку по цих коефіцієнтах визначається мінімальна сума, що попередньо й буде сумою кредиту. Одним з основних факторів, що впливають на суму кредиту, є дохід і спосіб його підтвердження. Багато банків розуміють, що не всі доходи потенційних позичальників повністю відображаються в бухгалтерському обліку роботодавця й, відповідно, розробляють різні способи підтвердження добробуту, такі як: довідка про доходи вільної форми або на бланку кредитної організації, усним підтвердженням керівництва організації-роботодавця. Відзначимо, що хоча правила андеррайтинга є стандартними, на практиці вони часто визначаються кожним банком в окремому порядку. Для скорочення строку розгляду заявки Кредитним комітетом банку брокер звичайно знає всі правила й переваги андеррайтерів банку, і зводить до мінімуму час їхньої роботи над кредитною справою.

Особливості іпотечного кредиту

Кредит видається на тривалий строк (до 50 років). Процентна ставка по іпотечному кредиті нижче, ніж по інших видах кредитів. Позичальник іпотечного кредиту повинен мати в наявності так званий «первісний внесок» – це частина вартості нерухомості, яка сплачується відразу (хоча в деяких банках ця умова не обов'язково). Розмір первісного внеску звичайно впливає на процентну ставку кредиту й варіюється від 0 % до 70 % вартості іпотечної нерухомості. Банк висуває до позичальника іпотечного кредиту ряд спеціальних вимог: про підтвердження доходу, про наявність безперервного стажу роботи й ін. Обов'язковими учасниками іпотечного кредитування є страхові й оцінні компанії, які забезпечують банку безпеку угоди.

Погашення іпотечного кредиту здійснюється звичайно рівними платежами на основі аннуїтетного методу. Розмір такого постійного *аннуїтетного платежу* (A) розраховується за формулою:

$$A = \frac{S * p}{1 - (1 + p)^{-n}},$$

де S – величина (тіло) кредиту, p – величина процентної ставки за період (у частках), n – кількість періодів.

Інша форма – *диференційовані платежі* (коли тіло кредиту виплачують рівними частками, а процентні платежі міняються від максимуму на початку, до мінімуму наприкінці); тут розмір першого платежу ($A1$) такий:

$$A1 = S \times (p + 1 / n).$$

Достоїнство цієї форми платежів – менша сума відсотків (менше переплата).

Контрольні питання

1. Які операції можна віднести до кредитних?
2. На які цілі забороняється надавати позику?
3. Що таке кредитна політика банку?
4. У чому полягають цілі кредитної політики?
5. Які функції виконує кредитна політика?
6. Що таке принципи кредитування?
7. Які існують види банківського кредиту?
8. Що собою представляє механізм зворотності кредиту?
9. Що таке форма забезпечення кредиту?
10. Що таке банківський відсоток?
11. Які існують види процентних ставок?
12. Що повинен враховувати банк при розрахунку норми відсотків за кредитною угодою?
13. Що таке простий та складний відсоток?
14. Які існують способи нарахування відсотків, виходячи зі строку користування позичкою та тривалістю року?

РОЗДІЛ 6

ОПЕРАЦІЇ З ЦІННИМИ ПАПЕРАМИ

6.1. Діяльність на ринку цінних паперів

Діяльність банків та підприємств поштового зв'язку на ринку цінних паперів багатогранна. Вони виступають у ролі емітентів, інвесторів, фінансових посередників та інфраструктурних учасників ринку, займаються непрофесійною й професійною діяльністю з цінними паперами. Таким чином, банки здійснюють на ринку цінних паперів такі види діяльності: емісійну, професійну (торгівельну), інвестиційну (рис. 6.1.)

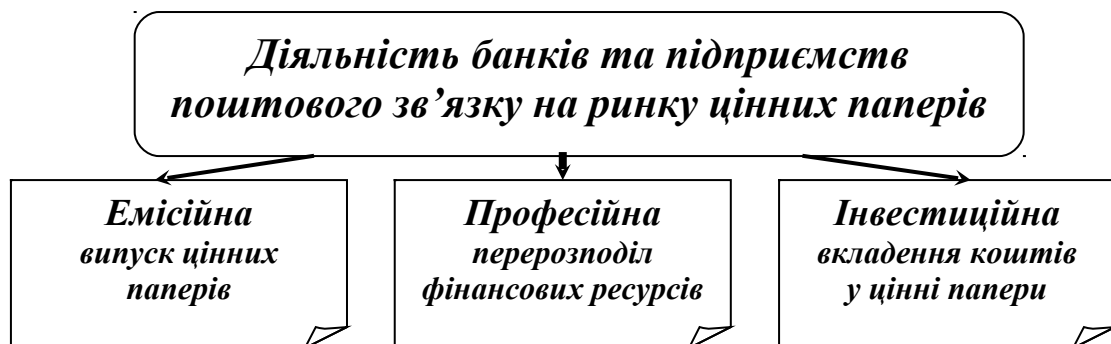

Рис. 6.1. Діяльність банків та підприємств поштового зв'язку на ринку цінних паперів

1. **Емісійні операції** комерційних банків. Вони здійснюються шляхом випуску акцій та облігацій, ощадних та депозитних сертифікатів.

За рахунок випуску *простих та привілейованих акцій* відбувається утворення капіталу комерційних банків, які мають статус акціонерного товариства. Власники **простих акцій** беруть участь в управлінні банком і поділяють з ним усі його доходи, збитки та ризики. Якщо комерційний банк не заробляє прибутку, власники простих акцій не отримують дивідендів. Їм нічого не гарантується і у випадку ліквідації банку. Прості акції вільно купуються та продаються на вторинному ринку цінних паперів.

Привілейовані акції дають право їх власникам на отримання фіксованого розміру дивідендів, який не залежить від отриманого банком прибутку. Власники привілейованих акцій не беруть участі в управлінні комерційним банком.

Перший випуск акцій банку повинен складатися виключно із простих акцій. Реєстрація та продаж банком-емітентом першого випуску акцій звільняється від оподаткування на операції з цінними паперами.

Усі випуски цінних паперів банками типу відкритого акціонерного товариства, незалежно від розміру випуску та кількості інвесторів, підлягають дер-

жавній реєстрації у Міністерстві фінансів України. Таким чином підвищується відповідальність банків-емітентів перед покупцями цінних паперів та знижується ризик, пов'язаний з фінансовими зловживаннями та махінаціями.

Процес випуску акцій містить такі етапи:

1. Прийняття рішення про емісію.
2. Випуск проспекту емісії, який готують спеціалісти банку. У проспекті визначаються вид акції, обсяг емісії, витрати на неї, тривалість обігу.
3. Затвердження проспекту емісії Правлінням банку та його посвідчення незалежною аудиторською компанією.
4. Реєстрація проспекту емісії в Державній комісії з цінних паперів та фондового ринку.
5. Публікація проспекту емісії в пресі.
6. Розміщення цінних паперів. Відбувається такими способами:
 - вільний продаж;
 - капіталізація власних коштів;
 - обмін акцій попереднього випуску.
7. Реєстрація підсумків випуску.
8. Публікація підсумків емісії у пресі.

Емісія акцій як форма створення та наповнення статутного фонду комерційного банку регулюється Законами України «Про господарські товариства» (від 19.09.91) та «Про цінні папери та фондову біржу» (від 24.06.91).

Випуск простих акцій дозволяє банку отримати додаткові кошти у безстрокове користування, збільшити капітал банку, що дає змогу нарощувати обсяг активних операцій. Однак випуск простих акцій має й свої недоліки, оскільки є дорогим джерелом (дивіденди виплачуються з прибутку), а розмір дивідендів, як правило, вищий за процент, що виплачується кредиторам банку.

Випуск привілейованих акцій також має свої переваги і недоліки. Так, до позитивних сторін можна віднести:

- зростання капіталу, а отже й розширення спектра активних операцій;
- кошти отримуються у безстрокове користування;
- немає загрози дійсним акціонерам щодо зменшення контролю над банком.

Проте випуск привілейованих акцій є дорогим джерелом, оскільки дивіденди по них бувають вищими за дивіденди по простих акціях.

Якщо розглянути емісію **банківських облігацій**, то вона має такі самі вимоги, що й емісія акцій. Банкам суворо заборонено випускати облігації для поповнення статутного капіталу та покриття збитків банку.

Банківські облігації не мають реального забезпечення. Вони носять середній та довгостроковий характер.

Перевагами емісії облігацій можна вважати такі:

- вони дешевші, ніж емісія акцій, оскільки виплата процентів вноситься до складу витрат банку;
- у порівнянні з простими акціями вони не загрожують існуючим акціонерам у частині зменшення контролю над банком;

– строк погашення чітко визначений, а це зручно для прогнозування ресурсів банку.

Разом з тим випуск облігацій має й свої недоліки. По-перше, платежі фіксовані та можуть припасти на несприятливий для банку період. По-друге, мають обмежений строк порівняно з акціями. Також необхідно створювати резерв для сплати процентів і погашення облігацій.

Ощадні та депозитні сертифікати – цінні папери, які засвідчують факт депонування в банку грошових коштів і право держателя цінних паперів отримати після встановленого терміну суму вкладу та проценти.

Щодо депозитних сертифікатів, то вони, як і облігації, є борговими зобов'язаннями. Можуть випускатися банками будь-якої організаційної форми.

Наступним видом банківської діяльності є професійна діяльність на фондовому ринку.

2. Професійна діяльність на ринку цінних паперів – це підприємницька діяльність з перерозподілу фінансових ресурсів за допомогою цінних паперів й організаційного, інформаційного, технічного та іншого обслуговування випуску та обігу цінних паперів. Професійна діяльність на ринку цінних паперів здійснюється на підставі спеціальних дозволів (ліцензій), що видаються в порядку, встановленому законодавством і нормативними документами Державної комісії з цінних паперів і фондового ринку.

В Україні зараз випускаються та перебувають в обігу такі види цінних паперів: *акції, облігації Автономної республіки Крим та місцевої позик, облігації підприємств, казначейські зобов'язання, ощадні сертифікати та векселі.*

Банки можуть надавати послуги *фінансового брокера, депозитарія, незалежного реєстратора*, а також *довірчі, консалтингові* послуги. Часто всі ці послуги надаються в комплексі, за що банк отримує винагороду у вигляді *комісії*. Комісійні встановлюються в процентному відношенні до суми угоди. Крім комісійної винагороди, банк може стягувати плату за обслуговування.

Розглянемо банк як **фінансового брокера**. Банки виконують посередницькі функції з операціями по цінних паперах за рахунок і за дорученням клієнта. Але якщо дилер діє від свого імені та купує цінні папери, то брокер діє від імені та за рахунок свого клієнта. Брокерські операції можуть здійснюватися на підставі *договору комісії і договору-доручення*.

Обслуговування обігу державних цінних паперів та депозитарна діяльність щодо державних цінних паперів здійснюється **депозитарієм НБУ**, який є складовою верхнього рівня Національної депозитарної системи України (Закон «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні»).

Власники цінних паперів, що користуються послугами депозитарію зі зберігання цінних паперів та обліку прав власності на них, є його депонентами (клієнтами). Взаємовідносини між депозитарієм і депонентом регулюються договором, укладання якого не обумовлює перехід до депозитарію прав власності на цінні папери депонента.

Послуги незалежних реєстраторів включають цілий комплекс: наприклад, поіменний облік акціонерів, ведення реєстру держателів цінних

паперів, заміна сертифікатів при зміні власника цінного папера, інформування акціонерів про діяльність акціонерного товариства тощо.

За **довірчими операціями** банки можуть здійснювати діяльність з управління цінними паперами, тобто таку, що ведеться від свого імені за винагороду на підставі відповідного договору стосовно управління переданими у володіння цінними паперами, які належать на правах власності іншій особі, в інтересах цієї особи.

Крім того, довірчі послуги банків у сфері інвестиційних паперів можуть полягати в управлінні портфелем в інтересах довірителя. Плата за ці послуги буває фіксованою або може встановлюватися у процентному відношенні до отриманого доходу. При довірчій послугі клієнт залишається власником майна, передаючи його в розпорядження банку.

Консалтингові послуги мають на меті аналіз фондового ринку, розробку документації для емісії цінних паперів, оцінку стану інвестиційного портфеля клієнта, розробку інвестиційних стратегій.

Банки для проведення операцій купівлі-продажу цінних паперів беруть участь у **біржовій** та **позабіржовій торгівлі**. Порядок проведення операцій на біржовому ринку регламентується нормативними документами відповідної біржі.

Біржова торгівля здійснюється на підставі великої низки конкретних правил, вимог, принципів, процедур, тобто вона являє собою значною мірою «організовану» систему торгів. Так, для того, щоб брати участь у біржових торгах з цінними паперами, наприклад на Українській міжбанківській валютній біржі (УМВБ), банк має стати членом Фондової секції (ФС) біржі та придбати брокерське місце на торговельному майданчику секції. Категорія членства у Фондовій секції залежить від того, які біржові угоди має намір укласти банк. Усі дії на біржі від імені члена секції (ЧС) здійснює трейдер (представник ЧС), який пройшов акредитацію на ФС УМВБ. Трейдер від імені члена секції подає заявки на торги і укладає угоди.

У **позабіржовій системі торгівлі** існують певні правила і процедури укладання та виконання угод купівлі-продажу цінних паперів, але в цілому вимоги щодо участі в ній є більш ліберальними порівняно з біржовим ринком. З огляду на це досить часто позабіржовий ринок ще називають «неорганізованим» ринком. Найбільш «організованою» підсистемою позабіржового ринку є система комп'ютерної торгівлі, наприклад, NASDAQ у США, ПФТС в Україні.

Порядок проведення операцій з цінними паперами в Позабіржовій фондовій торговельній системі (ПФТС) регламентується нормативними документами Асоціації цієї системи. Доступ до ПФТС надається членам Асоціації – реєстровим і нереєстровим торговцям. Реєстровий торговець може вводити котирування на ПФТС у відповідних цінних паперах. Нереєстровий торговець може тільки переглядати котирування реєстрових торговців і може відгукнутися на виставлене котирування.

3. Інвестиційна діяльність банків передбачає вкладення коштів у цінні папери від свого імені та за свій рахунок. Метою інвестиційної діяльності є

передусім отримання прибутку. Банки, як правило, – активні інвестори на ринку державних цінних паперів.

Інвестиційні операції займають значну частку в активах банку. Розмаїття інвестиційних операцій банків на ринку цінних паперів визначається як різними цілями, так і неоднаковими стратегіями, які використовує банк-інвестор і які передбачаються його інвестиційною політикою. Проте незалежно від виду операцій процес інвестування в цінні папери складається з кількох *етапів*:

1. **Визначення цілей**, горизонту і форми інвестицій. Банки інвестують кошти у цінні папери, маючи різні цілі. Інвестиції можуть бути *стратегічними і портфельними*.

Стратегічні інвестиції – це вкладання коштів у цінні папери конкретних емітентів. Мета стратегічних інвестицій – це формування контрольного пакету цінних паперів компанії й управління її діяльністю.

Портфельні інвестиції – це вкладання коштів у цінні папери різних видів, що належать різним емітентам, але управляються як єдине ціле. Мета портфельних інвестицій – це приріст капіталу на основі зростання курсової вартості портфеля й одержання прибутку від створення цінними паперами стабільних грошових потоків (дивідендів, процентів) при диверсифікації ризиків.

2. **Інвестиційний аналіз** формування й управління портфелем цінних паперів. Найпоширенішими вважаються два напрями аналізу – **фундаментальний і технічний**.

Фундаментальний аналіз включає чотири рівні дослідження:

- макроекономічний аналіз;
- галузевий аналіз;
- аналіз фінансового стану і перспектив розвитку конкретної компанії-емітента;
- прогнозування ціни фінансового інструменту.

Аналіз *макроекономічної* ситуації здійснюють на основі показників, що характеризують динаміку виробництва, рівень економічної активності, споживання і накопичення, темпи інфляції, рівень зайнятості населення і процентних ставок, стан державних фінансів, сальдо платіжного балансу. Результати аналізу дають змогу оцінити, наскільки загальна ситуація на ринку сприятлива для інвестування, і виявити фактори, що детермінують її в короткостроковій і довгостроковій перспективі.

Галузевий аналіз передбачає вивчення економічного циклу, а також здійснення класифікації галузей відносно рівня ділової активності та за стадіями розвитку. Галузевий аналіз дає можливість визначити пріоритетність інвестування коштів.

Фінансовий стан компанії-емітента оцінюється на основі різних джерел інформації: фінансової звітності компанії, публікацій у пресі, інформації, отриманої з Internet, результатів досліджень, що виконані спеціалізованими організаціями. Стан компанії порівнюється з аналогічними компаніями в галузі за допомогою коефіцієнтів ефективності (коефіцієнти ліквідності, капіталізації,

якості цінних паперів тощо). Результатом аналізу є вибір компанії, цінні папери якої дають змогу якнайкраще реалізувати поставлені банком інвестиційні цілі.

Кінцева мета фундаментального аналізу – це *прогнозування ціни фінансового інструменту*. Визначивши ціну для майбутніх періодів, аналітики банків обчислюють теперішню вартість інструменту, користуючись схемою дисконтування. Потім теперішня («дійсна») вартість порівнюється з ринковою ціною. Якщо ринкова ціна нижча від «дійсної», то акція вважається «недооціненою» і згідно з фундаментальним аналізом її слід купувати, і навпаки.

Технічний аналіз – це сукупність методів і прийомів прогнозування тенденцій зміни цін на ліквідних ринках цінних паперів на основі виключно технічних характеристик ринку – динаміки цін і обсягів операцій з купівлі та продажу цінних паперів. При цьому ігноруються фундаментальні фактори, що є основою формування ціни на той чи інший інвестиційний інструмент. Основні завдання технічного аналізу:

- розкриття закономірностей у реальному русі цін;
- виявлення моментів перелому тенденцій в русі цін на ринку (цінового піку), тобто моментів, коли зростання ціни змінюється на падіння, або навпаки. Ці моменти ще називають сигналами продажу або сигналами купівлі;
- прогнозування напрямку руху ціни (межі коливань) у майбутньому.

Основний інструментарій технічного аналізу – цінові графіки, діаграми, лінійні діаграми, стовпчикові діаграми, графіки «крапок і цифр».

В умовах українського ринку за нерозвинутості ринкових механізмів об'єктивного оцінювання курсів цінних паперів і низької ліквідності ринку перевага віддається фундаментальному аналізу.

У другій половині ХХ ст. виникає новий підхід до інвестиційного аналізу. На перше місце виходить завдання оцінити дохідність і ризик інвестиційного інструменту, а не просто передбачити ціну. В основі сучасного аналізу – використання ймовірно-статистичних методів.

3. Оцінка ефективності інвестиційної діяльності. Цей етап інвестиційного процесу – це **формування банком портфеля цінних паперів** з урахуванням результатів проведеного аналізу й управління цим портфелем.

Останній етап інвестиційного процесу – це **оцінка ефективності інвестиційної діяльності** банку і, зокрема, ефективності управління портфелем цінних паперів. Під оцінкою ефективності мається на увазі, *по-перше*, періодичний контроль за тим, наскільки реальні результати інвестиційної діяльності відповідають цілям політики, що сформована банком і, отже, наскільки ефективною виявилася стратегія банку з формування й управління портфелем. *По-друге*, ефективність, безумовно, оцінюється дохідністю вкладень, яка досягнута банком за відповідний проміжок часу, порівняно з показниками інших інвесторів або ринку взагалі.

Інвестиційна діяльність банків на ринку цінних паперів тісно пов'язана з їх кредитною діяльністю. Цінні папери можуть використовуватися банками як застава для одержання кредиту на міжбанківському ринку, для рефінансування через центральний банк, а також для проведення операцій РЕПО.

Залежно від ролі банків на ринку корпоративних цінних паперів умовно можна виділити три **моделі організації ринку цінних паперів**: *банківську, небанківську і змішану*.

Банківська модель характеризується найактивнішою роллю банків (порівняно з іншими фінансовими посередниками) на ринку цінних паперів. Вони вкладають кошти як у державні цінні папери, так і в акції та облігації нефінансових компаній, здійснюють розміщення (андеррайтинг) цінних паперів, торгують ними, тобто займаються брокерською і дилерською діяльністю, формують інфраструктуру ринку. В найбільш завершеному вигляді ця модель діє в Німеччині.

Небанківська модель (її ще називають американською моделлю) обмежує інвестиційну і посередницьку діяльність банків (депозитних установ) на ринку корпоративних цінних паперів. Активну діяльність на ринку корпоративних цінних паперів у США проводять спеціальні інвестиційні інституції, зокрема інвестиційні банки, компанії, фонди.

Змішана модель характеризується присутністю і діяльністю на ринку корпоративних цінних паперів як банків, так і спеціальних інвестиційних інституцій.

В Україні згідно з законодавством формується змішана модель організації ринку цінних паперів. Банкам дозволяється займатися як інвестиційною, так і торговельною (професійною) діяльністю з цінними паперами.

6.2. Формування портфеля цінних паперів та управління ним

Сукупність цінних паперів, придбаних банком чи підприємством поштового зв'язку шляхом активних операцій з метою отримання прибутків, складає його **інвестиційний портфель**.

Банки та підприємства поштового зв'язку, як уже відзначалося, вкладають кошти у фінансові інструменти, що мають різні характеристики з точки зору ліквідності, дохідності, схильності до ризику. З метою аналізу інвестиційної якості фінансових інструментів прийнято умовно поділяти їх на дві групи.

Перша – це інструменти грошового ринку зі строком обігу до одного року, які характеризуються, як правило, низьким рівнем ризику, помірною дохідністю і високою ліквідністю (казначейські векселі, депозитні сертифікати, банківські акцепти, комерційні папери).

Друга група – інструменти ринку капіталів, строк обігу яких перевищує рік і яким притаманна вища дохідність і відповідно вищий рівень ризику (корпоративні цінні папери, довгострокові державні облігації). За останні роки спектр інвестиційних можливостей банків розширився, з'явилися нові фінансові інструменти – ф'ючерсні контракти, опціони за цінними паперами тощо.

Структура портфеля цінних паперів залежить від цілей інвестиційної діяльності банку і від обраної банком інвестиційної стратегії – пасивної чи активної. Головне завдання банка-інвестора – це сформувати ефективний

портфель, тобто портфель, який забезпечує найвищий рівень очікуваного доходу за даного рівня ризику або найменший ризик за даного рівня доходу.

Пасивна (консервативна, очікувальна) стратегія формування і управління портфелем полягає у диверсифікації інвестицій за різними сегментами ринку та в різні цінні папери. Вона базується на прагненні до гарантованого досягнення заданих параметрів доходу і ризику.

Активна стратегія формування й управління портфелем цінних паперів базується на прогнозуванні майбутніх процентних ставок і цінової динаміки. Використання цієї стратегії при портфельних інвестиціях у боргові зобов'язання передбачає вибір зобов'язань з максимальним значенням показників дохідності, а при портфельних інвестиціях у акції – вибір акцій, недооцінених ринком на даний момент. Характерною рисою активної стратегії є постійний перегляд інвестиційних рішень з урахуванням ринкових тенденцій і на цій основі реструктуризація (поновлення) портфеля цінних паперів.

У сукупність інвестиційного портфелю входять зобов'язання, які обертаються на ринку у вигляді акцій, облігацій та векселів. Акції мають номінальну та курсову ціну.

Номінальна вартість – це сума, зазначена на бланку. Номінальна вартість акції не має нічого спільного з курсовою ціною (продажна ціна у певний період часу), за якою продають і купують акції на біржі.

Під **курсвою вартістю** або **курсвою ціною** розуміють поточну ціну паперу в розрахунку на 100 грошових одиниць її номіналу. **Курсову ціну** акції визначають попит та пропозиція. За акціями не існує терміну погашення, тому їх можна розглядати як довічну ренту. Ціну акції (P) можна визначити, дисконтуючи суму дивідендів за нескінченний період:

$$P = \frac{D_1}{(1+K)^1} + \frac{D_2}{(1+K)^2} + \dots + \frac{D_n}{(1+K)^n},$$

де D – постійний річний дивіденд на акцію;

K – річна дисконтна ставка (очікувана ставка доходу);

n – кількість років у періоді.

Дисконтна ставка – це відсоткова ставка, яка застосовується до майбутніх платежів, щоб врахувати ризик і непевність, пов'язану з фактором часу. Очікувана ставка дисконту залежить від основної реальної норми процента, який існує для інвестицій з мінімальним ризиком, від премії за кредитний ризик, від очікуваного рівня інфляції і від строку погашення цінного паперу. Якщо в майбутньому інфляція буде більшою, чим очікувалось, то кредитори програють, а позичальники виграють, якщо інфляція буде меншою, чим очікувалось, то виграють кредитори, а позичальники програють.

Попереднє рівняння можна переписати у вигляді простої формули:

$$P = \frac{D}{K}.$$

Власники привілейованих акцій регулярно одержують фіксовані дивіденди від компаній, які випускають акції. Тому ціну привілейованої акції легко визначити за вказаною формулою.

Складнішим є визначення ціни звичайної акції. За звичайними акціями величина дивідендів заздалегідь не фіксується і відсутні гарантії на їхнє одержання. Розмір дивідендів зумовлений величиною прибутку компанії.

Якщо розмір дивідендів не змінюється, то ціна акції розраховується за вказаною вище формулою.

У тому випадку, коли розмір дивідендів постійно зростає, формула ціни акції (P) трансформується:

$$P = \frac{D_0 (1 + g)}{(K - g)} = \frac{D_1}{(K - g)},$$

де D_0 – останній сплачений дивіденд на акцію;

D_1 – дивіденд на акцію через рік;

K – річна очікувана ставка доходу (ставка дисконту);

g – постійний очікуваний темп приросту дивіденду.

У тому випадку, коли дивіденди на звичайну акцію зростають нерівномірно, слід обрахувати майбутні дивіденди окремо за кожен період, потім дисконтувати ці суми до теперішньої вартості, та додати отримані результати.

Серед величезної розмаїтості довгострокових боргових зобов'язань, що знаходяться в обігу на вітчизняному і світовому фінансових ринках, варто виділити *цінні папери, що приносять фіксований дохід*. Прикладами подібних цінних паперів є **облігації, депозитні сертифікати, казначейські векселя** і деякі інші види зобов'язань із терміном погашення понад один рік.

За формою виплати доходу цінні папери діляться на *купонні* (із фіксованою або плаваючою ставкою) і *дисконтні* (без періодичних виплат доходів).

Як правило, цінні папери *викуповуються по номінальній вартості*. Проте поточна ціна паперу може не збігатися з номіналом і залежить від ситуації на ринку. Якщо ціна, сплачена за папером, нижче номіналу, говорять, що папір продано зі знижкою або *дисконтом*, а якщо вище – *із премією*.

Курс цінного паперу (K) розраховується за формулою:

$$K = (P / N) \times 100,$$

де P – ринкова ціна, N – номінал.

Купонна норма доходності – це процентна ставка, по якій власнику цінного папера виплачується періодичний дохід. Відповідно сума періодичного доходу дорівнює добутку купонної ставки на номінал і, як правило, виплачується раз на рік, півріччя, квартал.

Дата погашення – дата викупу цінного папера емітентом у її власника (як правило, за номіналом). Дата погашення вказується на бланку папера. На

практиці в аналізі важливу роль грає загальний термін обігу цінного папера, а також дата його покупки.

Розглянемо методи кількісної оцінки *довгострокових цінних паперів із фіксованим доходом*.

Купонні цінні папери поряд із поверненням основної суми боргу передбачають періодичні грошові виплати. Розмір цих виплат визначається ставкою купона k , вираженої у відсотках до номіналу. Купонні виплати здійснюються 1, 2, 4 рази на рік.

У загальному випадку дохід по купонних цінних паперах має дві складові: періодичні виплати і курсова різниця між ринковою ціною і номіналом. Тому такі папери характеризуються декількома показниками дохідності: *купонної*, *поточної* (на момент придбання) і *повної* (дохідність до погашення).

Купонна прибутковість задається при випуску цінного папера і визначається відповідною процентною ставкою. Її розмір залежить від двох чинників: терміна позики і надійності емітента.

Чим більший термін погашення, тим вищий ризик цінного папера, отже, тим більшою має бути норма дохідності, необхідна інвестору в якості компенсації.

Якщо папір купується (продається) в момент часу між двома купонними виплатами, найважливіше значення при аналізі угоди як для продавця, так і для покупця набуває похідний від купонної ставки показник – *розмір накопиченого до дати операції процентного (купонного) доходу (НКД)*.

Для того, щоб ця операція була вигідною для продавця, розмір купонного доходу має бути поділений між учасниками угоди пропорційно періоду збереження облігації між двома виплатами.

Частина купонного доходу, що належить учасникам угоди, може бути визначена за формулою звичайних або точних відсотків. Накопичений купонний дохід (НКД) на дату угоди можна визначити за формулою:

$$НКД = \frac{CF \times t}{T / m} = \frac{N \times k / m \times t}{T / m},$$

де CF – купонний платіж, t – число днів від початку періоду купонного платежу до дати продажу (покупки); N – номінал; k – ставка купона; m – число виплат у рік; T – використовувана кількість днів у році (360 – для звичайних відсотків, 365 – для точних відсотків).

Як правило, у світовій практиці аналізу застосовують так званий фінансовий рік (360 днів у році, 30 днів у місяці).

У процесі аналізу ефективності операцій із цінними паперами для інвестора істотний інтерес представляє більш загальний показник – *поточна дохідність*.

Поточна дохідність цінного паперу з фіксованою ставкою купону визначається як відношення періодичного платежу до ціни придбання:

$$Y = \frac{N \times k}{P} \times 100 = \frac{CF}{P} \times 100 = \frac{k}{K} \times 100 ,$$

де N – номінал; P – ціна покупки; k – річна ставка купона; K – курсова ціна папера.

Поточна доходність паперів, що продаються, змінюється відповідно до змін їхніх цін на ринку. Проте з моменту покупки він стає постійним (зафіксованим) розміром, тому що ставка купону залишається незмінною. Поточна доходність облігації, придбаної з дисконтом, буде вище купонної, а придбаної з премією – нижче.

Неважко помітити, що грошовий потік, який генерується подібними цінними паперами, являє собою аннуїтет, до якого наприкінці терміну операції додається дисконтована номінальна вартість цінного папера.

Визначимо сучасну (поточну) вартість такого потоку:

$$PV = \sum_{t=1}^{mn} \frac{(N \times k) / m}{(1 + r / m)^t} + \frac{F}{(1 + r / m)^{nm}} ,$$

де F – сума погашення (як правило, номінал, тобто $F = N$); k – річна ставка купона; r – ринкова ставка (норма дисконту); n – термін облігації; N – номінал; m – число купонних виплат у році.

На відміну від купонних **дисконтні цінні папери** не передбачають періодичних виплат відсотків. Оскільки доход по ним утворюється у вигляді різниці між ціною покупки і ціною погашення, дисконтні цінні папери розміщуються на ринках тільки зі знижкою (дисконтом). Відповідно ринкова ціна такого папера завжди нижче номіналу.

Оскільки дисконтні цінні папери завжди реалізуються з дисконтом, норма доходності, що одержить інвестор, залежить від різниці між сплаченою ціною (ціною покупки P) і номіналом N (ціною погашення). Оскільки номінал цінного папера завжди відомий, для визначення доходності операції достатньо знати два розміри – ціну покупки P (або курс K) на дату проведення операції і термін до погашення в днях t .

Як правило, розрахунок доходності короткострокових цінних паперів здійснюється за формулою простих відсотків у вигляді річної ставки Y . У цьому випадку формула для визначення доходності короткострокового зобов'язання може мати вигляд:

$$Y = \frac{N - P}{P} \times \frac{T}{t} = \frac{100 - K}{K} \times \frac{T}{t} ,$$

де t – число днів до погашення; P – ціна покупки; N – номінал; K – курсова вартість; T – часова база.

Процес оцінки вартості короткострокових дисконтних цінних паперів полягає у визначенні сучасного розміру елементарного потоку платежів за формулою простих відсотків, виходячи з необхідної норми дохідності (ринкової ставки) Y .

Формула поточної вартості (ціни) подібного зобов'язання буде мати вигляд:

$$P = \frac{N}{1 + (Y \times t)/T},$$

Оскільки номінал дисконтного цінного паперу приймається за 100%, її курсова вартість дорівнює:

$$K = \frac{100}{1 + (Y \times t)/T}.$$

З наведених співвідношень випливає, що фундаментальні взаємозв'язки між ціною і дохідністю, які були розглянуті вище, справедливі і для короткострокових облігацій. Таким чином, ціна короткострокового зобов'язання P пов'язана оберненою залежністю з ринковою ставкою (нормою дохідності) Y і терміном до погашення t .

6.3. Операції з векселями

Закон України «Про цінні папери та фондову біржу» визначає **вексель як цінний папір, що засвідчує безумовне грошове зобов'язання векселедавця сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю)**. За формою та способом використання векселі поділяють на *прості та переказні*.

Простий вексель означає зобов'язання однієї особи виплатити зазначену суму коштів іншій особі за поставлені товари чи надані послуги.

Переказний вексель є наказом позичальнику виплатити певну суму коштів пред'явнику векселя.

Залежно від характеру угод, що спричинили появу векселя, розрізняють **комерційні та фінансові** векселі.

Комерційний вексель з'являється в обігу в результаті реальної угоди з купівлі-продажу цінностей, виконаних робіт, наданих послуг. Звідси походять синоніми комерційного векселя: товарний, торговий.

Фінансовий вексель виникає внаслідок фінансової операції і засвідчує отримання грошової позики.

В обігу, однак, можуть з'являтися і **фіктивні**, безгрошові векселі, до яких належать так звані **дружні, бронзові, підроблені** векселі.

Підроблений вексель – це вексель, в якому міститься підроблений підпис векселедавця, або акцептанта, фальсифіковано вексельну суму чи строк погашення. Підроблення здійснюється з метою отримання коштів у банку під

даний вексель.

Дружній вексель також не передбачає реальної кредитної операції. Він акцептується з метою надання допомоги в отриманні кредиту під вексель неплатоспроможній особі.

Бронзовий (дугий, вигаданий) вексель виписується на ім'я неіснуючої або заздалегідь неплатоспроможної особи.

Вексель має обов'язкові реквізити:

1. Вексельна мітка.
2. Простий і нічим не зумовлений наказ (для переказного векселя) або зобов'язання (для простого векселя) сплатити певну суму.
3. Найменування платника.
4. Зазначення строку платежу.
5. Зазначення місця платежу.
6. Найменування того, кому або за наказом кого повинен бути здійснений платіж.
7. Дата і місце складання векселя.
8. Підпис того, хто видає документ.

Незважаючи на практично ідентичність реквізитів простого та переказного векселів, порядок їх обігу має відмінності.

Простий вексель слугує для оформлення відносин боргу за реалізовані в кредит товари (надані послуги), видані грошові кошти. У складанні простого векселя беруть участь дві особи: боржник і кредитор. Боржник (векселедавець) виписує вексель, в якому зобов'язується виплатити суму боргу у зазначений термін, підписує його і передає своєму кредитору (векселедержателю).

Схема обігу векселя наведена на рис. 6.2.

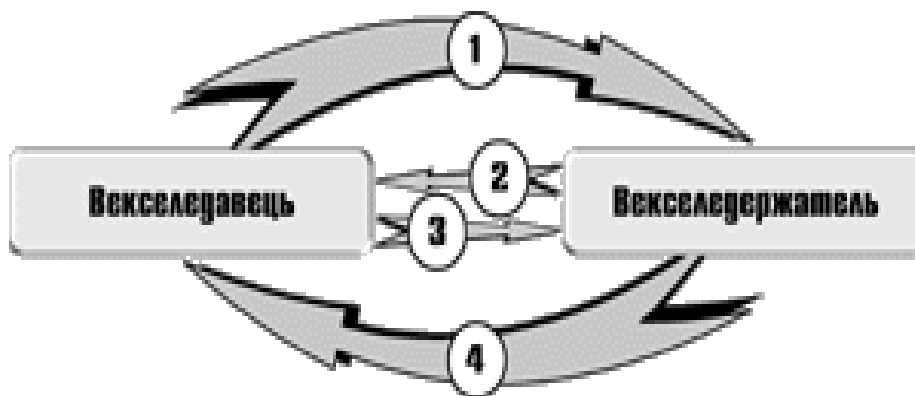

Рис. 6.2. Схема обігу простого векселя

1 – видача векселя; 2 – пред'явлення векселя до оплати; 3 – погашення векселя (оплата); 4 – вручення погашеного векселя з розпискою про отримання платежу

Коли простий вексель є свідомством боргу, що також дає його власнику можливість достроково вилучити капітал, **переказний вексель (тратта)**, призначений для переміщення коштів від однієї особи до іншої (рис. 6.3).

Як правило, в складанні переказного векселя беруть участь три суб'єкти:

- кредитор (**трасант**, векселедавець) – особа, яка виставляє вексель з наказом здійснити платіж;
- боржник (**трасат**, платник) – особа, яка отримує наказ заплатити;
- **ремітент** (векселедержатель, перший покупець векселя) особа, на користь якої виданий вексель.

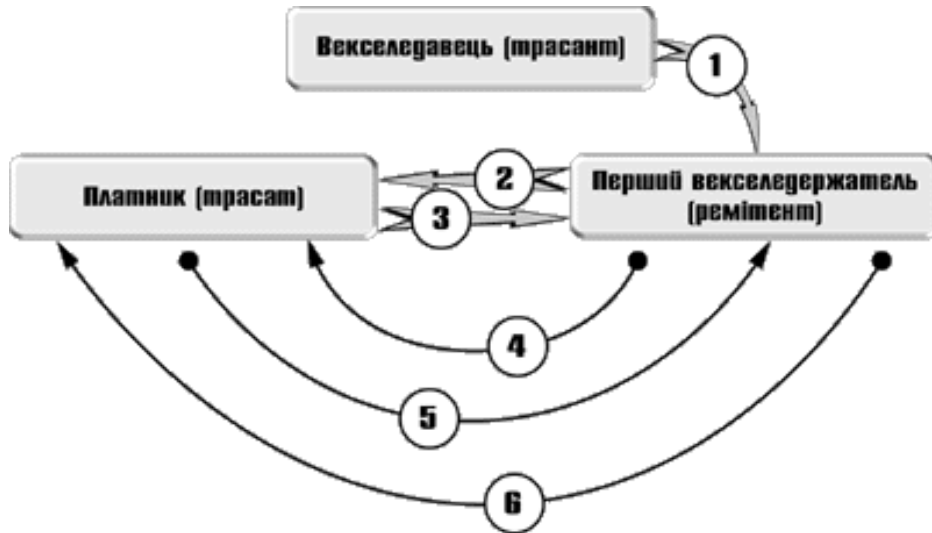

Рис. 6.3. Обіг переказного векселя (тратти)

1 – видача векселя; 2 – пред'явлення векселя до акцепту (презентація);
3 – підтвердження акцепту; 4 – пред'явлення векселя до оплати; 5 – погашення векселя; 6 – вручення погашеного векселя з розпискою про отримання платежу

Вексельні операції комерційних банків в Україні регулюються Положенням «Про операції банків з векселями», затвердженим Постановою Правління Національного банку України 25 травня 1999 р. Цим документом визначено, що банки у сфері вексельного обігу можуть здійснювати кредитні, торговельні, гарантійні, розрахункові, комісійні та довірчі операції.

Основні операції банків та підприємства поштового зв'язку із векселями можна перелічити у такому проядку:

1. Кредитними вважаються вексельні операції, котрі супроводжуються наданням або залученням грошових коштів проти векселів чи під забезпечення векселями. Кредитні операції банків з векселями можуть бути активними – врахування (облік) векселів, надання кредитів під заставу векселів або пасивними – перерахування придбаних векселів, одержання кредитів під заставу векселів.

2. Торгівельними є операції з купівлі або продажу векселів за ціною, що встановлюється у відсотках до суми векселя. До активних торговельних операцій належить придбання векселів, а до пасивних – продаж придбаних векселів.

3. Гарантійні операції супроводжуються взяттям банком на себе зобов'язань платежу за векселями з умовою оплатити векселі при настанні

певних обставин і в обумовлений строк. До гарантійних належать операції з авалювання та надання гарантій на забезпечення оплати векселів (наприклад, при розрахунках з допомогою документарного акредитиву).

4. Розрахункові операції поділяються на операції з оформлення заборгованості векселями (акцептування переказних векселів банком, виданих на банк кредитором банку; видача простих векселів банком кредиторіві банку; видача банком переказних векселів на боржника банку; видача банку простих векселів боржником банку) та на операції з розрахунків із використанням векселів (вексельний платіж банку кредиторіві; вексельний платіж боржника банку).

5. Виконання **комісійних** та **довірчих** операцій пов'язано з інкасуванням векселів; оплатою векселів, у яких банк є особливим платником (доміциліатом); зберіганням векселів (оригіналів, копій і примірників); купівлею-продажем, а також обміном векселів за дорученням клієнтів.

З метою здійснення вексельного кредитування комерційні банки можуть не лише викупати векселі до настання строку їх погашення, а й приймати їх у вигляді забезпечення наданих позик. При кредитуванні під заставу векселів позичальник не передає вексель банку (на відміну від облікового кредиту), а лише віддає його під заставу на певний строк, зберігаючи всі права векселедержателя (право власності на вексель може перейти лише у разі непогашення позики). Ще одна відмінність між цими формами вексельного кредиту полягає в тому, що якщо при обліковому кредиті позичальник і той, хто повертає кошти, є різними особами, то при кредитуванні під заставу векселів погашення позики здійснюється самим позичальником. Особливістю цього виду кредитування є також порядок надання, зберігання та реалізації застави.

Контрольні питання

1. Що таке інвестиція?
2. Які основні цілі банківських інвестицій?
3. За якими ознаками можна класифікувати банківські інвестиції?
4. Що собою представляє інвестиційний портфель банку?
5. Під впливом яких факторів формується інвестиційний портфель банку чи підприємства поштового зв'язку?
6. Які цілі досягаються банком та підприємством поштового зв'язку при вкладенні ресурсів в акції акціонерних товариств?
7. Що являють собою банківські облігації?
8. Які види векселів використовуються в Україні?

РОЗДІЛ 7

ІНШІ БАНКІВСЬКІ ОПЕРАЦІЇ ТА ПОСЛУГИ, ЩО НАДАЮТЬСЯ БАНКАМИ ТА ПІДПРИЄМСТВАМИ ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

7.1. Банківська гарантія та порука

Гарантія та порука – це спосіб забезпечення виконання зобов'язань, що застосовуються між будь-якими суб'єктами правовідносин.

За договором **поруки** поручитель зобов'язується перед кредитором іншої особи відповідати за виконання нею свого зобов'язання в повному обсязі або в певній частині. Порукою може бути забезпечена лише дійсна вимога. Договір поруки має бути укладений у письмовій формі, недодержання цієї вимоги призводить до недійсності договору поруки.

У разі невиконання зобов'язання боржник і поручитель відповідають перед кредитором як солідарні боржники. Це означає, що кредитор може вимагати виконання договору як від боржника, так і від поручителя, якщо інше не передбачено договором поруки. Поручитель відповідає в тому самому обсязі, що й боржник. Тобто він відповідає за основний борг, сплату процентів та неустойки, а також за відшкодування заподіяних збитків.

За боржника можуть одночасно поручитися кілька осіб-поручителів. У цьому разі такі поручителі між собою є солідарними боржниками перед кредитором.

Поручитель, який виконав зобов'язання за боржника, набуває всіх прав кредитора за цим зобов'язанням. Це означає передусім, що поручитель як новий кредитор у зобов'язанні зберігає право вимоги до боржника (регресні вимоги). Якщо кілька поручителів виконали зобов'язання перед кредитором, то кожен з них має право зворотної вимоги до боржника в розмірі виплаченої цим поручителем суми.

На практиці **гарантію** часто ототожнюють з порукою. Це пов'язано з тим, що норми чинного Цивільного кодексу України не дають визначення поняття гарантії, вони визначають лише правила статей про поруку та поширюються на гарантії, що видаються одними організаціями для забезпечення погашення заборгованості інших, якщо інше не встановлено законодавством.

Відмінності гарантії від поруки полягають у такому:

1. На відміну від поруки гарантія може бути односторонньою угодою, заснованою на волевиявленні однієї особи – банка. Гарантія оформлюється гарантійним листом.

2. Гарант несе субсидіарну (додаткову) відповідальність, тобто він повністю виконує зобов'язання, але лише за умови відсутності в основного боржника коштів, необхідних для належного виконання зобов'язання.

Поручитель у разі невиконання зобов'язання боржником відповідає разом з ним перед кредитором солідарно.

3. Якщо поручитель відповідає в тих самих межах, що й боржник, то гарант у договорі може обмежити свою відповідальність частиною зобов'язань боржника. Тобто передбачене гарантією зобов'язання обмежується сплатою суми, на яку видано гарантію.

4. У ролі гаранта виступає тільки банк, а поручителем може бути як юридична, так і фізична особи. Видаючи гарантію, банки повинні переконатися у кредитоспроможності клієнта, оскільки видача гарантій, по суті, має кредитний характер. Фактично банки беруть на себе зобов'язання при несплаті клієнтом у строк належних платежів здійснити їх за рахунок власних ресурсів.

Отже, під гарантією слід розуміти зобов'язання гаранта, що видається на прохання іншої особи (принципала), за яким гарант зобов'язується сплатити кредиторів принципала відповідно до умов гарантійного зобов'язання певну грошову суму.

7.2. Посередницькі, консультативні та інформаційні послуги

Серед банківських послуг дедалі важливішу роль відіграють *посередницькі послуги*. На практиці надання таких послуг оформлюється двома видами цивільно-правових договорів: *договором доручення* та *договором комісії*. За своєю суттю ці договори є договорами на продаж послуг.

За договором доручення одна сторона (банк чи підприємство поштового зв'язку) зобов'язується виконати від імені і за рахунок другої сторони (довірителя) певні юридичні дії – підписання документів, укладення угод. Але, виконуючи юридичні дії, банк виконує і фактичні дії – пошук контрагентів, наведення довідок, огляд майна тощо. Банк є представником свого довірителя перед третіми особами. Вказівки довірителя на вчинення банком конкретних юридичних дій містяться у договорі або у виданій на його підставі довіреності. Банк зобов'язаний терміново передати довірителеві все отримане у зв'язку з виконанням доручення (цінні папери, майно, грошові кошти, документи). Довіритель, оскільки банк діє за його рахунок, повинен забезпечити його коштами, необхідними для виконання доручення, а також відшкодувати йому фактичні витрати при виконанні ним доручення.

За договором комісії одна сторона (банк) зобов'язується за дорученням другої сторони (комітента) за винагороду укласти одну або кілька угод від свого імені за рахунок комітента. За цим договором укладаються угоди не безпосередньо особою, заінтересованою в їх кінцевому результаті, а за її дорученням і за її рахунок іншою особою. За угодами, які укладає банк з третіми особами, набуває права і стає зобов'язаним не комітент, а комісіонер, бо він укладає угоди хоч і за рахунок комітента, але від свого імені.

Найпоширенішими серед посередницьких послуг є операції по одержанню клієнтом кредиту, операції з майном, зокрема цінними паперами, валютою. Перший вид посередницьких послуг надається банком тоді, коли він сам з тієї

чи іншої причини не може задовольнити кредитну заявку клієнта. У цьому разі обслуговуючий банк може бути посередником у пошуку клієнтові іншого банку-кредитора або на його прохання одержати міжбанківський кредит і за рахунок його надати кредит клієнту. Помітно збільшилося надання посередницьких послуг в операціях з цінними паперами та у валютних операціях.

Комерційні банки надають своїм клієнтам **консультаційні послуги**. Вони консультують клієнтів з питань бухгалтерського обліку, звітності, оподаткування, аналізу фінансово-господарської діяльності та інших видів підприємницької діяльності фізичних та юридичних осіб. Консультації можуть надаватися усно або письмово. Консультативні послуги передбачають наявність у працівників, що їх надають, певних знань в галузі економіки, банківської справи та інших.

Банки, завдяки своїм місцю і ролі в економіці, наявності сучасних засобів телекомунікацій і електронно-обчислювальної техніки завжди мають значну кількість різноманітної інформації. Це дає їм змогу надавати **інформаційні послуги**.

Основними видами інформаційної діяльності є:

- одержання інформації, тобто набуття, придбання, накопичення документованої або публічно оголошеної інформації громадянами, юридичними особами або державою;
- використання інформації – це задоволення інформаційних потреб юридичних або фізичних осіб;
- поширення інформації – це розповсюдження та оприлюднення інформації;
- зберігання інформації – це забезпечення належного стану інформації та її матеріальних носіїв.

За режимом доступу інформація поділяється на відкриту та інформацію з обмеженим доступом.

7.3. Трастові послуги

Під **трастовими** розуміють послуги, засновані на довірчих правовідносинах, коли одна особа передає своє майно у розпорядження іншій особі – банку для управління в інтересах третьої особи – бенефіціара.

Виникнення та розвиток довірчих послуг пов'язано з тим, що власник не має достатнього рівня знань з управління власним майном. Трастові послуги дають можливість банку залучити значні кошти, які можуть приносити йому дохід при порівняно невеликих витратах на здійснення зазначених послуг.

Залежно від характеру розпорядження майном трастові послуги поділяються на:

- **активні**, коли майно, що перебуває у розпорядженні трастової компанії чи банку, може видозмінюватися, зокрема, шляхом його продажу, надання в позику або заставу без додаткової згоди довірителя;

– *пасивні*, коли майно не може бути використане довіреними особами без відповідної згоди довірителя.

За характером дій, які може здійснювати довірительний власник, розрізняють довірчі послуги, *пов'язані з управлінням майна довірителя і не пов'язані з таким*. Правовою основою трастових послуг, не пов'язаних з управлінням майна, є те, що банк або трастова компанія у цьому разі є повіреною особою, яка бере на себе здійснення юридичних дій за рахунок і від імені клієнта.

Залежно від категорії довірителя майна розрізняють трастові послуги для фізичних осіб та для юридичних осіб.

Інколи в окремий вид виділяють трастові послуги, що надаються, наприклад, пенсійним, благодійним, інвестиційним фондам. Останні здійснюють нагромадження коштів своїх акціонерів чи засновників, які бажають отримати високі доходи по них за рахунок вкладення об'єднаних грошових коштів у надійні та високоприбуткові активи.

Довірча власність може виникнути у трьох випадках:

- у результаті волевиявлення довірителя майна;
- у результаті укладення угоди;
- згідно з законом або рішенням суду.

За правовою природою довірче управління подібне і перебуває ближче до таких видів зобов'язань, як доручення та комісія. Тому відносини, адекватні довірчій власності, можуть бути надто різними залежно від того, хто, з якою метою і кому передає своє майно на правах довірчої власності. У Законі України «Про банки і банківську діяльність» зазначено, що банки можуть здійснювати лише довірче управління коштами та цінними паперами за договорами з юридичними та фізичними особами.

Трастові послуги на **користь фізичних осіб**, як правило, включають такі послуги:

1. **Розпорядження спадщиною**, або заповідальний траст, тобто розпорядження майном клієнта після його смерті, може здійснюватися відповідно до письмового заповіту, залишеного померлим, в якому зазначений виконавець заповіту, або за рішенням суду, коли заповіт не був складений. В обох випадках розпорядником спадщиною може бути банк. Розпорядження майном включає: одержання рішення суду; збір та інвентаризація майна; забезпечення схоронності спадщини; сплату адміністративних витрат та податків; здійснення розрахунків з кредиторами; реалізацію майна, яке не підлягає тривалому зберіганню; контроль за здійсненням комерційних операцій; розподіл майна між спадкоємцями тощо.

2. **Управління майном згідно з договором** або прижиттєвий траст. Сутність полягає в тому, що довіритель передає банку в управління майно, який зберігає його, інвестує, розпоряджається доходом, одержаним від майна. У визначених договором випадках довіритель зберігає право втручатися в процес управління майном. Право управління майном може переходити до банку не лише за заповітом, а й шляхом укладення прижиттєвих угод. Це пов'язано з тим, що довіритель майна не хоче передавати його спадкоємцям відразу, не в

зможі чи не бажає самостійно займатися своїм бізнесом тощо.

Управління майном передбачає прийняття рішень щодо його розміщення, оформлення страхування і внесення страхових платежів, депозитні операції з готівкою, облікові операції, виплату доходів бенефіціару, аналіз ефективності використання майна тощо.

3. **Опікунство та забезпечення зберігання майна** передбачає набір операцій, аналогічний управлінню майном. Зазначений вид трастових послуг поширюється переважно на неповнолітніх, які вважаються недієздатними для управління та володіння майном. Якщо неповнолітній дістав у спадщину майно, то в цьому разі призначається опікун, який розпоряджається ним в інтересах спадкоємця.

Опікунство та забезпечення зберігання майна існує в двох формах: опікунства індивіда (неповнолітнього, недієздатного) та опікунства майна – у випадку, якщо власник майна фізично неспроможний самостійно здійснювати управління ним.

4. **Агентські послуги** характеризуються тим, що банк учиняє дії за дорученням і за рахунок іншої особи (принципала). Кінцевою метою агентських послуг є встановлення договірних зобов'язань між принципалом і третьою особою. Агент (банк) діє, як правило, від імені принципала, і відповідно укладені ним або за його сприяння договори створюють права та обов'язки безпосередньо для принципала. У деяких випадках, вступаючи у відносини з третіми особами за дорученням принципала, банк має право діяти від свого імені, не розкриваючи перед третьою особою існування принципала, або може вказати на те, що він діє за дорученням і за рахунок принципала, не розкриваючи його імені. Незалежно від того, як діє банк у відносинах з третіми особами, результат укладених ним угод лягає на принципала.

Агентські послуги включають, зокрема: збереження активів, наприклад цінних паперів; одержання доходів за ними та повідомлення клієнта; купівлю-продаж цінних паперів та доставку їх до клієнта; обмін цінних паперів; погашення облігацій; сплату податків; оформлення страхових полісів; оплату рахунків; укладання від імені клієнта договорів; отримування кредитів; купівлю-продаж іноземної валюти і дорогоцінних металів.

Трастові послуги, що надаються **юридичним особам**, як правило, включають:

1. Обслуговування облігаційної позики, що супроводжується переданням довірєній особі права розпорядження майном, яке слугує забезпеченням позики.

2. Агентські послуги.

3. Створення фондів погашення заборгованості, з яких, відповідно до умов договору, може здійснюватись погашення боргів, сплата відсотків, викуп облігацій; виплата дивідендів акціонерам тощо.

4. Тимчасове управління справами компанії у випадку її реорганізації чи ліквідації.

5. Послуги депозитарію (зберігання акцій, за якими акціонери передали право голосу уповноваженим представникам).

6. Розпорядження активами, включаючи управління нерухомістю як в середині країни, так і за кордоном.

7. Обслуговування працівників компанії. У цьому разі траст-відділи надають послуги в інтересах працівників, здійснюючи управління фондами компаній, призначеними для виплати пенсій, різних винагород та допомог.

8. Інвестування коштів клієнта у визначені ним види активів.

9. Управління коштами благодійних фондів.

Однією з довірчих послуг, яку надають банки фізичним і юридичним особам, є *послуги щодо зберігання цінностей*. Основною рисою надання таких послуг є те, що банки мають відповідні спеціальні приміщення чи спеціальне обладнання, які виключають випадкову втрату або пошкодження цінностей, прийнятих на зберігання.

Послуги щодо зберігання цінностей надаються банками у трьох формах: *зберігання цінностей клієнтів у сховищі; надання клієнтам сейфів у приміщенні банку; надання нічних сейфів клієнтам.*

За першою формою послуг банк приймає цінності згідно з умовами укладеного між банком і клієнтом договору, причому складаються описи, в яких указуються найменування цінностей і сума оцінки кожного виду цінностей. Цінності мають бути вкладені у пакети або іншу упаковку і відповідно опечатані. Прийняті банком від клієнтів цінності поміщають до сховища, у середині якого вони зберігаються на металевих стелажах тощо за умови, що вони мають ґрати і замикаються на замок. За схоронність цінностей, прийнятих на зберігання, установи банків несуть перед їхніми власниками відповідальність у сумі реальної шкоди, але не вище суми оцінки.

Надання клієнту сейфа у приміщенні банку здійснюється шляхом здавання йому в оренду сейфа для самостійного використання. Клієнт не сповіщає банк про наповнення сейфу, отримує ключ від сейфа і самостійно вміщує або вилучає з нього цінності протягом робочого дня банку. Банк зобов'язується забезпечити зберігання сейфа та доступ до нього виключно клієнта або уповноважених ним осіб.

Надання нічних сейфів клієнтам відбувається тоді, коли у них виникає потреба здійснювати регулярні внески грошових коштів до банку після закінчення робочого дня в останнього. Цією послугою користуються клієнти, які мають бізнес, пов'язаний з одержанням готівки, наприклад власники магазинів, кафе, ресторанів тощо. Між банком і клієнтом укладається відповідна угода. Клієнт вкладає готівку у спеціальну сумку, одержану в банку, та опускає її у спеціальний отвір, розміщений на зовнішньому боці будівлі банку. Вранці службовець банку забирає всі сумки з нічних сейфів і заносить інформацію про них у відповідні реєстри бухгалтерського обліку. Договором може бути передбачена умова, згідно з якою банк здійснює розкриття сумок, перерахування вкладеної готівки та зарахування її на відповідний рахунок клієнта.

За надання довірчих послуг банк стягує плату, розмір якої встановлюється в договорі між банком та клієнтом.

7.4 Факторинг та форфейтинг

Факторинг – це операція, яка поєднує у собі низку посередницько-комісійних послуг з кредитуванням оборотного капіталу суб'єкта господарювання. Основою факторингу є перевідступлення першим кредитором прав вимоги боргу третьої особи другому кредитору з попередньою або наступною компенсацією вартості такого боргу першому кредитору. Фактично банк (факторингова компанія) купує рахунки-фактури постачальника за відвантажену продукцію, виконані роботи чи надані послуги.

Факторингові операції, крім купівлі права на вимогу боргу, включають:

- кредитування у вигляді попередньої оплати боргових вимог;
- ведення бухгалтерського обліку постачальника, зокрема реалізації продукції (роботи, послуг);
- інкасування дебіторської заборгованості постачальника;
- страхування постачальника від кредитного ризику.

Учасниками факторингової операції можуть бути:

- посередник (фактор), тобто банк або факторингова компанія;
- постачальник товарів (робіт, послуг);
- покупець.

Відносини між суб'єктами факторингу регулюються договором, який укладається у письмовій формі між банком і постачальником. У ньому дається перелік істотних умов, до яких, зокрема, належать ті, що захищають інтереси сторін – взаємні зобов'язання і відповідальність сторін, розмір кредиту і плати за факторингове обслуговування, вид факторингу. Оскільки факторингові операції мають ризикований характер, то перед укладанням договору фактор ґрунтовно вивчає фінансово-господарську діяльність клієнта-постачальника. Оцінка фінансового стану підприємства впливає на прийняття банком позитивного рішення про укладання факторингової угоди та її зміст.

За здійснення факторингових операцій фактор стягує з постачальника відповідну плату. Факторингові операції вигідні як постачальнику, так і фактору. Здійснення факторингових операцій дає змогу банку, зокрема, поліпшити обслуговування клієнтів та залучити нових, збільшити і диверсифікувати джерела доходів.

Основним недоліком факторингу для банку є високий ризик цієї операції. Для мінімізації ризику банк здійснює лімітування кредитної заборгованості постачальника, встановлює ліміти відвантаження товарів конкретному платникові, страхує окремі угоди тощо.

Форфейтинг – це придбання у кредитора боргу, вираженого в оборотному документі, на безповоротній основі. Це означає, що покупець боргу (форфейтер) бере на себе зобов'язання відмовитися від свого права регресної вимоги до кредитора у разі неможливості одержання грошових коштів від

боржника. Фактично форфейтер (банк) бере на себе такі ризики, як ризик неплатежу, ризик переказування коштів, валютний, процентний ризик та інші.

Ініціатором форфейтингової операції є, як правило, експортер чи його банк. Це пов'язано з тим, що для дисконтування подаються або переказні векселі, виписані експортером, або прості векселі, одержувачем коштів за якими він є. Удаючись до форфейтингу, експортер отримує можливість додатково мобілізувати кошти та скоротити дебіторську заборгованість.

7.5. Фінансовий інжиніринг

Фінансовий інжиніринг – це цілеспрямоване розроблення та реалізація нових фінансових інструментів та технологій, а також творчий пошук нових підходів до вирішення фінансових проблем.

Можна сказати, що фінансовий інжиніринг допомагає банкам та іншим фінансовим посередникам оперативніше та ефективніше реагувати на зміни, що відбуваються у світі, в законодавстві та економіці конкретної країни, всередині конкретного суб'єкта господарювання.

Фінансовий інжиніринг не слід ототожнювати з фінансовим аналізом, котрий є лише першим суттєвим етапом фінансового інжинірингу. Суть фінансового аналізу полягає в розчленуванні чи розкладі цілого на складові частини з метою їх вивчення, з'ясування відношення між ними, виявленні наявності проблеми та її першопричин. Фінансовий інжиніринг, використовуючи результати фінансового аналізу, відповідний власний інструментарій та операційні схеми, а також власне розуміння проблеми, займається розробленням, конструюванням та реалізацією нових фінансових інструментів та технологій з метою розв'язання відповідних фінансових проблем.

В окремих випадках шляхи вирішення цих проблем мають одноразовий характер, вони непридатні для вторинного використання. Водночас може бути, що готове рішення фінансової проблеми має досить широке застосування, тобто може використовуватися значною кількістю суб'єктів господарювання. Отже, кожний фінансовий інструмент чи схема повинні задовольняти конкретні потреби клієнта, у більшості випадків схеми фінансового інжинірингу не можуть бути універсальними та уніфікованими.

З погляду практики фінансовий інжиніринг охоплює різні сфери економіки та напрями діяльності. Зокрема, відчутна роль фінансового інжинірингу в торгівлі цінними паперами та похідними цінними паперами, особливо при здійсненні арбітражу у часі. Як правило, основою для існування похідних цінних паперів є невизначеність у майбутньому. Тому механізм випуску та обігу похідних цінних паперів пов'язаний з правом на придбання чи продаж протягом терміну, визначеного договором (контрактом), цінних паперів, інших фінансових та/або товарних ресурсів.

У галузі корпоративних фінансів часто виникає потреба у фінансовому інжинірингу для створення нових інструментів або технологій захисту капіталів при здійсненні значних за обсягом комерційних операцій.

До проблем фінансового інжинірингу належать питання, що виникають при злитті або поглинанні підприємств. Прикладом такого фінансового інжинірингу можна назвати появу «проміжного» фінансування. При «проміжному» фінансуванні інвестиційний банк надає кредит групі викупу на строк, доки не буде організовано фінансування на стабільнішій основі. Надаючи такий кредит, інвестиційний банк отримує не лише проценти, а й комісійні доходи за надання консультаційних та інших послуг. Водночас банк заінтересований у найскорішому поверненні кредиту, оскільки такий кредит є досить ризикованим.

Фінансовий інжиніринг відіграє значну роль в управлінні короткостроковими та довгостроковими інвестиціями. Зокрема, були розроблені та впроваджені в практику такі інструменти, як взаємні фонди грошового ринку, взаємні фонди та ринок репо. Взаємні фонди грошового ринку продають свої паї дрібним інвесторам, а потім об'єднують кошти для наступного інвестування – так само, як і традиційні взаємні фонди. Різниця полягає в тому. Що взаємні фонди грошового ринку інвестують кошти виключно в низько ризиковані короткострокові інструменти грошового ринку. Дохід від цих інструментів потім розподіляється між пайовиками за відрахуванням невеликих комісійних. У більшості випадків вартість пая була постійною, дивіденди сплачувалися часто, як правило щоденно, і переглядалися щомісяця. Потім взаємні фонди грошового ринку отримали можливість виписувати чеки, що ще більше підвищило їхню привабливість.

Значна роль фінансового інжинірингу пов'язана з обслуговуванням населення. Тут можна назвати, зокрема, індивідуальні пенсійні рахунки.

Відчутну роль відіграє фінансовий інжиніринг:

- у фінансуванні зовнішньої торгівлі, залученні грошових ресурсів для інвестицій;
- покритті бюджетного дефіциту, зниженні бази оподаткування у клієнта, включаючи самі банки;
- сек'юритизації активів;
- управлінні ризиками тощо.

Застосування фінансового інжинірингу передбачає наявність у банків висококваліфікованих спеціалістів. Останні повинні мати відповідний рівень знань у галузях економічної та фінансової теорії, бухгалтерської та банківської справи, юриспруденції, математики, статистики та оподаткування, володіти мистецтвом моделювання. Крім того, необхідно знати комп'ютерну та телекомунікаційну техніку, бути поінформованим про наявні, розроблені фінансові інструменти та схеми, розуміти в який спосіб їх можна використати при вирішенні поставлених фінансових проблем.

Розроблення нових інструментів або схем фінансового інжинірингу починається, як правило, з пошуку нових концептуальних ідей. Можливі два шляхи. При першому ідею нових інструментів та схем фінансового інжинірингу можуть висувати працівники банку. При другому – аналізується та узагальнюється ситуація в економіці, на ринку грошей, дії конкурентів, дослі-

джуються потреби клієнтів та зміни в законодавстві тощо.

7.6. Операції з дорогоцінними металами

Банки здійснюють на ринку дорогоцінних металів операції з банківськими металами. До останніх належать золото, срібло, платина, метали платинової групи, доведені до найвищих проб відповідно до світових стандартів у зливках і піску, що мають сертифікат якості, а також монети, вироблені з дорогоцінних металів. Найвищими пробами визнаються проби не нижче ніж: для золота – 995.0; для срібла – 999.0; для платини та паладію – 999.5.

Залежно від обсягу здійснюваних операцій та їх різновидів розрізняють такі види ринків дорогоцінних металів:

1. Міжнародний або світовий ринок.
2. Регіональні ринки.
3. Внутрішні або місцеві ринки, які поділяються на вільні та контрольовані ринки.

Залежно від наявності металів у кожній операції ринок дорогоцінних металів умовно поділяють на ринок фізичного наявного металу та безготівкового («паперового») металу.

До складу учасників ринку входять постачальники металу, професійні посередники (банки) та фінансові та промислові споживачі.

До операцій з банківськими металами, які можуть виконувати банки, відносять такі.

1. Депозитні операції здійснюються в тому разі, коли необхідно залучити метал на рахунок або, навпаки, розмістити на визначений строк. Для цього використовуються металеві рахунки. Якщо у клієнта беруться метали у фізичній формі для тимчасового зберігання, то йому відкриваються металеві рахунки типу «Allocated», тобто «З розміщенням». Характерним для цих рахунків є те, що на них обліковується метал, який зберігається в даному банку, причому останній не має права використовувати цей метал і повертає власнику саме ті зливки, які отримав на зберігання.

Для здійснення операцій з «безготівковим» металом використовуються рахунки типу «Unallocated», тобто «Без розміщення». На них облік ведеться у грамах чи унціях. Отримати метал клієнт може в даному банку, банках-кореспондентах або у світових центрах торгівлі дорогоцінним металом.

Банки можуть випускати золоті сертифікати, які свідчать про депонування золота в банку.

2. Операції з надання кредитів у дорогоцінних металах здійснюються шляхом поставок їх у фізичній формі або зарахування на знеособлені рахунки в обмін на зобов'язання зворотної поставки відповідного металу в термін, зазначений у договорі. Погашення кредитів може здійснюватися у формі фізичної поставки, шляхом перерахування дорогоцінних металів із металевих рахунків позичальника чи придбання банком за гроші позичальника металу у

іншого учасника міжбанківського ринку. Банки можуть кредитувати позичальника і під заставу золотого депозиту.

3. Операції з монетами з дорогоцінних металів. Банки здійснюють продаж клієнтам монет з дорогоцінних металів, а також викупувають у них такі монети за нижчою ціною. Центральні банки, як правило, є оптовими постачальниками монет для уповноважених дистриб'юторів, роль яких виконують банки.

Ринок монет із дорогоцінних металів включає монети нумізматичні, напівнумізматичні, обігові та злиткові. Останні три види монет ще називають інвестиційними.

Продаж монет здійснюється з премією, розмір якої залежить від багатьох факторів, зокрема якості монет.

4. Операції спот («spot») – це операції з купівлі-продажу дорогоцінних металів, що здійснюються контрагентами на умовах зарахування/списання металу та валюти з рахунків на рахунки не пізніше другого робочого дня після укладення угоди. Умови розрахунків спот є зручними для контрагентів так як протягом поточного та наступного дня обробляється уся необхідна документація. Всі інші угоди купівлі-продажу металу, датою валютування за якими не є другий робочий день після дати укладання, є угодами «аутрайт» (outright).

5. Операції туну своп («swap») – це одночасно купівля і продаж дорогоцінного металу. Вони поділяються на три види:

- своп у часі або фінансовий своп – це купівля (продаж) однієї і тієї самої кількості металу на умовах спот проти продажу (купівлі) на умовах форвард;
- своп за якістю металу передбачає одночасну купівлю (продаж) металу однієї якості, проти продажу (купівлі) золота іншої якості. Сторона, яка продає золото вищої якості, утримуватиме премію;
- своп за місцезнаходженням металу передбачає купівлю-продаж золота в одному місці проти продажу-купівлі золота в іншому.

6. Опціони – право (але не обов'язок) продати чи придбати певну кількість золота за певною ціною на певну дату.

Розрізняють два види опціонів:

- опціон пут (*put*) дає покупцеві право на продаж металу за ціною виконання. Він захищає власника від зниження цін на метали;
- опціон кол (*call*) дає покупцеві право придбати метал за ціною виконання, чи відмовитися від його купівлі. Він захищає власника від підвищення цін на метал.

7. Форвардні угоди передбачають продаж-купівлю металу на строк, що перевищує другий робочий день після укладення угоди. Укладення форвардної угоди означає, що одна зі сторін бере на себе зобов'язання здійснити поставку визначеної кількості металу на дату, яка обумовлена в угоді, але віддалена проміжком часу від дати укладення угоди, а інша сторона зобов'язується прийняти поставку за обумовленою в угоді ціною. Метою укладення цієї угоди

покупцем металу є страхування від підвищення в майбутньому ціни на метал на спотовому ринку, а продавцем металу – страхування від падіння в майбутньому ціни металу на ринку спот.

7.8. Лізингові операції

В економічній літературі немає єдиної думки щодо визначення поняття «лізинг». Це пояснюється складністю економічних, організаційних та правових відносин, що виникають під час здійснення лізингових операцій. У світовій практиці поняття «лізинг» використовується для позначення різного роду угод, заснованих на оренді товарів тривалого користування. У Законі України «Про лізинг» зазначено: «Лізинг – це підприємницька діяльність, яка спрямована на інвестування власних чи залучених фінансових коштів і полягає в наданні лізингодавцем у виключне користування на визначений строк лізингоодержувачу майна, що є власністю лізингодавця, або набувається ним у власність за дорученням і погодженням з лізингоодержувачем у відповідного продавця майна, за умови сплати лізингоодержувачем періодичних лізингових платежів».

Отже, *лізинг розглядається законодавцем як вид підприємницької діяльності, спрямований на інвестування коштів і надання лізингодавцем лізингоодержувачу на певний строк і за певну плату майна*. При цьому право власності на об'єкт лізингу залишається у лізингодавця на строк дії договору.

З економічного погляду лізинг схожий з позикою, що надається під основні засоби. В останньому випадку позичальник за рахунок періодичних грошових внесків погашає борг, при цьому банк з метою забезпечення повернення позики зберігає за собою право власності на об'єкт, що кредитується до повного погашення кредиту. Лізингоодержувач стає власником об'єкта лізингу лише після закінчення строку договору. Отже, у лізингу елементи оренди взаємозв'язані з елементами кредитних правовідносин, а грошовий та матеріальний потік злиті в єдиний взаємозв'язаний комплекс грошово-майнових відносин. Тому лізинг ще називають кредит-орендою.

Незважаючи на спільні риси, які властиві оренді та лізингу, між ними існують суттєві відмінності:

1. Суб'єктами лізингових відносин є не лише лізингодавець та лізингоодержувач, а й продавець лізингового майна, який відсутній при орендних відносинах.

2. При лізингу лізингоодержувач не просто бере майно в лізинг, а й виконує деякі обов'язки, притаманні власнику (вибір та одержання від постачальника об'єкта лізингу, прийняття його в експлуатацію тощо). При оренді продавець майна не має самостійної ролі або він просто відсутній.

3. Якщо орендодавець, як правило, несе відповідальність за недоліки наданого в оренду майна, то лізингодавець лише здійснює оплату майна. Це пов'язано з тим, що лізингоодержувач сам вибирає постачальника та приймає майно (за винятком, коли лізингодавець сам здійснює вибір постачальника та об'єкта лізингу)

4. Незважаючи на те, що лізингодавець протягом усього строку договору

залишається власником об'єкта лізингу, лізингоодержувач бере на себе ризик раптової загибелі та пошкодження цього об'єкта. При звичайній оренді ризикує орендодавець.

5. Характерною ознакою лізингу є прискорена амортизація об'єкта лізингу.

6. Договір лізингу на відміну від договору оренди укладається на строк, за який вартість об'єкта лізингу амортизується повністю або в більшій частині.

Об'єктом лізингу може бути будь-яке майно, що належить до основних фондів, не заборонене до вільного обігу на ринку і щодо якого немає обмежень про передавання його в лізинг. Розрізняють лізинг рухомого і нерухомого майна.

Суб'єктами лізингу є сторони, які мають безпосереднє відношення до об'єкта лізингу. При цьому їх можна умовно поділити на прямих і непрямих учасників.

Безпосередніми учасниками лізингової угоди є:

1. Лізингодавець, тобто суб'єкт підприємницької діяльності, у тому числі банківська або небанківська фінансова установа, який передає в користування об'єкти лізингу.

2. Лізингоодержувач, тобто суб'єкт підприємницької діяльності, котрий одержує в користування об'єкти лізингу за договором лізингу.

3. Продавець лізингового майна (постачальник) – суб'єкт підприємницької діяльності, що виготовляє майно та/або продає власне майно, яке є об'єктом лізингу.

Існують різні ознаки **класифікації видів лізингу**.

Залежно від типу майна, яке може бути об'єктом лізингу, розрізняють *лізинг рухомого майна* (машини, транспортні засоби, устаткування тощо) та *лізинг нерухомого майна* (споруди, будівлі, їхні структурні компоненти тощо).

Відповідно до того, чи було майно раніше в користуванні, розрізняють *лізинг нового майна*, що не використовувалося, та *лізинг майна, яке вже було в користуванні*.

Залежно від складу суб'єктів лізингу розрізняють:

- прямий лізинг, за якого власник майна самостійно здає його в лізинг.
- непрямий лізинг, коли передавання майна відбувається через посередників.

Відповідно до сектора ринку, де здійснюється лізинг, розрізняють:

- внутрішній (національний) лізинг;
- зовнішній (міжнародний) лізинг.

Відповідно від умов амортизації майна розрізняють:

- лізинг з повною амортизацією, а відтак і з повною виплатою вартості об'єкта лізингу;
- лізинг з неповною амортизацією, а отже, з неповною, частковою виплатою вартості об'єкта лізингу.

Залежно від намірів учасників продовжувати термін договору лізинг може бути:

- строковий (одноразовий, на один строк) і
- поновлювальний (револьверний), коли після закінчення строку договору він поновлюється за домовленістю сторін на новий строк.

Залежно від набору послуг з обслуговування майна, що передається в лізинг, розрізняють:

- чистий лізинг, коли зобов'язання з обслуговування майна бере на себе лізингоодержувач;
- лізинг з частковим набором послуг, коли на лізингодавця покладаються лише окремі обов'язки з обслуговування майна;
- лізинг з повним набором послуг (повний або «мокрый» лізинг).

Залежно від рівня окупності об'єкта лізингу розрізняють оперативний та фінансовий лізинг.

Оперативний лізинг передбачає передання лізингоодержувачу права користування об'єктом лізингу, який належить лізингодавцю, на строк, що не перевищує строку його повної амортизації, з обов'язковим поверненням об'єкта лізингу його власнику після закінчення строку дії лізингового договору. Закон України «Про лізинг» передбачає, що сума відшкодування вартості об'єкта лізингу в складі лізингових платежів за період дії договору оперативного лізингу не може перевищувати 10% вартості об'єкта лізингу, визначеної в день укладення договору.

Фінансовий лізинг передбачає протягом дії договору лізингу виплату лізингоодержувачем платежів, які покривають повну або більшу частку вартості амортизації об'єкта лізингу, додаткові витрати і прибуток лізингодавця. Законом України «Про лізинг» передбачено, що сума відшкодування вартості об'єкта лізингу в складі лізингових платежів за період дії договору фінансового лізингу має дорівнювати не менше 60 % вартості об'єкта лізингу.

Ефективність лізингових операцій можна визначити порівнянням загальної суми, яка сплачується лізингодавцю за лізинговим договором, з ціною придбання майна у кредит.

Важливим етапом в цьому процесі є правильне визначення загальної суми лізингового платежу, який має здійснити лізингоодержувач.

Розрахунок лізингового платежу (L_n) можна здійснити за формулою:

$$L_n = \sum_{t=1}^T (A + L_{\%p}) \cdot I_p \cdot K_t,$$

де A – річна сума амортизаційних відрахувань на повне відновлення об'єктів лізингу, грн.;

$L_{\%p}$ – річна величина лізингового процента;

I_p – індекс інфляції протягом року;

K_t – коефіцієнт дисконтування (фактор часу);

T – період лізингового договору, років.

Величина належних лізингодавцеві амортизаційних відрахувань (A):

$$A = C \cdot H_a / 100 \cdot T ,$$

де C – балансова вартість обладнання;

H_a – норма амортизаційних відрахувань на повне відновлення;

T – період дії лізингової угоди.

Коефіцієнт дисконтування (K_t) (очікувана норма доходу від капітальних вкладень у лізингову операцію) визначається за формулою:

$$K_t = \frac{1}{(1 + d)^t} ,$$

де d – розрахований розмір ставки дисконту (її нижня межа має дорівнювати річному проценту за депозитними вкладеннями);

t – поточний рік, за який здійснюється коригування.

Контрольні питання

1. Що відноситься до інших банківських послуг?
2. Дайте порівняльну характеристику банківської гарантії та поруки.
3. Які послуги банків відносяться до посередницьких?
4. Як ви розумієте трастові операції банків?
5. В чому полягає економічна сутність форфейтингу?
6. Що таке факторинг?
7. В чому полягає економічна сутність лізингу?
8. Що таке фінансовий інжиніринг?

РОЗДІЛ 8

ЛІКВІДНІСТЬ ТА ПЛАТОСПРОМОЖНІСТЬ ФІНАНСОВОЇ УСТАНОВИ

8.1. Ліквідність та платоспроможність фінансової установи

Розуміння ліквідності фінансової установи в сучасній економічній літературі і практиці не є однозначним. Що ж таке ліквідність взагалі і банківська ліквідність зокрема? Термін «*ліквідність*» походить від латинського «*liquidus*», що в перекладі означає текучий, рідкий, тобто, ліквідність дає тому чи іншому об'єкту характеристику легкості руху, переміщення.

У радянській економічній літературі 20-х роках поняття «ліквідність» тісно пов'язувалося з поняттям «кредитоспроможність» і застосовувалося для оцінки власних і позикових оборотних коштів підприємства і правильності їх використання.

За радянських часів наука і практика нерозривно пов'язували поняття ліквідності з уявленнями про кризові потрясіння в капіталістичній економіці, банкрутства фірм і банків, чого в соціалістичній економіці, що розвивалася планомірно і пропорційно, за визначенням бути не могло. Так, ліквідність розумілася як «мобільність активів підприємств, фірм або банків в капіталістичних країнах, що забезпечує фактичну можливість (здатність) безперебійно оплачувати в строк всі їх зобов'язання і вимоги до них, законні вимоги». Іншими словами, ліквідність представлялася виключно як властивість активів господарюючого суб'єкта, а саме – мобільність, рухливість, що полягає в їх здатності швидко перетворюватися в готівкові гроші.

У Фінансово-кредитному словнику ліквідність трактувалася як «здатність банків забезпечувати своєчасне виконання своїх зобов'язань», тобто визначалася з позиції банку, його діяльності.

У сучасній економічній літературі термін «*ліквідність*» має широкий спектр застосування і характеризує зовсім різні об'єкти економіки. Крім вже наведених визначень він використовується в поєднанні з іншими поняттями, що стосуються як конкретних об'єктів економічного життя (товар, цінний папір), так і суб'єктів національної економіки (банк, підприємство, ринок), а також для визначення характерних рис діяльності економічних суб'єктів (баланс підприємства, баланс банку).

Під **ліквідністю** розуміється здатність банків своєчасно погашати свої зобов'язання в грошовій формі з урахуванням не тільки кредитних, але і касових можливостей комерційних банків. Банківська ліквідність залежить:

- по-перше, від характеру, величини і структури депозитів;
- по-друге, від можливості банку терміново отримати позику на кредитному ринку;

- по-третє, від відповідності структури активів (кредитних вкладень) за строком і характером структури пасивів (ресурсів), оскільки, наприклад: підвищення питомої ваги державних цінних паперів (облігацій, казначейських зобов'язань) в активах банку в умовах постійного бюджетного дефіциту значно послаблює ліквідність банківської системи;

- по-четверте, від економічної кон'юнктури, так як, наприклад: застій в економіці спонукає клієнтів вилучати свої вклади з банків, що не тільки погіршує їх ліквідність, а й стає часто причиною краху банків;

- по-п'яте, від порушення обігу готівки, викликаних стійкими диспропорціями в економіці;

- по-шосте, від зростання грошових резервів банку, оскільки максимальну ліквідність має той банк, сума депозитів якого перевищує обсяг представлених кредитів (у цьому випадку зменшується прибуток банку).

Ліквідність комерційних банків регулюється в основному шляхом рефінансування (вплив на попит і пропозицію позикових коштів) і впливу на їх кредитоспроможність (вплив на пропозицію кредитів). Зміна ліквідності банків виступає стрижнем грошово-кредитної політики, що проводиться Центральним банком.

Стосовно до балансу банку ліквідність означає здатність активів останнього перетворюватися в грошові кошти. Банк вважається ліквідним, якщо суми його наявних коштів і інших ліквідних активів, а також можливості швидко мобілізувати кошти з інших джерел достатні для своєчасного погашення боргових і фінансових зобов'язань. Статті активів будь-якого комерційного банку розташовуються в балансі в порядку зменшення ліквідності, тобто можливості їх перетворення в готівку для проведення платежів.

Виходячи із запропонованого трактування ліквідності, спробуємо розглянути зміст поняття ліквідності. Це поняття може бути досліджено як мінімум на двох рівнях: ліквідність комерційного банку та ліквідність банківської системи.

Для банку гроші є і оборотним капіталом, і в якійсь мірі продуктом. Якщо виробничі підприємства засновують свою діяльність на кругообіг капіталу переважно у товарній формі та їх ліквідність залежить від ліквідності товарів, то банк, здійснюючи кругообіг капіталу в грошовій формі як активний учасник грошового ринку, має справу в першу чергу з борговими зобов'язаннями (як кредиторів, так і позичальників).

У той же час банк виступає як самостійний фінансовий інститут, і аж ніяк не є благодійником. За свою діяльність, за надання послуг він повинен отримувати дохід, що покриває його витрати, тобто. вартість (ціна) його послуг повинна бути на рівні, достатньому для подальшого розвитку.

Як відомо, комерційні банки є установами, які не можуть функціонувати ізольовано від економічного середовища. Це впливає з призначення як фінансових посередників, що з'єднують непрямым чином позичальників і кредиторів.

Основним показником ліквідності банківської системи є величина залишку коштів на кореспондентських рахунках комерційних банків у Центральному банку. Регулюється шляхом вилучення зайвих або надання додаткових грошових коштів банкам за допомогою різних фінансових інструментів: норма резервування, депозитні операції (операції РЕПО, ломбардне кредитування під заставу), угоди СВОП.

Відносно балансу комерційного банку розрізняють ліквідність активів і ліквідність пасивів. **Ліквідність пасивів** – легкість, з якою банк може випустити боргове зобов'язання для придбання клірингових залишків за розумною ціною. **Ліквідність активів** – це можливість їх використання як засобу платежу (або швидкого перетворення на засіб платежу) і здатність активів зберігати свою вартість.

Банк вважається ліквідним, якщо його стан дозволяє за рахунок швидкої реалізації його активів покривати термінові зобов'язання по пасивам. Всі активи можна розташувати по порядку від найбільш до найменш ліквідних. Найбільш ліквідними активами є залишки грошових коштів у касі та кореспондентських рахунках банку, короткострокові міжбанківські кредити (овернайти), цінні папери уряду і Центрального банку країни. До числа найменш ліквідних відносять вкладення в нерухомість і довгострокові кредити. Ліквідність банку обумовлена структурою його активів: чим більше частка першокласних ліквідних коштів у загальній сумі активів, тим вище ліквідність банку. Ліквідність залежить і від структури пасивної частини балансу, наприклад, збільшення частки строкових вкладів підвищує банківську ліквідність.

Суспільне визнання діяльності банку як самостійного суб'єкта передбачає, що ціна виробленого ним продукту у вигляді банківських послуг повинна бути як мінімум не від'ємною.

Таким чином, кожен комерційний банк стикається з проблемою ліквідності щонайменше двічі:

По-перше, в якості технічного виконавця своєї ролі на грошовому ринку, здійснюючи платежі учасників ринку.

По-друге, в якості самостійного суб'єкта фінансово-кредитної сфери, що одержує прибуток або збитки від своєї діяльності, банк стикається з ліквідністю свого власного товару – банківських послуг. Отже, ліквідність комерційного банку пов'язана, з одного боку, із забезпеченням готівкового і безготівкового грошового обороту по рахунках своїх клієнтів, а звідси з підтриманням відповідності між активними і пасивними операціями по термінах закінчення зобов'язань, а з іншого – із забезпеченням стабільного мінімуму прибутковості.

З точки зору технічного виконавця платежів роль банку полягає в простому посередництві, і завдання забезпечення ліквідності зводиться до необхідності розташовувати відповідним обсягом реальних грошей для здійснення платежів. Але з точки зору відшкодування витрат та одержання прибутку при розриві в ланцюжку руху вартостей Т-Г-Т банк стає безпосереднім боржником і кредитором з широкого кола зобов'язань. І тут на перший план висувається проблема ризикованості його діяльності як кредитора і надійності при виконанні власних зобов'язань.

У випадку, якщо емісія кредитних інструментів (боргових зобов'язань) головного банку країни здійснюється в рамках сукупного суспільного продукту та інших макроекономічних параметрів, ці довготривалі зобов'язання здатні вчасно (або миттєво залежно від строку зобов'язань) реалізувати свою вартість. Якщо ця відповідність порушується, наприклад, інфляція перевищує нормальний для економіки рівень, то ліквідність основного посередника обігу грошей і товарів – кредитних знарядь центрального банку виявляється проблематичною, як і ліквідність будь-якого об'єкта національної економіки.

Діяльність комерційних банків піддається певним ризикам. Як будь-які комерційні підприємства, вони можуть розоритися, і відповідно може виникнути розрив в ланцюжках обороту грошей. Тому кошти, що знаходяться на рахунках у комерційних банках, не можна однозначно назвати високоліквідними через нестабільність політичної та економічної ситуації.

До високоліквідних засобів беззастережно можна віднести тільки грошові кошти в касі та кошти на кореспондентському рахунку в національному банку. Решта складових можуть прийматися в розрахунок з урахуванням політичних та економічних чинників. Отже, банківські високоліквідні кошти є функціональними грошима сучасного суспільства. Саме на русі цих коштів ґрунтується наявний і безготівковий грошовий обіг в економіці, причому вони повинні з'явитися ще до настання термінів погашення боргових зобов'язань. Частково ця проблема вирішується кредитною системою:

по-перше, завдяки можливості заліку взаємних зобов'язань і зведення до мінімуму сальдо, що підлягає покриттю;

по-друге, у вигляді перерозподілу високоліквідних коштів між суб'єктами відносин на договірній основі. Таким чином, скорочується кількість необхідних грошових коштів в обігу та збільшується їх капіталізація.

Додаток грошей з метою отримання прибутку вигідно як виробникам, так і банкірам, але частину високоліквідних коштів вони все ж змушені накопичувати у вигляді резерву на своєчасне покриття зобов'язань і на непередбачені платежі. Тут знаходимо основну проблему управління ліквідності різними суб'єктами: З одного боку, потрібно мати достатню кількість високоліквідних коштів, а з іншого, – наявність і розміри цих коштів не повинні завдавати шкоди самому суб'єкту економіки у вигляді суттєвого зниження прибутковості або навіть виникнення збитків.

З урахуванням цих обставин і виходячи з наведеного раніше визначення, під ліквідністю комерційного банку розуміється здатність банку виконувати свої зобов'язання (у будь-який момент за зобов'язаннями до запитання і у відповідності з термінами по термінових зобов'язаннях), маючи для цього достатню кількість готівки і безготівкових грошових коштів. На перший погляд, ліквідність комерційного банку в такому трактуванні не відрізняється від платоспроможності, тобто здатності банку відповісти за своїми зобов'язаннями на конкретний момент часу (сьогоднішній або вчорашній день). Але ліквідність поняття більш широке, воно включає в себе платоспроможність не тільки в минулому, а й у майбутньому.

Сьогодні одним з найбільш важливих понять, що використовуються при обговоренні тих чи інших аспектів функціонування як окремих кредитних організацій, так і кредитно-фінансової системи в цілому, є ліквідність.

У вітчизняній економічній літературі поки що не склався єдиний підхід до визначення ліквідності банку. Відсутність дефініції банківської ліквідності приводить до ототожнення з іншим економічним поняттям – платоспроможністю і, як наслідок, до змішування, на наш погляд, методів і способів підтримки ліквідності і платоспроможності, аналіз яких дає максимум інформації для оцінки рівнів ліквідності і платоспроможності конкретних банків. Актуальність проблеми розробки всебічного і чіткого визначення критеріїв ліквідності та платоспроможності, аналіз яких дає максимум інформації для оцінки стійкості банку, продиктована необхідністю більш ретельного висновку про фінансовий стан і перспективи розвитку банку як для його клієнтів-вкладників та інших кредиторів, так і Центрального банку, який здійснює нагляд за діяльністю кредитних операцій.

Своєчасне виконання зобов'язань зумовлює необхідність максимальної відповідності залучених пасивів і вкладень таким чином, щоб коштів від реалізації активів в будь-який проміжок часу вистачило на задоволення потреб вкладників банку і розрахунків по іншим зобов'язанням у наступні терміни. Очевидно, що без такої збалансованості про нормальну роботу банку мови бути не може. Тому її досягнення довгий час вважалось першоосновою банківської політики. Звідси випливало, що банки, які мають у своїй пасивній частині довгострокові джерела, можуть проводити інвестиційні операції і видавати довгострокові кредити. Навпаки, банки, ресурсну основу яких складають короткострокові кошти, можуть здійснювати тільки короткострокові операції.

Даний підхід має, проте, істотний недолік, що не враховує специфіку банківської справи. Джерел інвестиційних операцій банки або зовсім не мають, або мають в обмежених кількостях, недостатніх для вкладень на ці терміни. Особливістю ж банківських пасивів є те, що всі кошти вкладників не бувають потрібними одночасно, а тому в розпорядженні банку завжди є певний постійний залишок коштів клієнтів. Завдяки наданню послуг з розрахунково-касового обслуговування клієнтів банки мають певні суми на рахунках, які на практиці виявляються довгостроковими. Розмір цієї умовно постійної суми може змінюватися під впливом ряду факторів, в числі яких різняться як зовнішні, що стосуються економічної ситуації в регіоні, країні (кон'юнктура ринку, коливання ділової активності, розвиток кредитної системи), так і внутрішні, пов'язані з рівнем роботи банку, якості, кількості наданих послуг, ефективності організації роботи по залученню ресурсів. Враховуючи ці фактори, можна досить точно визначити обсяг коштів клієнтів, який буде постійним і який можна використовувати для вкладень в середньо і довгострокові операції.

Подібно пасивним, деякі довгострокові активи мають терміни дуже відносного значення. Наприклад, вкладення в акції підприємств є безстроковими, але завдяки розвиненості фондового ринку цей вид вкладень може бути легко реалізований і фактично виявитися короткостроковим. Таким

чином, ліквідність активів не завжди залежить від їх терміну, оскільки термін реалізації у багатьох випадках обумовлений розвиненістю і кон'юктурою грошового та фондового ринків, а також рівнем ризикованості вкладень.

Відповідність за строками активів і пасивів на конкретний момент часу характеризує ліквідність банку тільки з одного боку. Цей підхід можна використовувати для оцінки ліквідності балансу в цілому. Ліквідність балансу відображає здатність банку на конкретну дату забезпечити погашення зобов'язань своїми активами без втручання з боку. Вона характеризує запас своїх власних коштів, запас (портфель) активів і певну структуру зобов'язань, а також відповідність термінів запитання пасивів строками погашення активів.

Разом з тим діяльність банку характеризується не тільки структурою і запасом вкладень і зобов'язань, але, перш за все рухом активів, їх постійним вкладенням, вилученням, тобто. потоком позикових коштів, а тому і ліквідність банку слід визначати, враховуючи цю плинність. Таким чином, ліквідність балансу є складовою і невід'ємною частиною ліквідності банку. Але ліквідність банку є більш широким поняттям, тому що включає в себе додаткові характеристики активів і пасивів, пов'язані із їх здатністю до «перетікання».

Як вже згадувалося, ліквідність вкладень у цінні папери часто залежить від розвиненості фондового ринку. Наявність розвинутого первинного і вторинного ринків переводить конкретний вид вкладень в категорію ліквідних активів.

Ліквідність іншого виду активів – банківських позик – залежить здебільшого від кредитоспроможності позичальника, ризикованості кредитуючої угоди і від якості забезпечення позики. У сучасних умовах розвитку грошових відносин з'являються можливості перепродажу позичкових і вексельних боргів підприємств, але поки ці процеси не можна назвати всеохоплюючими. Найбільший інтерес представляють борги великих підприємств-монополістів і банків, що мають стійке фінансове становище. Попит на цей вид активів найбільш високий. На зобов'язання менш кредитоспроможних позичальників ринок реагує відповідно: продати їх борги значно важче і їх потенційна прибутковість значно нижче. Крім зазначених, на ліквідність позичок певний вплив мають також зовнішньоекономічні чинники: розвиненість системи розрахунків між банками і регіонами, рівень законодавчої бази в суспільстві і т.д.

Таким чином, ліквідність активів залежить від їх якості, а також від рівня розвиненості грошово-кредитної і фінансової систем.

Подібно якості активів, структура і якість пасивів також відіграють важливу роль у підтримці ліквідності банку. Частка власних коштів у пасиві балансу і їх структура свідчить про успішність роботи банку на даний момент, рівень імобілізації капіталу показує, який обсяг власних коштів може бути вкладений у довгострокові і (або) високоризикові активи.

Структура залучених коштів характеризує стійкість ресурсної бази банку, дозволяє передбачити потребу в ліквідних коштах для погашення зобов'язань. На підставі структури джерел визначається портфель активів як за термінами, так і за ступенем ризику. Якість і величина залучених ресурсів характеризує здатність банку зацікавити вкладників, які довіряють йому свої кошти.

За ступенем ліквідності виділяють швидко-і повільно реалізовані активи. До першокласних ліквідних засобів відносяться: касова готівка; грошові кошти, що знаходяться на розрахункових рахунках банків в інших кредитних установах; сертифікати комерційного банку. Порівняно ліквідними вважаються позички до запитання, за якими банк може потребувати гроші у позичальника в будь-який час. Менш ліквідними є банківські інвестиції в цінних паперах, тому що їх важче перетворити в готівку. Такі банківські активи, як довгострокові позички і вкладення в нерухомість мають важко ліквідний характер.

Структура активів, що вважаються ліквідними, може змінюватися в залежності від строків зобов'язань, оплату яких вони покликані забезпечити. Саме тому серед статей активу прийняті, в першу чергу, виділення так звані готівкові активи, потім – швидко реалізованих вкладення і т.д.

Ліквідність операцій окремих банків є їх здатність виробляти своєчасно платежі за зобов'язаннями до запитання і по настанні дати закінчення термінових зобов'язань. Забезпечується це за рахунок відповідної організації активних і пасивних операцій. Погашення зобов'язань повинно проводитися без шкоди для прибутку банку.

Баланс вважається ліквідним, якщо його стан дозволяє за рахунок швидкої реалізації коштів по активу покривати термінові зобов'язання по пасиву. Можливість швидкого перетворення активів банку в грошову форму для виконання його зобов'язань визначається рядом чинників, серед яких вирішальним є відповідність термінів розміщення коштів за термінами залучення ресурсів і яким є пасив по терміну, такий повинен бути й актив. У цьому випадку забезпечується рівновага в балансі між сумою і терміном вивільнення коштів по активу в грошовій формі сумою і терміном майбутнього платежу по зобов'язаннях банку.

Структура активів і пасивів впливає на ліквідність банку. Чим більше частка першокласних ліквідних коштів у загальній сумі активів, тим вище ліквідність банку. Самою ліквідною частиною активів вважається касова готівка, під якою розуміються не тільки гроші в касі, а й грошові кошти на поточному рахунку комерційного банку в Центральному банку, і також короткострокові комерційні векселі, які банк може переоформити у Центральному банку, і цінні папери, гарантовані урядом. Менш ліквідними вважаються інвестиції в довгострокові цінні папери. Як трудно ліквідні активи розглядаються довгострокові позички і вкладення в нерухомість.

При порівняльному аналізі балансу за певний період можуть бути визначені причини і ступінь впливу відбулися змінами по активних статтях на ліквідність банку і ризику операцій. При цьому загальна ліквідність активів визначається так званої внутрішньої ліквідністю та ринкової товарністю. Перша співвідноситься з термінами погашення, після закінчення яких актив може бути переведений у готівку, друга передбачає реалізацію в будь-який даний момент часу.

Чим стабільніше залучені пасиви, тим стійкіше основа для розвитку активних операцій банку, і чим нижчі відсоткові ставки за залученими ресурсів, тим більше шансів у банку отримати прибуток. Отже, досить дешеві стабільні пасиви є необхідною умовою ліквідності комерційного банку, а довіра

вкладників і кредиторів – є своєрідним капітал, завдяки якому навіть у складних кон'юнктурних умовах банк не позбудеться своєї ресурсної бази.

Крім цього, розвиток грошового ринку дає потенційну можливість у разі виникнення ризику незбалансованої ліквідності залучити кошти міжбанківського ринку або позичити кошти у кредитора останньої інстанції – центрального банку. Таким чином, ліквідність банку в чималому ступені залежить від структури і якості ресурсної бази, а також від рівня розвитку грошового ринку та виконання центральним банком своїх безпосередніх функцій.

На ліквідність банку впливають також і інші фактори. Так, надзвичайно несприятливо позначаються як на банках, так і на всіх галузях економіки бюджетний дефіцит, інфляція, розбалансованість платоспроможного попиту на товари і їх пропозиції. У результаті впливу цих факторів навіть при відсутності недоліків у діяльності самого банку можуть виникнути проблеми з ліквідністю. Хоча безпосередня вина банків у цьому невелика, все ж зовні це виглядає як порушення їх ліквідності, причому такий стан виникає не в окремого банку, а в багатьох фінансових установах. Для усунення деяких негативних явищ повинні застосовуватися заходи, що виходять за межі компетенції окремих банків.

Для забезпечення однієї з сторін ліквідності – **платоспроможності** в майбутньому, очевидно, слід знати з достатнім ступенем точності, яка буде потреба в готівкових та безготівкових грошових коштах. Природно, що розрахувати цю проблему неможливо, тому банк повинен мати певний запас активів, реалізувати які без втрат він може в будь-який час і (або) мати можливість придбати бракуючи кошти на грошовому ринку. При цьому активні операції, як правило, розрізняються за ступенем прибутковості і ступенем ризикованості. В якості самостійного суб'єкта банк повинен мати можливість своєчасно реалізувати свій власний капітал. Чим більше абсолютний обсяг власних коштів і їх питома вага в структурі пасивів балансу, тим вище стійкість банку і нижче його залежність від зовнішніх потрясінь. При тривалій і стабільній прибутковій діяльності банку зростає абсолютний і відносний розмір власних коштів, що в свою чергу підвищує його стійкість.

Отже, платоспроможність забезпечується шляхом повної збалансованості активних і пасивних операцій в розумних пропорціях на довгострокову перспективу, а також шляхом підтримки розумного рівня ризику активних операцій, достатності власних і стабільних залучених коштів.

Поряд з перерахованими заходами для забезпечення платоспроможності в майбутньому необхідна зважена вартісна політика залучення та розміщення ресурсів. Це в сукупності повинно призвести до позитивних фінансових результатів діяльності банку.

Ліквідність банку крім платоспроможності характеризується такими рисами, як надійність і фінансова стійкість. Під надійністю розуміється гарантія того, що банк у своїй діяльності поряд з власними комерційними інтересами забезпечує схоронність коштів, довірених йому вкладниками, і виконує інші прийняті на себе зобов'язання. Зазвичай це досягається за допомогою диверсифікованого підходу при розміщенні залучених ресурсів.

Фінансова стійкість характеризується рівнем власних коштів у пасиві балансу, відповідністю власного капіталу активам з точки зору ризикованості, здатністю банку надалі збільшити власний капітал за рахунок отриманого прибутку, а також стабільністю клієнтури банку, яка є гарантією стійкості ресурсної бази.

У ситуації, що склалася постає питання про ліквідність не тільки одного банку, але і всієї банківської системи країни. Поняття "ліквідність банківської системи" на відміну від ліквідності банку включає безпосередньо фактори, що забезпечують як ліквідність окремого банку, так і всієї банківської системи країни.

Для країни з ринковою економікою, економічний рівень ліквідності банківської системи залежить від ступеня розвитку ринкових відносин у сферах обороту грошей, кредиту, цінних паперів, організації заходів центрального банку, спрямованих на підтримку ліквідності комерційних банків, розвиненості правових відносин у країні, від темпів інфляції, способів покриття бюджетного дефіциту, збалансованості попиту та пропозиції на товари та послуги тощо

Платоспроможність банку звичайно визначається як його здатність безперебійно і в повному обсязі виконувати свої платіжні зобов'язання і виступає як форма існування ліквідності. І якщо ліквідність оцінюється в даній ситуації за допомогою різних коефіцієнтів, що базуються на порівнянні активів з урахуванням строків їх погашення і пасивів – термінів запитання, та критерієм платоспроможності виступають показники, що характеризують платіжну дисципліну. Стан кореспондентського рахунку, наявність картотеки неоплачених у строк розрахункових документів з-за відсутності коштів на коррахунку кредитної організації; наявність заборгованості по міжбанківських кредитах і кредитах рефінансування Національного банку України (НБУ).

При всій обґрунтованості даної концепції визначення ліквідності необхідно відзначити, що вона практично не враховує іншу функцію банків, що має в сучасних економічних умовах важливе значення – здатність банку створювати платіжні засоби, здійснюючи депозитно-кредитну емісію. Отже, ставити можливість задоволення банком своїх зобов'язань у залежність від надходження коштів в погашення позик позичальниками – значить виключити з розгляду можливість банку випускати кредитні гроші, впливаючи тим самим на ступінь повноти і своєчасності виконання зобов'язань.

8.2. Оцінка ліквідності та платоспроможності

Для оцінки ліквідності банку (його балансу) використовується система показників (нормативів, коефіцієнтів), що визначають бажані чи допустимі з точки зору регулюючих органів співвідношення окремих активних і пасивних статей балансу, а також структурні співвідношення всередині активної і пасивної частин балансу банку.

Така система звичайно включає в себе показники поточної, короткої довгострокової ліквідності, що характеризують стійкість пасивів, рухливість

активів, відповідність між пасивними і активними операціями за термінами їх проведення, здатність банку виконувати свої зобов'язання.

1. Норматив поточної ліквідності (Н2) – характеризує ступінь покриття ліквідними активами зобов'язань кредитної організації до запитання і на термін до 30 днів:

$$H2 = L_a / OBT \times 100\%,$$

L_a – ліквідні активи – готівку швидко реалізованих активів (грошові кошти в касі, в дорозі, інші грошові кошти, дорогоцінні метали, іноземна валюта, кошти на рахунках «ностро» в іноземних банках країн, залишки грошових коштів на коррахунку в НБУ, вкладення в державні цінні папери, суми короткострокових позик (термін погашення яких настає в найближчі 30 днів) та аналогічних платежів на користь банку.

OBT – зобов'язання до запитання у термін до 30 днів – залишки коштів на розрахункових і поточних рахунках клієнтів банку, Залишки коштів місцевих бюджетів і на рахунках бюджетних установ і організацій.

Залишки коштів на рахунках «лоро»; вклади та депозити із терміном до одного місяця і випущені власні векселі з термінами пред'явлення до 30-ти днів; кредити, отримані від інших кредитних організацій (включаючи кредити НБУ), а також юридичних осіб-нерезидентів, термін погашення яких настає в найближчі 30 днів; залишки коштів, отриманих від інших кредиторів для поточних операцій капітального характеру; гарантії і поручительства, видані банком, з терміном виконання зобов'язань протягом найближчих 30 днів.

Мінімально допустиме значення нормативу Н2 встановлюється у розмірі 70%.

2. Норматив миттєвої ліквідності (Н3) представляє собою відношення суми високоліквідних активів кредитної організації до суми зобов'язань банку з рахунках до запитання:

$$H3 = VL_a / OBM \times 100\%,$$

VL_a – високоліквідні активи – грошові кошти в касі, в дорозі, інші грошові кошти, дорогоцінні метали, іноземна валюта, кошти на рахунках «ностро» в іноземних банках; залишки грошових коштів на коррахунку в НБУ, вкладення в державні цінні папери.

OBM – зобов'язання до запитання – у розрахунок включаються 20% від залишків коштів по рахунках до запитання (залишки коштів на розрахункових і поточних рахунках клієнтів банку, залишки коштів місцевих бюджетів і на рахунках бюджетних установ і організацій, залишки коштів на рахунках «лоро», вклади та депозити до запитання, випущені банком власні векселя до запитання).

Мінімально допустиме значення нормативу Н3 встановлюється в розмірі 20%.

3. Норматив довгострокової ліквідності (Н4) являє собою відношення виданих кредитною установою кредитів терміном погашення понад рік до

капіталу кредитної організації, а також до зобов'язань кредитної організації за депозитними рахунками, отриманими кредитами та іншими борговими зобов'язаннями на термін понад рік:

$$H4 = \text{КРД} / \text{К} \times \text{ОД} \times 100\%,$$

КРД – кредити, видані банком, в національній та іноземній валюті із терміном погашення більше року, а також 50% гарантій і поручительств, виданих банком терміном дії понад рік;

ОД – зобов'язання банку за депозитними рахунками, кредитами, отриманими банком, терміном погашення понад рік (в гривнях та іноземній валюті);

К – власні кошти (капітал банку).

Максимально припустиме значення нормативу H4 встановлюється у розмірі 120%.

4. Співвідношення ліквідних активів і сумарних активів банку (H5).

$$H5 = \text{Л}_a / \text{А} \cdot 100\%,$$

А – загальна сума всіх активів по балансу банку за мінусом дебетових залишків.

Мінімально допустиме значення нормативу H5 встановлюється у розмірі 20%.

Контрольні питання

1. В чому сутність ліквідності як економічної категорії?
2. Що таке ліквідність банку, його активів?
3. Що таке платоспроможність банку, як її визначити?
4. Що таке фінансова стійкість банку?
5. Методи розрахунку фінансової стійкості.
6. Які фактори впливають на ліквідність, платоспроможність та фінансову стійкість банку?
7. Яким чином можна підвищити ліквідність та фінансову стійкість банку?

РОЗДІЛ 9

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ДІЯЛЬНОСТІ БАНКУ ТА ПІДПРИЄМСТВА ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ З НАДАННЯ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

9.1. Розвиток автоматизованих банківських систем

Розвиток автоматизації фінансового бізнесу тісно пов'язаний з еволюцією інформаційних систем (ІС).

Перший етап еволюції, що розпочався в період 1960-1970 років, характеризується побудовою ІС на базі великих ЕОМ. В якості одного з головних досягнень першого етапу можна вважати створення операційної системи MVS фірмою IBM.

Другий етап, 1975 – 1980 роки, ознаменувався кроками децентралізації за рахунок використання міні-комп'ютерів. Головним нововведенням другого етапу стала дворівнева модель «велика ЕОМ – міні-комп'ютери» з інформаційним фундаментом у вигляді централізованої бази даних (БД) і прикладних пакетів.

Третій етап (80-ті – початок 90-х років) характеризується розподіленою мережевою обробкою, що заснована на масовому переході користувачів з великих ЕОМ і міні-комп'ютерів на ПК. Стартував із застосування однорангових обчислювальних мереж, цей етап розвивався в напрямку створення дворівневих систем, що використовують у великих масштабах UNIX-сервери і робочі станції. У результаті такого роду розвитку були створені ІС підприємств та підрозділів, заснованих на ієрархічній моделі «клієнт-сервер». У той же час децентралізація ІС призвела до неприпустимо високих витрат їх експлуатації.

Четвертий етап розвитку ІС характеризується концентрацією ресурсів при збереженні досягнень розподіленої обробки з переходом від локальних мереж робочих станцій-клієнтів на мережі серверів. У четвертого покоління з'являється дворівнева мережа. Базова мережа, яка зв'язує інформаційні вузли концентрації (information hub), об'єднує апаратні і програмні засоби підтримки роботи користувачів та локальні мережі, забезпечує користувачам взаємний обмін даними та доступ до корпоративних ресурсів. Головний вузол концентрації забезпечує зв'язок локальних серверів з центральним комп'ютером.

П'ятий етап еволюції ІС, характеризується появою мереж загального користування, найбільш характерним представником яких є мережа Internet. З цим етапом пов'язана і поява так званих інтрамереж (Intranet), в яких підприємства використовують програми перегляду сторінок системи WWW (Word Wide Web – Всесвітня Павутина) в якості зовнішнього інтерфейсу своїх приватних мереж. Швидке розповсюдження такого роду систем останнім часом пояснюється, не в останню чергу, і тим, що використання Internet в якості

корпоративної мережі забезпечує істотну економію (від 23% для мереж нижчого пріоритету до 50% для мереж вищого пріоритету) коштів у порівнянні з використанням традиційних мереж на базі виділених ліній. Сучасні ІС передбачають широке використання засобів групової та колективної роботи, таких, як електронна пошта, відео конференції, управління документами, засоби доступу до БД, програмне забезпечення колективного користування (WorkFlow, GroupWare, WorkGroup Software) і т.п.

До третього етапу розвитку ІС банківські інформаційні системи практично не відрізнялися одна від одної і практично копіювали системи, що існували для автоматизації підприємств різного профілю. З появою персональних комп'ютерів більшість банків почали вкладати гроші в розробку своїх унікальних ІС. До теперішнього часу, в залежності від конкретного банку, інформаційні системи дуже сильно відрізняються за своїми функціями, архітектурою, реалізацією. Однак при наявності функціональних і архітектурних відмінностей, специфіку ІС визначає предметна область банківського бізнесу. У першу чергу в банківському бізнесі не потрібні масивні розрахунки, а основною проблемою завжди є обсяги інформації, які необхідно збирати, надійно зберігати і оперативно обробляти.

Тому в основі автоматизації банківської системи лежить середовище зберігання і доступу до даних. Середовище повинно забезпечувати рівень надійності збереження і ефективність доступу. Відповідні області інформації повинні мати максимальну захищеність від несанкціонованого доступу.

Користувачами систем є банківські службовці. Для них термінал, персональний комп'ютер або робоча станція являють собою всього лише знаряддя їх власної професійної діяльності. Тому інформаційна система зобов'язана мати простий, зручний та легко освоюваний інтерфейс, який повинен надати кінцевому користувачеві всі необхідні для його роботи функції, але в той же час не дати йому можливість виконувати будь-які зайві дії.

Ефективність використання системи залежить від якості інтерфейсу.

Суттєвою складовою банківської інформаційної системи є інформація, яка довго накопичується і втрата якої непоправна. Оскільки в банках планується довгострокове накопичення цінної інформації, то повинні існувати надійні способи її довготривалого зберігання.

Перші автономні системи, що забезпечують обробку платіжних документів, підрахунки балансів і підготовку звітної документації в банках, були розроблені за кордоном у 50-х роках. У 1959 році в Bank of America почала працювати електронна установка для здійснення депозитних операцій чекових – «ЕРМА». З появою в 1954 році способу запису реквізитів документа спеціальним магнітним чорнилом були розроблені:

- потокові лінії, які крім комп'ютера, включали сортувальні і зчитуючі апарати;
- механізми для магнітної печатки;
- швидкодіючі друковані механізми для виготовлення виписок, журналів та іншої бухгалтерської документації.

До кінця 70-х років головною метою банків стало збільшення обсягів банківських послуг, тому типова банківська система того часу являла собою потужну обробну ЕОМ, до якої через відносно повільні канали зв'язку підключалися регіональні концентратори і групові термінальні контролери, що забезпечували розподіл інформації на місцях. У цей час з'явилися перші системи телеобробки даних, що дозволили пов'язати центральні контори банків з віддаленими філіями, створюючи тим самим системи електронних міжбанківських розрахунків.

Масове поширення ЕОМ у 80-ті роки набуло універсальний і всеосяжний характер, охопивши буквально всі напрями банківської діяльності. Їх використання дозволило поліпшити якість банківських послуг за рахунок автоматизації обробки інформації на робочих місцях, де безпосередньо виконувалися банківські операції та здійснювалось обслуговування клієнтів.

У СРСР машинна обробка інформації у фінансово-кредитній системі, у тому числі в ощадних касах, велася в рамках повсюдного впровадження АСУ і практично не відрізнялася від стандартів розроблених для більшості підприємств країни.

Прискорений розвиток фінансового сектора ринку зажадав підвищення ефективності обслуговування клієнтів, гнучкого економічного маневрування, мінімізації ризиків. Якщо раніше найбільша вага припадала на кредитування, операції Forex і операції на грошових ринках, що дозволяло впроваджувати АБС без великих витрат на адаптацію, то з поширенням заставних і портфельних операцій, особливо, операцій з похідними інструментами (ф'ючерси, опціони і стопи) сформувалися нові вимоги до функціональних можливостей і гнучкості АБС. Зокрема, банки повинні здійснювати моніторинг позицій щодо поточного стану ринку і консолідувати ризики з торговельних операцій. Розподілена обробка даних і поліпшення засобів зв'язку дозволили вирішити проблему інтеграції та забезпечення цілісності оперативно використовуваної інформації.

На рубежі 80-х і 90-х років з появою фінансового ринку та перших комерційних банків почала становлення нова банківська система України. Розвиток вітчизняних технологій автоматизації банківської справи нерозривно пов'язаний з розвитком банківської системи. Значні зміни в області банківської автоматизації відбуваються разом з глобальними внутрішньобанківськими і політичними змінами та потрясіннями на Україні.

Першим етапом розвитку була так звана **«острівна» автоматизація** – природний початковий етап автоматизації будь-якого виду діяльності, який характеризується автоматизацією окремих, як правило, найбільш важливих або відносно легких автоматизованих частин технологічного процесу.

Нечисленні команди розробників створювали прості системи для їх швидкого впровадження.

Високий рівень інфляції в період 1989-1995 років став найважливішим чинником, що визначив розвиток всієї української банківської системи, власне банківського бізнесу, банківських технологій і банківських програмних розробок.

Інфляція («накачування») фінансового ринку в ці роки стала основою кількісного зростання банків і причиною високого рівня прибутковості фінансових угод. Висока прибутковість була доступною не для всіх учасників ринку, але саме для банків – як для розподільників і регуляторів інфляційних потоків. Основне завдання банківської автоматизації на «інфляційному» етапі розвитку полягала в обліку фінансових потоків, точніше – в обліку окремих платежів та окремих операцій. Банкам не доводилося особливо піклуватися про автоматизацію оптимального управління фінансовими ресурсами. Рівень прибутковості банківських операцій при високій інфляції завжди опинявся високим. Усім комерційним банкам були потрібні недорогі, практично однотипні програмні продукти одного класу.

Протягом цього періоду розвиток вітчизняних автоматизованих банківських систем було пов'язано в основному зі змінами апаратно-технічних платформ, без докорінного поліпшення технологічних аспектів.

Перший етап – автономні персональні комп'ютери, базовий елемент технології – бухгалтерська проводка. Структура АБС – автономні АРМи, не пов'язані або слабо зв'язані через обмін файлами.

Другий етап – персональні комп'ютери, що працюють в локальній мережі, базовий елемент технології – бухгалтерська проводка. Структура АБС – автономні АРМи, пов'язані з даними через загальні файли, що лежать на сервері і не пов'язані з функціями.

Третій етап – персональні комп'ютери, що працюють в локальній мережі, базовий елемент технології – бухгалтерська проводка, рідше документ. Структура АБС – автономні АРМи, сильно пов'язані з даними через спільні структури бази даних та слабо пов'язані з функціями.

Четвертий етап – персональні комп'ютери, що працюють в локальній мережі, або ж хост-комп'ютер з терміналами. Структура АБС – автономні АРМи, сильно пов'язані з даними через загальні бази даних, в окремих випадках пов'язані з функціями через загальне ядро. З серпня 1995 року припинилось чисельне зростання кількості банківських установ у зв'язку з кризою на ринку міжбанківського кредитування – першою системною кризою української банківської системи. Знизилася прибутковість фінансових операцій, банкам уже було недостатньо просто вважати що проходять через банк фінансові потоки, з'явилася необхідність ефективного управління цими потоками, а також всіма активами та пасивами банку.

У цей час і почалися розробки більш серйозних систем **п'ятого етапу**. Апаратна платформа – персональні комп'ютери в розподіленій мережі з декількома фізичними серверами додатків. Сервери працюють із операційними системами, що розраховані на значну кількість користувачів ОС; СУБД – професійна реляційна плюс менеджер транзакцій; базовий елемент технології – документ або послуга. Структура АБС – логічні АРМи, сильно пов'язані як за даними, так і по функціях в межах локальної мережі або слабо пов'язані з даними в межах розподіленої мережі. Трьохрівнева технологія «клієнт-сервер» з використанням менеджерів транзакцій.

Банківська криза серпня 1998 року різко погіршила стан ринку банківських інформаційних технологій, який мав дуже малу фінансову ємність.

9.2. Принципи застосування АБС

Комерційні банки є багатофункціональними установами, які надають своїм клієнтам комплекс фінансового обслуговування. Головним завданням комерційних банків на макроекономічному рівні є стимулювання нагромаджень у національній економіці.

Основним принципом діяльності є робота в межах реально наявних ресурсів. Другим принципом є економічна самостійність, що передбачає економічну відповідальність банку за результати своєї діяльності.

Взаємовідносини банку зі своїми клієнтами будуються як звичайні ринкові відносини.

Банк залучає кошти з зовнішнього середовища на розрахункові рахунки та в строкові вклади, і надає акумульовані кошти в позику. При цьому повинні своєчасно здійснюватися розрахунки між клієнтами банку і зовнішніми організаціями та підприємствами. При розміщенні і залученні тимчасово вільних коштів на банк накладаються обмеження згідно до наказів НБУ.

Сучасний банк виконує до 200 видів операцій і послуг. Особливість українських банків полягає в тому, що їх діяльність, незважаючи на формальну спеціалізацію, носить в більшості випадків універсальний характер. Це пов'язано з нерозвиненістю фінансових інструментів і великою різницею в їх прибутковості. Тому українські банки діють в основному на обмеженому полі банківських операцій (цінні папери, валютний ринок, комерційні та інвестиційні кредити) і спеціалізація існує лише формально в назвах самих банків (іпотечний, інвестиційний і т.п.). Це визначає в цілому схожість послуг, а також визначає структуру управління банком.

На рисунку 9.1 показані складові АБС: апаратні засоби, програмне забезпечення, інформаційне забезпечення, технологічне забезпечення, функціональне забезпечення, математичне забезпечення. Всі компоненти АБС взаємопов'язані між собою, і неможливо точно визначити чітку межу між ними.

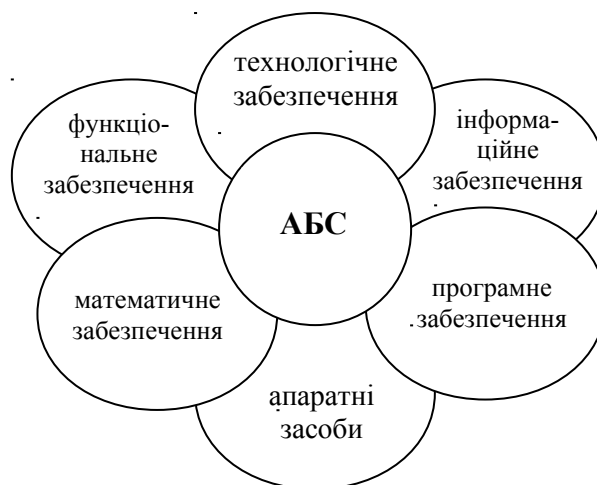

Рис. 9.1. Складові АБС

Інформаційне забезпечення ділиться на внутрішньомашинне і позамашинне. Сукупність інформації в банку, включаючи системи показників, методи класифікації та кодування елементів інформації, документів, документообігу інформаційних потоків, представляє позамашинне забезпечення. Внутрішньомашинне забезпечення це подання даних на машинних носіях у вигляді спеціально організованих масивів, файлів, баз даних, банків даних та їх інформаційних зв'язків.

Функціональне забезпечення визначає предметну, змістовну спрямованість АБС і виражається у вигляді набору операцій, функцій і завдань. Базовим елементом функціонального забезпечення є операція.

Технологічне забезпечення являє собою сукупність проектних рішень, що визначають технологію обробки, створення технологічних умов для ведення банківських операцій в автоматичному режимі, а також набір технологічних інструкцій і рекомендацій, які підкріплюють ці операції. Технологічне забезпечення об'єднує інформаційне та функціональне забезпечення в загальні технології роботи. Базовим елементом технологічного забезпечення є зовнішня подія, при реакції на яку необхідно виконати в певній послідовності ряд операцій.

Три перерахованих виду забезпечення описують безпосередньо концептуальний шар діяльності конкретного банку.

Математичне забезпечення ділиться на предметне і прикладне. Предметне математичне забезпечення являє собою сукупність алгоритмів, економіко-математичних методів перетворення інформації, моделей, що відбивають у інформаційному плані фінансово-кредитні процеси та методи вирішення банківських завдань.

Прикладне забезпечення включає в себе алгоритми, методи і моделі автоматизованої системи.

Програмне забезпечення складається з двох частин: системна складова (операційні системи, СУБД, сервісні програми) і прикладна складова (безпосередньо використовувані в банку програмні модулі, АРМи, офісні системи).

Апаратні засоби. До складу апаратних засобів входять:

- засоби обчислювальної техніки (сервери, робочі станції);
- обладнання локальних обчислювальних мереж;
- засоби телекомунікації і зв'язку;
- обладнання, яке автоматизує різні банківські послуги (автомати-касири, термінали торгової системи, обладнання платіжних систем пластикових карт).

Системна складова програмного забезпечення і апаратні засоби утворюють системно-технічну середу банку.

Система управління являє собою сукупність суб'єкта управління – управлінського апарату і об'єкта управління, наприклад, фінансового підрозділу. На рис. 9.2 показані компоненти системи управління, пов'язані прямим та зворотним зв'язками.

Рис. 9.2 Аналіз системи управління комерційного банку

Суб'єкт управління – активна частина системи управління, виробляє і ініціює керуючі впливи у вигляді сигналів, команд (прямий зв'язок), що надходять до об'єкта управління, який представляє собою пасивну виконавську частину системи. Суб'єктами управління в банку є співробітники і керівники різних рівнів. Суб'єкт має параметри, які визначаються кваліфікацією, службовими інструкціями, діапазоном дій, а також правами та обмеженнями. Діючи в межах цих параметрів, суб'єкт формулює цілі, розробляє плани, виробляє вимоги до прийнятих рішень і контролює поведінку об'єкта. Особи, яким довірена підготовка, вироблення керуючого впливу, повинні мати якомога більш повну, своєчасну і ретроспективну інформацію про об'єкт, його стан, характеристики, тенденції до зміни.

Об'єкти управління – сприймаючи дії, що управляють, призводять свій стан і спосіб дії відповідно до отриманої установки, переданої їм у вигляді керуючого впливу. Поведінка об'єкта має відповідати певним показникам, заданим керуючими впливами. Про реакцію об'єкта на керуючий сигнал суб'єкт дізнається через канал зворотного зв'язку, отримуючи з цього каналу інформацію про відповідні дії та поведінку об'єкта. У залежності від отриманої по каналу зворотного зв'язку інформації і зміни умов, цілей і завдань управління суб'єкт управління виробляє і передає об'єкту нові управляючі дії.

Об'єктом управління є фінансові потоки. Оскільки об'єкт є дорогим і його поведінка впливає не тільки на роботу банку, його клієнтів, але і на економіку

народного господарства, існує багатоступенева система управління, що перешкоджає виходу об'єкта в нестійкий стан.

Зовнішнє середовище – безліч існуючих поза системою елементів будь-якої природи, що впливають на систему або перебувають під її дією в умовах даної задачі.

На рис. 9.3 показані зовнішні впливи, які визначаються впливом безлічі факторів навколишнього середовища.

Управління являє собою дії, спрямовані на підтримку або поліпшення функціонування керованого об'єкта відповідно до наявної програмою або мети управління.

Рис. 9.3. Зовнішнє оточення банку

Оптимальне управління полягає у виборі найкращих, по деякому критерію ефективності, керуючих впливів з безлічі можливих відповідно до встановленої метою управління, з урахуванням обмежень вибраних на основі інформації про стан керованого об'єкта і зовнішнього середовища.

Керуючі впливи в банку виражаються потоком директивної інформації, що спрямовується від суб'єкта до об'єкта управління. Керуючі впливи представлені наказами, розпорядженнями, матеріальними і моральними стимулами. Директивна інформація породжується управлінським апаратом у відповідності з цілями управління та інформацією про економічну ситуацію та навколишнє середовище. Таким чином, зовнішнє середовище впливає на систему управління, поставляючи інформацію управлінському апарату.

Зворотні зв'язки представлені у вигляді результатів безпосередніх спостережень і контролю з боку суб'єкта управління: доповіді, повідомлення, звіти працівників про їх діяльність, статистична та бухгалтерська звітність, матеріали обліку і контролю.

9.3. Операційний день банку

Операційним днем банку називається період, протягом якого відбувається перехід банку з одного фіксованого фінансового стану в інший. Фіксованим станом банку є фінансовий стан, відповідний документарному балансу. Початок операційного дня характеризується балансом на початок дня і датою операційного дня. При стандартному початку роботи дата операційного дня збігається з поточною датою. У деяких випадках дата операційного дня може не збігатися з поточною, але дата операційного дня повинна збігатися з машинною датою. Поки операційний день не визначено, заблоковані всі операції з документами на цю дату.

Зміна стану операційного дня банку здійснюється на підставі введення банківських документів, що викликають виконання банківських операцій.

Зміна відбувається при виконанні операцій, що змінюють поточне сальдо на рахунках: виконання внутрішньобанківських проводок, операції по касі, введення документів від філій, введення платіжних документів. При виконанні операцій, що змінюють атрибути рахунків, умови договорів, зміна стану операційного дня не відбувається.

Підставою для введення інформації в програмне забезпечення операційного дня, є наявність відповідним чином оформлених паперових документів. Інформація послідовно, документ за документом, переноситься в програму. При цьому встановлюється деякий проміжний стан документа. Документ в цьому стані не змінює поточне сальдо на рахунках, тобто не надходить в оплату.

Можливі різні технології перекладу документів в оплату. Як правило, технологія введення залежить від традиції банку, кваліфікації та ступеню відповідальності персоналу.

Крім обробки платіжних документів, протягом операційного дня відбувається робота з касовими документами, а також ведення кредитних, депозитних та кореспондентських рахунків і договорів.

Касові операції здійснюються за допомогою трьох документів прибуткового, видаткового і прибутково-видаткового ордера. Касові операції проводяться паралельно з іншими роботами у відповідності з технологічним ланцюжком.

Кредитні та депозитні рахунки ведуть окремі виконавці. У їх **обов'язок** входить:

- формування об'єктів типу «договір»;
- зміну відповідно до договору відсотків за кредитом (депозитом);
- відстеження сплати відсотків (по розрахункових рахунках клієнтів) і занесення суми виплачених процентів на рахунок;

– виставлення рахунків на прострочення (або шляхом зміни відсотка, або шляхом відкриття нового рахунку).

Частина документів, яка впливає на стан рахунків, надходить в машинному вигляді. До таких документів **відносяться**:

- документи, які готуються у філії;
- документи клієнтів, які використовують систему клієнт-банк;
- документи банків-кореспондентів, що використовують інші автоматизовані системи;
- документи, сформовані ділінговими системами, системами обліку вкладів населення, внутрішньої бухгалтерією.

Перераховані документи знаходяться в електронному вигляді, придатному для використання стандартної операції експорту-імпорту даних.

Всі введені документи підлягають контролю. Розглядаються два типи контролю: допустимість оплати та контроль правильності заповнення.

Контроль на допустимість оплати здійснює бухгалтер (або головний бухгалтер). Контроль здійснюється на допустимість оплати візуально, безпосередньо на робочому місці бухгалтера з екрану або за допомогою контрольної роздруківки.

Подальший **контроль на правильність заповнення** здійснюється візуально, і по контрольних сумах пачки. Велика частина перевірок здійснюється у процесі введення документів.

Технологія відправки в РКЦ або в інший банк-кореспондент також може бути різною. При відправці стан документів змінюється, тому, хоча оплата документів ще не здійснена, необхідно їх помітити і здійснити вивантаження у зовнішній файл, який і використовується системою пересилання документів.

Переклад в оплату здійснюється пачками або іншими групами документів (наприклад, всі документи, введені протягом дня). При переведенні в оплату потрібні документи позначаються, і виконується процедура групової зміни на стан в «оплату». При цьому змінюється стан відповідних рахунків (поточне сальдо й обороти).

Пересилання документів в РКЦ, пересилання документів дня з філії в банк або з банку до філії може виконуватися різними технологіями обміну. Однак при застосуванні будь-якої технології першим кроком є вивантаження документів в деякий зовнішній по відношенню до системи файл (текстовий, dbf або інший тип формату). Далі цей файл підтримується системою передачі інформації та пересилається за місцем призначення. Зазвичай процедура відбору документів для вивантаження та формування зовнішнього файлу оформляється у вигляді запиту, який послідовно ініціює відбір інформації і видачу відповідного звіту в потрібний файл або видачу з відповідною специфікацією.

Крім пересилання документів, необхідний прийом документів з інших систем. Перш за все, це прийом виписок за початковим і відповідним документами з РКЦ. Початкові дебетові документи готуються в банку, потім вони вивантажуються і передаються в РКЦ. Після обробки їх у РКЦ в банк приходить виписка. Відповідно до виписки відбираються документи і

переводяться в оплату. Відповідні кредитові документи готуються в інших банках. Потім вони передаються в РКЦ і з РКЦ приходять в банк спочатку у вигляді виписок. Виписки за допомогою стандартних процедур завантажуються в систему у вигляді документів і переводяться в проміжний стан (не в оплату). Далі в міру приходу додатків з РКЦ документи перекладаються в оплату.

У кінці операційного дня необхідно виконати наступні операції. Провести відповідні документи в оплату, якщо за технологією вони повинні проводитися.

1. Сформувані всі необхідні звіти (щоденні, п'ятиденні, місячні в кінці місяця, квартальні в кінці кварталу, оборотні відомості, виписки по рахунках). Деякі складні звіти формуються за допомогою зовнішніх програм. Для цього запускається відповідна автономна програма, яка і формує звіт.

2. Після закінчення операційного дня фіксується стан бази даних і створюється копія. Копію можна розмістити на стримері або на технологічній машині. Технологічною називається машина, на якій паралельно основному ОДБ може виконуватися відпрацювання операцій іншого ОДБ. У найменування копії обов'язково повинна включатися дата операційного дня. Зберігати копії на тій же машині (і тим більше на тому ж диску), на якому зберігається основна база даних, не допускається.

У загальному випадку в системі зберігаються всі документи та операції за будь-який період часу. У залежності від документообігу, обсягу дисків, потужності файл сервера і мережі визначається термін зберігання в основній базі. Документи зберігаються протягом місяця, кварталу, року. Документи, термін зберігання яких закінчився, підлягають архівації. На цьому операційний день закінчено і можна приступати до нового операційного дня.

Для великих банків зручно є технологія застосування двох поколінь бази. Технологія передбачає виконання послідовних операцій при завершенні операційного дня.

У кінці робочого дня після видачі балансу знімають копію системи на технологічну машину.

На основній базі починається обробка нового операційного дня (введення документів і т.д.).

На технологічній копії проводиться видача звітів (виписок, розрахунок нормативів, аналіз операцій), які вимагають багато часу і ресурсів.

На початку наступного дня технологічна копія пакується і з неї формується резервна копія, а основна база стає технологічною.

У разі псування основної бази даних (аварії з файл сервером і т.п.) технологічна копія практично без затримки стає основною.

9.4. Завдання програмного забезпечення з ведення операційного дня

Системи, що відповідають за ведення операційного дня в банку, повинні забезпечувати вирішення ряду наступних завдань:

1. Завантаження, збереження і ведення нормативно-довідкової документації:
 - склад і структура балансових рахунків;

- класифікаторів банків;
 - видів договорів;
 - тип валют;
 - тип особових рахунків;
 - тип платіжних документів.
2. Завантаження, збереження і ведення оперативної інформації:
- інформація о клієнтах;
 - інформація про відкритих рахунках;
 - інформація щодо валютного курсу.
3. Введення платіжних документів володіють можливістю формування:
- відкладених платежів;
 - дат валютування;
 - дат проводок;
 - проводок;
 - зв'язків із зовнішніми рахунками;
 - зв'язків із кореспондентськими рахунками в РКЦ;
 - зв'язків із кореспондентськими рахунками філій;
 - зв'язків із кореспондентськими рахунками в інших банках.
4. Зведення балансу передбачає формування:
- оборотів за рахунками;
 - видачу регламентованих звітів.

9.5. Міжбанківські електронні розрахунки

У найзагальнішому вигляді систему розрахунків між банками можна підрозділити на такі **складові**:

- система Національного Банку України;
- система недержавних клірингових і розрахункових палат (банків);
- система внутрішньобанківських межфіліальних розрахунків.
- система міжнародних розрахунків;
- система розрахунків за пластиковими картками;
- система взаєморозрахунків учасників фондового ринку.

Порядок розрахунків регулюється в основному НБУ України, однак у регулюванні додатково беруть участь і керуючі органи відповідних розрахункових систем. У кожній розрахунковій системі визначені технологічні особливості, протоколи обміну, правила взаємодії учасників системи.

Правила роботи систем визначаються інструкціями і положеннями адміністративних органів.

Мета створення – встановити єдиний для всіх регламент роботи системи, єдині правила розрахунків і єдину технологію їх проведення.

Перелік учасників міжбанківських розрахунків на території України із зазначенням їх реквізитів та кодових позначень знаходиться в довіднику банків НБУ Україну.

Довідник містить інформацію про установи та підрозділах НБУ, а також кредитних організаціях (філіях), рахунки (субрахунки) яких відкриті в розрахунковій мережі Національного Банку України.

Ініціатива створення міжнародного проекту – Всесвітньої системи міжбанківських фінансових телекомунікації – який мав би своєю метою забезпечення його учасникам можливості високошвидкісного обміну банківською інформацією при високому ступені контролю і захисту від несанкціонованого доступу, відноситься до 1968 року. У 1972 році ця ініціатива була оформлена в проект, що отримав назву MSP (Message Switching Project – проект комутації повідомлень). У представленому в тому ж році фірмою Logis звіті містилися розрахунки та рекомендації щодо створення рентабельної системи обміну банківською інформацією, що задовольняє наступним **вимогам**:

1. Система повинна ґрунтуватися

- на створенні міжнародної мережі і мережної служби сервісу;
- на стандартизації процесів, а також стандартизації повідомлень;
- на стандартизації способів і устаткування підключення банків до мережі.

2. Для забезпечення рентабельності при вартості передачі одного повідомлення 0,15 доларів США, система повинна обробляти не менш 100 тис. повідомлень в день за участю приблизно 70 банків.

3. Система повинна містити два незалежних і пов'язаних один з одним розподільних центра і концентратори зв'язку в кожній з країн-учасниць системи.

Ґрунтуючись на цих рекомендаціях, 239 банків з 15 країн Європи та Північної Америки у травні 1973 року у відповідності з бельгійським законодавством створили компанію SWIFT (Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication – Товариство всесвітніх міжбанківських фінансових телекомунікації).

Метою компанії стало створення, використання, підтримка та експлуатація єдиної системи і засобів, необхідних для швидкої і безпечної передачі банківських повідомлень будь-якого виду по мережах телекомунікації.

В даний час користувачами SWIFT є понад 7000 найбільших банків і фінансових організацій з 190 країн.

Щоденний обсяг повідомлень, що передається по мережі SWIFT, перевищує 4,9 млн. повідомлень на загальну суму понад 5 трильйонів доларів США.

Для кожної компанії, що претендує на вступ до SWIFT у якості учасника, встановлені спеціальні критерії, на відповідність яких вона проходить перевірку. З кожною компанією складається окремий договір який визначає, які послуги SWIFT поширюються на неї. Після укладення договору SWIFT бере на собі відповідальність за точну, повну і своєчасну доставку повідомлень.

Стандарти повідомлень. Головною особливістю системи і одночасно досягненням співтовариства є розробка і створення стандартів банківських повідомлень. Стандарти створювалися з урахуванням вимог Міжнародного комітету зі стандартів (ISO), а також Міжнародної торгової палати (ICC). В

результаті були вироблені стандарти на типові повідомлення (про фінансові та комерційні операції банків), які значно спрощують взаємодію відправника і одержувача повідомлення.

Повідомлення всіх типів побудовані по загальному принципу. Вони складаються з початкової частини, до якої входять відмітка початку повідомлення (Start of Message), заголовок (Header), відмітка початку тексту (Start of Text), тексту повідомлення (Text of Message) і закінчення повідомлення, у яке входить відмітка кінця тексту (End of Text), параметри (Trailer) та відмітка кінця повідомлення (End of Message).

Початкова частина і закінчення створюють «конверт» в якому пересилаються повідомлення і який містить інформацію, важливу для управління рухом повідомлення в мережі.

Заголовок містить одинадцятизначний код-ідентифікатор одержувача повідомлення, код терміналу відправника, поточний п'ятизначний номер (виконує контрольну і захисну функції), і тризначний код повідомлення з двозначним кодом пріоритету. У параметрах вказуються код ідентифікації та інші повідомлення, наприклад, попередження банка-одержувача про затримку в передачі повідомлення, попередження про можливості подвійного платежу і т.п.

З метою забезпечення правильної доставки повідомлень, всі користувачі SWIFT. забезпечуються кодами-ідентифікаторами (Bank Identifier Codes, BIC), що є адресами в мережі.

Коди-ідентифікатори мають наступну структуру:

- всесвітній чотири літерний код фінансової організації;
- дво-літерний код країни відповідно до стандартів ISO;
- дво-літерний код місця розташування фінансової організації (можливо географічний розподіл усередині країни, тобто місто, Область або тимчасова зона);
- три літерний допоміжний код (для фінансової організації, що не є користувачем SWIFT проставляється буквенний код BIC; для користувача SWIFT трилітерний код може бути використаний для ідентифікації його конкретного місця розташування в країні).

Текст повідомлення суворо регламентований і складається з полів, позначених двозначним цифровим кодом. Інформація заноситься в поля в суворій послідовності, при цьому поля бувають обов'язкові та необов'язкові для заповнення. Основну частину тексту повідомлення складають формалізовані (по цифрових кодах) платіжні доручення, підтвердження оплати та інші фінансові документи.

У стандартах мережі SWIFT суворо визначені категорії, групи і типи переданих повідомлень, кожне з яких однозначно «кодує» будь-яку банківську операцію.

Як правило, повідомлення передаються від одного банку-іншому, проте існує виділена в особливу групу категорія системних повідомлень SWIFT. Системні повідомлення мають найвищий пріоритет оскільки стосуються

функціонування системи. Решта повідомлень можуть бути строковими і звичайними.

Стандарти та технологія SWIFT надають можливість створювати прикладні програми для автоматичної обробки повідомлень. Завдяки цьому збільшується продуктивність та зменшуються витрати на ручну обробку повідомлень.

Доставка повідомлень проводиться в режимі реального часу, причому їхня перевірка та підтвердження справжності здійснюється цілком автоматично.

Структура мережі. Мережа SWIFT являє собою систему передачі даних, що складається з операційних центрів, активних систем, так званих регіональних процесорів (концентраторів повідомлень) і каналів зв'язку. Операційні центри здійснюють управління системою та її моніторинг, збір діагностичної інформації та відновлення елементів мережі після збоїв.

Мережа SWIFT побудована на основі **чотирьохрівневої архітектури** та управляється системним управляючим процесором.

Перший рівень – термінал користувача, використовуваний для підключення до мережі.

Другий рівень – регіональні процесори для отримання повідомлень від користувачів і їх попередньої перевірки з метою підготовки до первинної обробки в груповому процесорі. Регіональний процесор обробляє інструкції групового процесора, виконує доставку повідомлень і контроль локальної зв'язку з користувачем. Це повністю автоматизовані системи з 100% дублюванням всіх функцій. Характеристики обладнання залежать від обсягу оброблюваних повідомлень і кількості підключених терміналів.

Третій рівень – груповий процесор. Оскільки система SWIFT побудована на базі структури, що складається з декількох груп функціонально-незалежних модулів. Груповий процесор забезпечує зберігання повідомлень, пошук за запитом, розподіл інформації за регіональним процесором адресатів, довгострокове архівування і генерацію системних звітів.

Четвертий рівень – системний керуючий процесор, що виконує тільки функції контролю і управління всією системою. На верхньому рівні системи обробка повідомлень не виконується.

Забезпечення захисту даних. Важливе значення в системі SWIFT надається забезпеченню безпеки, яка визначає якість обслуговування, що надається міжнародною банківською мережею. У суспільстві SWIFT є Управління головного інспектора, що займається пошуком слабких місць в захисті даних, розробкою і вдосконаленням заходів безпеки. Комбінування фізичних та логічних заходів по безпеці, а також застосування різних видів шифрування попереджає можливість зміни повідомлення у процесі його передачі по мережі SWIFT. Ніхто крім відправника та одержувача повідомлення не може визначити його зміст.

Особливо суворі заходи пред'являються до процедури підключення терміналів. Система повинна розпізнавати кожний підключений термінал на підставі аналізу контрольного системного повідомлення з секретним кодом (кожен раз вибирається новий набір ключів), індивідуальним для кожного користувача. Це так звана процедура обміну ключами. Тільки після отримання

підтвердження розпізнавання відбувається реєстрація терміналу в мережі. Всі коди і ключі вводяться в термінал SWIFT за допомогою мікропроцесорних карт (МК). Одним із заходів захисту є автоматичне відключення терміналу системою в ряді випадків: у разі виявлення перешкод або збоїв в каналі; при неодноразових помилках передачі; невірному коді або форматі повідомлення; помилках у процедурі входу в систему і т. д. Всі події вимкнення терміналу автоматично реєструються системою в спеціальному файлі.

Крім того, високий рівень безпеки забезпечують наступні **процедури**:

- кожне повідомлення в системі отримує свій вхідний і вихідний номер, який відстежується засобами SWIFT,
- текст повідомлення шифрується за допомогою спеціальних пристроїв;
- система автоматично створює і направляє користувачеві звіти про обмін повідомленнями;
- кожне повідомлення завіряється спеціальним ключем аутентифікації.

При порушенні будь-якої з процедур відбувається автоматичне відключення терміналу.

Згідно з вимогами мережі SWIFT всі користувачі системи підрозділяються на наступні чотири категорії (відповідно до виконуваних функцій):

- користувачі додатків;
- користувачі, відповідальні за відправку повідомлень і працюючих з додатками бази даних;
- оператори, керуючі відкриттям і закриттям сеансів з мережею SWIFT, що виконують операції «кінця дня» і займаються підготовкою звітів та архівів;
- адміністратори системи.

Користувачі кожної з категорій мають доступ тільки до дозволеної для неї групи екранних інтерфейсів.

Додатковими заходами щодо забезпечення безпеки інформації служать засоби розмежування привілеїв користувачів всередині категорій. Крім того, в системі передбачено резервне копіювання інформації для захисту від системних збоїв. Для цієї ж мети застосовується дублювання дисків, а також резервні термінальні комплекси для дублювання всіх транзакцій основного комплексу.

Для ефективного використання всіх можливостей і переваг, що надаються SWIFT, необхідний спеціалізований апаратно-програмний інтерфейс. Сьогодні у світі налічується понад 100 фірм, що пропонують термінальні комплекси для мережі, яка обслуговує систему міжнародних фінансових операцій. Товариство SWIFT регулярно публікує список сертифікованих для роботи в даній мережі термінальних комплексів. Фактично термінал SWIFT – це поштова станція, яка використовує для зв'язку з мережею певний протокол обміну.

Система міжбанківських розрахунків забезпечує виконання наступних категорій банківських операцій: клієнтські переклади; банківські перекази; валютні операції; документарні операції. У рамках цих категорій операцій здійснюються підготовка і обробка відповідних категорій повідомлень за класифікацією ISO.

Клієнтські платіжні доручення (Customer Transfer) можуть надходити від клієнтів комерційного банку, від клієнтів його філій або від клієнтів інших банків, що мають валютні кореспондентські рахунки (рахунки ЛОРО), а також від бухгалтерії банку. Відповідно вихідні документи можуть надходити на паперовому бланку, поштою від банку кореспондента, з філії або банку-кореспондента в електронній формі або телексом, а також у вигляді розпорядження бухгалтерії банку. Платіжні доручення приймаються операціоністами відділу клієнтських операцій.

Кожен операціоніст обслуговує свою групу клієнтів. Він звіряє підписи і печатки організації зі зразком, що знаходяться у відділі клієнта, і, якщо вони вірні, здійснює перевірку сальдо рахунку клієнта. Якщо доручення реєструється, створюється його електронна форма, в якій заповнюються такі поля: вихідний номер і дата платіжного доручення, тип повідомлення, валюта і сума платежу та ін. Код валюти та найменування клієнта (за номером рахунку клієнта) заносяться з довідкових файлів або заповнюються вручну, при цьому перевіряється наявність введеного коду в довіднику. Повідомлення вводиться в базу даних зі статусом «zareєстровано», одночасно автоматично формуються запис файлу даних бухгалтерських проводок і меморіальний ордер. Операціоніст має можливість проконтролювати правильність сформованих проводок, внести корективи і додати додаткові проводки.

Після реєстрації платіжне доручення направляється у відділ кореспондентських рахунків. Операціоніст має можливість супроводжувати платіжне доручення довільним текстовим коментарем. Далі клієнтське платіжне доручення проходить через відділ кореспондентських рахунків. На підставі прогнозу наявності коштів на рахунку НОСТРО визначається дата валютування для платежу, яка заноситься в паперовий та електронний документ, після чого платіжне доручення направляється у відділ міжнародних платежів.

У відділі міжнародних розрахунків і платежів оператором визначається згідно з банківським довідником ланцюжок банків, через які буде виконуватися платіж у тому випадку, якщо одержувач повідомлення не збігається з кореспондентом.

Контролер має можливість повернути документ оператору на коригування. При цьому контролер пояснює причину повернення, вводячи відповідний текст у полі коментаря.

Якщо помилок в повідомленні не виявлено, воно направляється для передачі в SWIFT. Після приходу підтвердження про передачу повідомлення в мережі SWIFT повідомленням присвоюється статус "архівне". Підтвердження є підставою для виконання бухгалтерських проводок, сформованих на підставі платіжного доручення.

9.6. Програмне забезпечення «Клієнт-банк»

Перспективи прямих розрахунків між банками збільшують значення та перспективність систем електронного зв'язку та взаємодії клієнтів і

обслуговуючих банків. У банківській практиці в зв'язку з відсутністю стандартизованої термінології, такі системи іменуються рівнозначними найменуваннями «Клієнт-банк», «Домашній банкір», «Home-bank». Такі системи орієнтовані на використання клієнтами (юридичними та / або фізичними особами) комерційних банків для управління станом своїх рахунків, відкритих у банку, а також для обміну електронною інформацією з використанням додаткових (зовнішніх) засобів криптографічного захисту.

Системи призначені для комплексного обліку безготівкових розрахунків клієнтів по своїх рахунках, друку необхідних документів, зберігання, пошуку та перегляду інформації.

До основних **функцій**, що виконують ці системи, слід віднести:

- формування гривневих платіжних документів щодо списання коштів з рахунків, відкритих у банку;
- створення, зберігання, зміна інформації про клієнтів (контрагентів), їх розрахункових рахунках у відповідних банках України;
- ведення довідково-аналітичної інформації про банки України (довідник БІК), про валюти, про види особових банківських рахунків і про рахунки 2-го порядку, про стани платіжних документів клієнта;
- ведення обліку стану рахунків, відкритих у банку, включаючи виписки з банку за кожний операційний день банку;
- інформація про прихід коштів на рахунки по електронній виписці з обчислювального центру (ПЦ) РКЦ банку;
- ведення інформації вільного формату для банку;
- формування і видача будь-яких звітів, а також складання власних додаткових звітів з використанням вбудованого генератора звітів;
- забезпечення конфіденційності інформації, контроль і розмежування доступу до інформації.

Системи дозволяють ідентифікувати платіжний документ за його номером, сумою, датою або унікальному ключу у базі даних. Ідентифікувати клієнта (контрагента) – за кодом, найменуванням, БИК банку, розрахунковим номером. Ідентифікувати операцію (оплачений документ) – за сумою операції, номеру документа, розрахункового рахунку (одержувача / платника) або коду операції (унікальний ключ документа в базі даних банку).

Системи мають можливість щодо забезпечення прав доступу до інформації, при якій користувач може переглядати або змінювати тільки ту інформацію, яка йому визначена.

Програмне забезпечення всіх систем «Клієнт-банк» здійснює:

- зберігання інформації з банку;
- зберігання останніх шифрованих файлів, отриманих з банку і відправлених у банк;
- зберігання файлів бази даних (БД) системи;
- зберігання файлів шаблонів (використовуються при експорті / імпорті даних з / до бази даних);

- проміжне зберігання та обробку файлів з банку. Тут же зберігаються всі необроблені файли з банку;
- зберігання підготовленого до відправки в банк файлу даних (шифрованого);
- зберігання файлів, макросів і звітів;
- зберігання файлів шифрувального пакета.

На рис. 9.3 показані цикли експлуатації системи. На початку дня здійснюється зв'язок з банком по електронній пошті. В отриманій інформації міститься інформація про прихід коштів на рахунок, виписка з ВЦ РКЦ банку, а також витяг за попередній день по всіх рахунках. Далі, на основі отриманої інформації про допустимий залишок на рахунках, плануються необхідні витрати в межах допустимого залишку. Для цього формуються платіжні документи в БД. Сформовані документи після шифрування відправляються в банк. З банку приходить повідомлення про прийом банком платіжних документів. Інформація про прийом банком платіжних документів від клієнтів говорить тільки про те, що вони дійшли до адресата (банку). Надалі при їх обробці вони можуть бути або оплачені банком, або відкинуті. Ця інформація про обробку документів буде передаватися банком клієнту в ході чергових сеансів зв'язку.

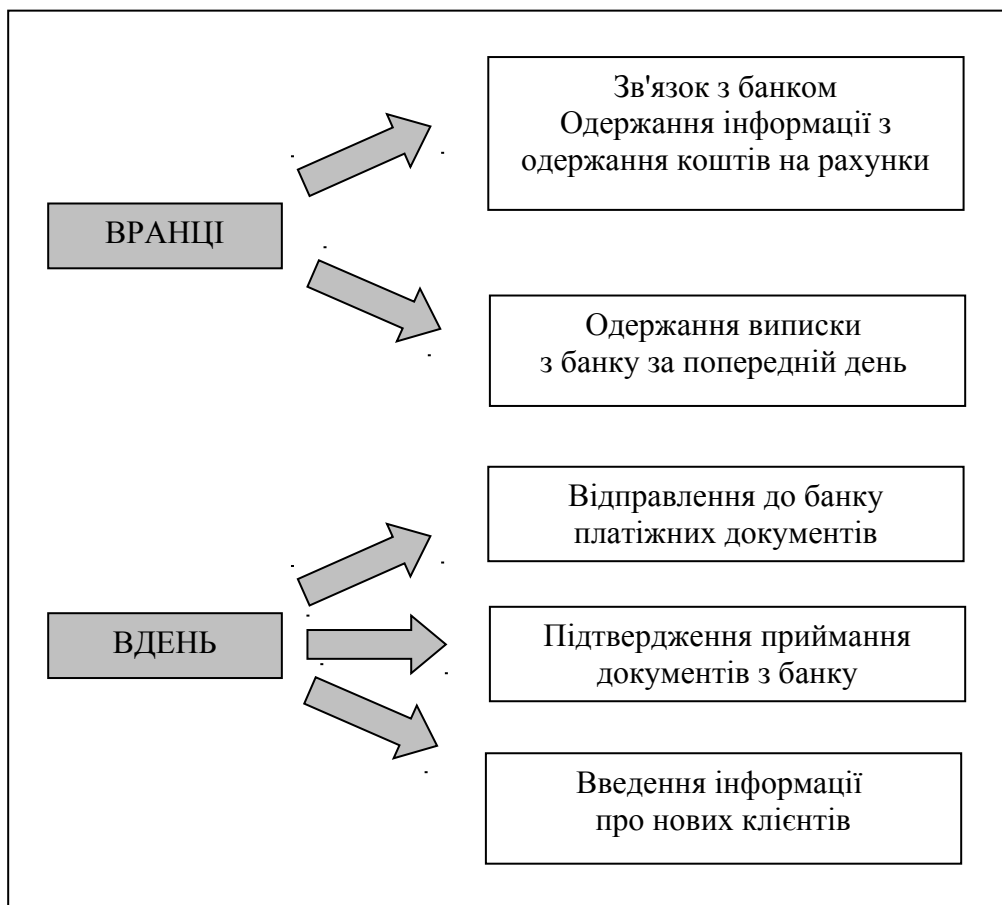

Рис. 9.3. Основні цикли експлуатації системи «Клієнт Банк»

Формування документів для відправлення в банк:

- ввести в БД черговий операційний день;
- сформувати за цей день пачку документів для відправлення в банк;
- здійснити вивантаження введеної пачки документів в поштову скриньку системи;
- здійснити зв'язок з банком і передати по каналах зв'язку інформацію в банк;
- отримати з банку підтвердження про прийом банком платіжних документів.

Далі повторити кроки 2) – 6) в міру необхідності. Крім того, в ході роботи може знадобитися ввести в БД інформацію про нових клієнтів-контрагентів.

Комплекс «Клієнт-банк» включає дві частини: програмний продукт «Клієнт», і програмний продукт «Банк». Функції банківської частини системи полягають в наступному:

- формування бази платіжних доручень клієнта та її автоматичну зміну на підставі інформації, отриманої за модемного зв'язку клієнта з банком;
- використання каналів зв'язку для прийому та передачі інформаційних повідомлень і файлів між клієнтом і банком;
- формування та використання бази архівних платіжних документів з метою пошуку і друку одного документа або групи документів відповідно з важливими для клієнта ознаками та умовами;
- підготовка інформації за рахунком (або по рахунках);
- текстові повідомлення клієнту.

Вся інформація, що надійшла з банку, передається в закодованому вигляді з електронним підписом банку, тому обробка будь-якого ухваленого документа починається з його розшифровки та підписи банку. Зі списку прийнятих документів вибирається потрібний (не обов'язково перший) і система пропонує розшифрувати прийнятий документ. Розшифровка відбувається аналогічно шифровці. Відмінність полягає в тому, що розшифрувати прийняті з банку документи може особа, що володіє правом першого підпису, або особа, що володіє правом другого підпису.

Контрольні питання

1. Назвіть основні особливості АІС у ФКУ.
2. За якими ознаками виокремлюють функціональні підсистеми в АІС КБ?
3. Які обмеження накладаються на банківські повідомлення у СВІФТ? Яка максимальна кількість полів може бути в повідомленні?
4. Які основні АРМ містить програмний комплекс ОДБ?
5. Основні елементи структури СВІФТ. Під час передавання яких повідомлень може постати потреба встановити зв'язок між ОЦ СВІФТ?
6. Як для контролю правильності передавання застосовується послідовна автоматична нумерація вхідних повідомлень?
7. Які витрати під час роботи у СВІФТ можна віднести до поточних?
8. Роль «електронного підпису» в забезпеченні цілості документа?

9. Чи може бути відправлений до банку ПД, який має два «електронні підписи» однієї і тієї самої особи?

10. В яких задачах АІС клієнта може використовуватися інформація, отримувана АРМ із банку?

РОЗДІЛ 10

ДІЯЛЬНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОГО ОПЕРАТОРА ПОШТОВОГО ЗВ'ЯЗКУ НА РИНКУ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ

10.1. Поняття ринку фінансових послуг, його структура

Ринок фінансових послуг – це система економічних відносин, що виникають між його прямими учасниками при формуванні попиту і пропозиції на специфічні послуги – фінансові, пов'язані з процесом купівлі-продажу, розподілу та перерозподілу фінансових активів, які знаходяться у власності суб'єктів національної, регіональної та світової економіки.

Фінансовий ринок забезпечує накопичення і розподіл інвестиційних ресурсів та надання фінансових послуг, взаємодію постачальників і споживачів цих послуг за законодавчо визначеними правилами. Фінансовий ринок управляє потоком інформації, заохочує тих, хто виконує правила, карає порушників і гарантує кожному інвестору, що він може розбагатіти чи збанкрутувати на зовсім рівних умовах з усіма іншими.

Механізм функціонування фінансового ринку забезпечує виявлення обсягу та структури попиту на окремі фінансові активи, своєчасне задоволення тимчасових потреб в залученні капіталу із зовнішніх джерел різних категорій споживачів.

Складовими фінансового ринку виступають грошово – кредитний ринок, страховий ринок, ринок цінних паперів, ринок послуг спільного інвестування, ринок недержавних пенсійних послуг та інші ринки фінансових послуг.

Розвинені фінансові ринки відображають стійке економічне зростання, відносно однорідний розвиток галузей та регіонів, низькі темпи інфляції, розумні режими оподаткування, стабільну законодавчу базу, сприятливий політичний клімат у країні та певний баланс фінансово-економічних інтересів у суспільстві. На функціонування та формування сучасного фінансового ринку України найбільший вплив мають політичне та економічне становище країни.

Сутність та роль фінансового ринку в економіці держави найбільш повно розкривається в його функціях (рис. 10.1).

Механізм функціонування фінансового ринку, що полягає в організації процесу доведення фінансових активів до споживача, виявляється через створення мережі різноманітних інститутів з реалізації фінансових активів (учасники фінансового ринку). Її завдання полягає в створенні нормальних умов для розміщення грошових ресурсів (заощаджень) споживачів (покупців, вкладників) в обмін на фінансові активи, що їх цікавлять.

На фінансовому ринку діють суб'єкти ринку (продавці – посередники – покупці), які беруть участь у торговельних операціях різних специфічних товарів – інструментів ринку. Характер, або ж тактика, поведінки суб'єкта на ринку залежить від мети, яку він поставив перед собою.

ФУНКЦІЇ ФІНАНСОВОГО РИНКУ

→	мотивована мобілізація заощаджень приватних осіб, приватного бізнесу, державних органів, закордонних інвесторів та трансформація акумульованих грошових коштів у позичковий та інвестиційний капітал;
→	реалізація вартості, втіленої у фінансових активах, та організація процесу доведення фінансових активів до споживачів (покупців, вкладників);
→	перерозподіл на взаємовигідних умовах грошових коштів підприємств із метою їх ефективнішого використання;
→	фінансове обслуговування учасників економічного кругообігу та фінансове забезпечення процесів інвестування у виробництво, розширення виробництва та дольової участі на основі визначення найбільш ефективних напрямів використання капіталу в інвестиційній сфері;
→	вплив на грошовий обіг та прискорення обороту капіталу, що сприяє активізації економічних процесів;
→	формування ринкових цін на окремі види фінансових активів;
→	страхова діяльність та формування умов для мінімізації фінансових та комерційних ризиків;
→	операції, пов'язані з експортом-імпортом фінансових активів;
→	кредитування уряду, місцевих органів самоврядування шляхом розміщення урядових та муніципальних цінних паперів;
→	розподіл державних кредитних ресурсів і розміщення їх серед учасників економічного кругообігу.

Рис. 10.1. Основні функції фінансового ринку

Суб'єктами фінансового ринку можуть бути: фізичні особи, що не обмежені законом у правосуб'єктності та дієздатності; групи громадян (партнерів); трудові колективи; юридичні особи усіх форм власності.

Суб'єкти фінансового ринку класифікуються за формою та функціями (табл. 10.1).

Робота з таким специфічним товаром, як фінансовий актив, передбачає наявність каналів, за якими грошові кошти (фінансові активи) переміщуються від власників заощаджень до користувачів коштів. Це переміщення може здійснюватись за двома напрямками: каналами прямого та непрямого інвестування. Можна виділити два види каналів прямого інвестування: дольова участь і фінансування шляхом одержання позик. У першому випадку власник заощаджень шляхом обміну одержує право на дольову участь у власності фірми або на умовах пайовика, або на умовах акціонера. А при позиках фірми одержують грошові кошти у вигляді інвестицій в обмін на зобов'язання виплатити ці гроші у майбутньому з обумовленим відсотком, при цьому правом власності власник грошового внеску не володіє. При непрямому фінансуванні

заощадження населення, пересуваючись до фірм, проходять через так званих фінансових посередників, до числа яких можна віднести: банки, фінансові, страхові, інвестиційні компанії, пенсійні фонди та інші.

Таблиця 10.1

Класифікація суб'єктів фінансового ринку

КЛАСИФІКАЦІЯ СУБ'ЄКТІВ ФІНАНСОВОГО РИНКУ	
ЗА ФОРМОЮ	ЗА ФУНКЦІЯМИ
Держава, суб'єкти господарювання, місцеві органи влади, домашні господарства	Емітенти, інвестори, інституційні інвестори, фінансові посередники, інститути інфраструктури ринку

Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України виділяє таких учасників ринку фінансових послуг (рис. 10.2).

Рис. 10.2. Учасники ринку фінансових послуг України

У своїй різноманітності фінансова послуга мінімально може дорівнювати одній фінансовій операції, а найчастіше – включати десятки фінансових та допоміжних операцій у поєднанні з супутніми послугами.

Фінансові послуги – це специфічний (фінансовий) товар, який має ціну та відповідні характеристики. Фінансові послуги надаються фінансовими установами, фінансовими інститутами, а також, якщо це прямо передбачено законом, фізичними особами – суб'єктами підприємницької діяльності.

Можливість та порядок надання окремих фінансових послуг юридичними особами, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, визначаються законами та нормативно-правовими актами державних органів, що здійснюють регулювання діяльності фінансових установ та ринків фінансових послуг, виданими в межах їх компетенції.

Фінансові послуги відповідно до положень Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринку фінансових послуг» надаються суб'єктами підприємницької діяльності на підставі договору, який повинен бути укладений в письмовій формі.

Схема надання фінансової послуги зображена на рис. 10.3.

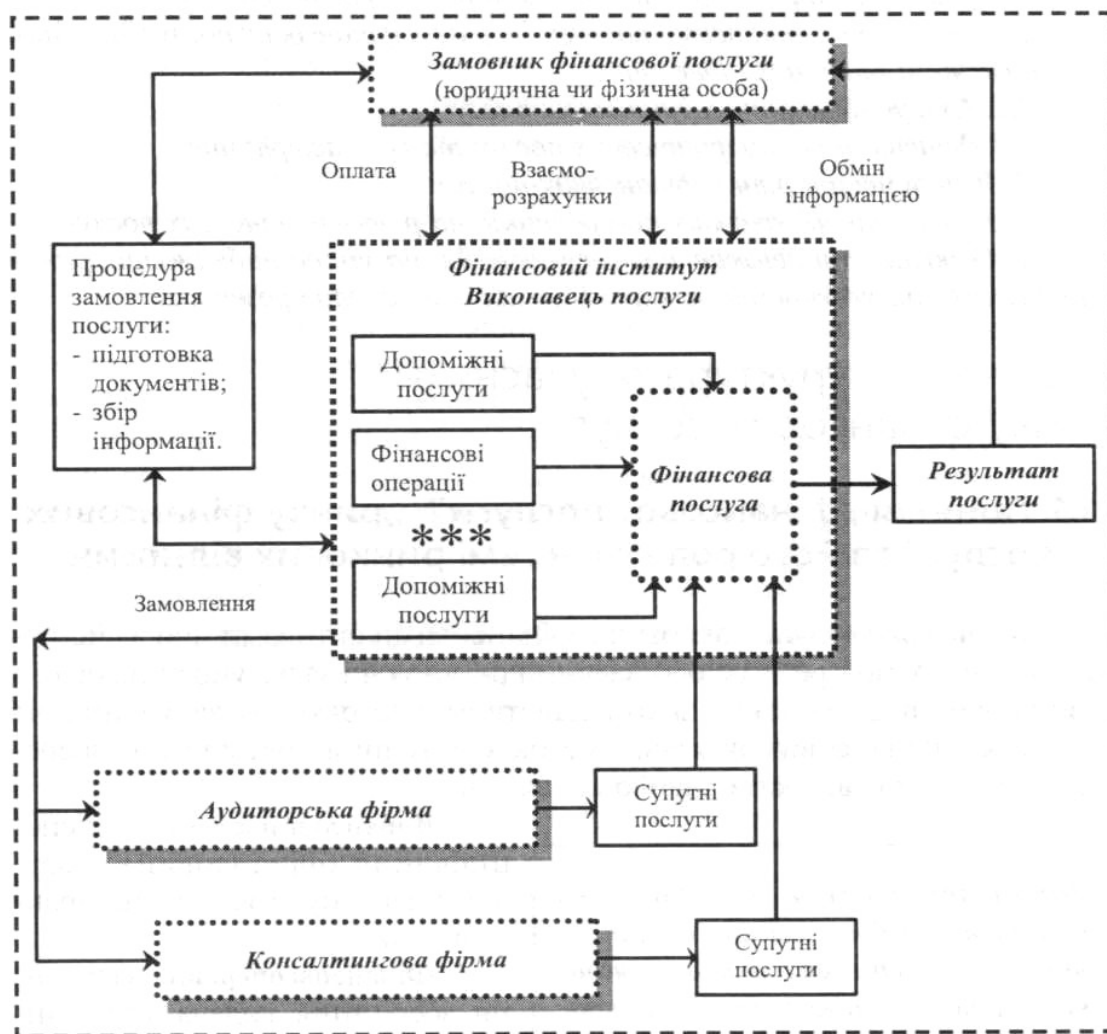

Рис. 10.3. Схема надання фінансової послуги

Отже, фінансовими вважаються такі послуги:

- випуск платіжних документів, платіжних карток, дорожніх чеків та/або їх обслуговування, кліринг, інші форми забезпечення розрахунків;
- довірче управління фінансовими активами;
- діяльність з обміну валют;

- залучення фінансових активів із зобов'язанням щодо наступного їх повернення;
- фінансовий лізинг;
- надання коштів у позику, в тому числі і на умовах фінансового кредиту;
- надання гарантій та поручительств;
- переказ грошей;
- послуги у сфері страхування та накопичувального пенсійного забезпечення;
- торгівля цінними паперами;
- факторинг;

інші операції, які відповідають критеріям, визначеним у пункті 5 частини першої статті Закону «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг».

Відносини, що виникають у зв'язку з функціонуванням фінансових ринків та наданням фінансових послуг споживачам, регулюються Конституцією України, загальні правові засади у сфері надання фінансових послуг, здійснення регулятивних та наглядових функцій за діяльністю з надання фінансових послуг встановлює Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» та інші Закони України з питань регулювання ринків фінансових послуг, а також прийняті згідно з цими законами нормативно-правові акти.

Ринки фінансових послуг – сфера діяльності учасників ринків фінансових послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг, яка сприяє прискоренню обігу капіталу, кожний цикл якого генерує додатковий прибуток і приріст доходу в цілому.

10.2. Розвиток фінансового ринку в Україні

Фінансовий ринок України активно почав формуватись та розвиватись після розпаду СРСР. З 1991 р. по теперішній час розвиток фінансового ринку в Україні відбувався в умовах формування правової бази, в основному, по наданню банківських послуг, діяльності на ринку цінних паперів та страхової діяльності.

Умовно цей період створення законодавчої бази можна поділити на дві стадії:

I) з 1991 р. по 1996 р. – створення перших законодавчих актів щодо регулювання, контролю та нагляду за ринками фінансових послуг. Ця стадія характеризується прийняттям основних нормативно-правових актів в Україні. У сфері ринку фінансових послуг були прийняті Закони України «Про банки і банківську діяльність» (20 березня 1991 р.) та «Про цінні папери і фондову біржу» (18 червня 1991 р.). Частина правових норм щодо регулювання ринків фінансових послуг приймається через структури виконавчої влади, зокрема, Декрет Кабінету Міністрів України «Про довірчі товариства» (17 березня 1993 р.) та Указ Президента України «Про інвестиційні фонди та інвестиційні компанії» (19 лютого 1994 р.).

II) з 1996 р. по 2003 р. – стадія, яка була започаткована прийняттям нової Конституції України та відокремленням проблем розвитку фондового ринку в окрему сферу зі створенням нового регулятора – Державної комісії з цінних паперів та фондового ринку. Відповідно до норм Конституції України (ст. 92) виключно законами України встановлюються Державний бюджет України і бюджетна система України; система оподаткування, податки і збори; засади створення і функціонування фінансового, грошового, кредитного та інвестиційного ринків; статус національної валюти, а також статус іноземних валют на території України; порядок утворення і погашення державного внутрішнього і зовнішнього боргу; порядок випуску та обігу державних цінних паперів, їх види і типи.

Саме на цю стадію припадає основна кількість законодавчих актів щодо регламентування діяльності на окремих ринках фінансових послуг, зокрема прийняття Законів України «Про лізинг», «Про Національну депозитарну систему та особливості електронного обігу цінних паперів в Україні», «Про Національний банк України», «Про банки і банківську діяльність», «Про інститути спільного інвестування (пайові та корпоративні інвестиційні фонди)», «Про обіг векселів в Україні», «Про платіжні системи та переказ грошей в Україні».

За період з 1991 р. до теперішнього часу можна визначити наступні фактори розвитку та формування фінансового ринку:

- перехід до ринкових механізмів в економіці держави;
- зменшення бюджетного фінансування і перехід до комерційного фінансування реконструкції економіки;
- запровадження масштабної приватизації і пов'язані з нею: розміщення приватизаційних цінних паперів; розміщення акцій приватизованих підприємств; поява фінансових інститутів по обслуговуванню приватизаційних процесів в державі; розміщення цінних паперів новими суб'єктами господарської діяльності; запровадження практики фінансування дефіциту державного бюджету і поява облігацій внутрішньої державної позики.

Важливою особливістю цього періоду є те, що вдалося сформувати в державі систему органів з регулювання ринків фінансових послуг: Національний банк України (створений у 1991 р.); Державна комісія з цінних паперів та фондового ринку (створена у 1995 р.); Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг (створена у 2003р.); Міністерство фінансів тощо.

Вітчизняний фінансовий сектор за роки свого становлення досяг певного рівня розвитку. В Україні на початку 2009 року діяло близько 200 банків. На кінець першого кварталу 2009 року до Державного реєстру фінансових установ внесено більше 1700 небанківських кредитних установ, у тому числі 828 кредитних спілок, 477 страхових компаній, 311 ломбардів, 109 недержавних пенсійних фондів. УДППЗ «Укрпошта» перебуває на обліку в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг з 30 червня 2005 року, як юридична особа, що має право надавати фінансову послугу з переказу коштів (поштового переказу).

У цілому фінансовий сектор розвивається досить динамічно. Разом з тим слід зазначити, що його рівень не відповідає зростаючим потребам національної економіки та суттєво відстає від середньоєвропейських параметрів. Попри досить високу динаміку свого формування, фінансовий ринок України поки що

не став ефективним механізмом реалізації інвестиційних програм держави, суб'єктів підприємницької діяльності та домашніх господарств.

У структурі українського фінансового ринку невинновдано малою є частка небанківського сегменту, на яку припадає менше 7% загального обсягу активів фінансових установ. Фінансові установи України надають клієнтам досить вузький спектр фінансових послуг, значна частка яких має незадовільний рівень якості, а законні права та інтереси споживачів цих послуг недостатньо захищені.

Одним із головних чинників такого стану є недосконале правове середовище та вади державного регулювання. Нормативно-правова база, що покликана регулювати професійну діяльність на фінансовому ринку, не враховує його особливості, є досить суперечливою та не повністю сформованою.

Розвиток фінансового сектору також гальмується низькою капіталізацією фінансових установ. Малопотужність банківських установ і фінансових компаній виступає серйозним бар'єром для забезпечення реального сектору вітчизняної економіки довгостроковими фінансовими ресурсами, а недокапіталізованість страхових компаній унеможливорює страхування масштабних ризиків зокрема в енергетичній, екологічній та фінансових сферах, стримує розвиток аграрного та медичного страхування.

Інвестиційні можливості фінансових установ обмежуються дефіцитом привабливих для довгострокового розміщення коштів фінансових інструментів. Нерозвиненість ринків спільного інвестування, страхування життя, недержавної пенсійної системи та довірчого управління не дозволяє в повній мірі залучати заощадження домашніх господарств до інвестиційного процесу. Цьому також заважає відсутність дієвих механізмів податкового стимулювання інвестиційної активності громадян та недоліки і проблеми в діючому законодавстві.

Одним з суттєвих чинників, що негативно впливає на розвиток ринку в цілому є низька транспарентність державних регуляторних органів та інформаційна закритість фінансових установ, зокрема, нестача інформації щодо результатів їх діяльності та послуг, що вони надають. Існуючі законодавчі вимоги та процедури розкриття інформації ще не в повній мірі відповідають міжнародно-визнаним стандартам і потребам інвесторів та споживачів фінансових послуг, не дозволяють якісно оцінити рівень надійності, кредитоспроможності та фінансової стійкості учасників ринку. Цьому заважає і нерозвиненість системи рейтингових оцінок та існуючий монополізм на ринку вітчизняних рейтингових послуг, відсутність практики оцінки та розповсюдження інформації щодо результативності інвестиційної діяльності компаній з управління активами та інституційних інвесторів.

Характерною особливістю багатьох вітчизняних фінансових установ є невідповідність їх діяльності міжнародним стандартам, правилам та процедурам, визначеним Директивами Європейського Союзу. Найбільш суттєвими відхиленнями від загальновизнаних стандартів є: низький рівень уніфікації регуляторних вимог до фінансових установ, у тому числі до розкриття регулярної та особливої інформації; відсутність дієвих механізмів захисту законних прав акціонерів, особливо у випадку банкрутства або реструктуризації товариств, та клієнтів фінансових установ у випадку шахрайства та зловживань з боку менеджерів і власників.

10.3. Основні аспекти державного регулювання фінансового ринку

Державне регулювання ринків фінансових послуг – здійснення державою комплексу заходів щодо регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг та запобігання кризовим явищам.

Метою державного регулювання ринку фінансових послуг України є проведення єдиної й ефективної державної політики в сфері фінансових послуг, захист інтересів споживачів фінансових послуг, створення сприятливих умов для ефективної мобілізації та розміщення фінансових ресурсів учасниками ринків фінансових послуг з врахуванням інтересів суспільства, забезпечення рівних можливостей для доступу на ринки фінансових послуг і захист прав їхніх учасників, дотримання учасниками ринків фінансових послуг вимог законодавства, запобігання монополізації та створення умов для розвитку добросовісної конкуренції на ринках фінансових послуг та контроль за відкритістю і прозорістю ринків фінансових послуг.

Регулювання фінансового ринку повинно передбачати встановлення правил діяльності на цьому ринку, обов'язкових для всіх – і для дрібних, і для великих учасників.

Весь досвід економічного розвитку показує, що належне регулювання ринку фінансових послуг підвищує якість самого ринку і тим самим стимулює економічне зростання. По-перше, високоякісний, добре відрегульований фінансовий ринок знижує загальний ризик, який міжнародні інвестори пов'язують з конкретною країною. Отже, кожного разу, коли один з учасників фінансового ринку надає неправдиву інформацію, або здійснює тиск з метою змінити інформацію та інші незаконні дії, падає престиж держави на світових ринках капіталу, що приносить збитки всім підприємствам і користувачам капіталу в країні.

По-друге, якісний, добре відрегульований ринок – це незамінний інструмент для залучення в процес економічного розвитку всього обсягу заощаджень населення. Сьогодні іноземні джерела капіталу складають значну долю в загальному обсязі інвестуючих заощаджень. Але внутрішні заощадження можуть і повинні відігравати важливу позитивну роль в економіці країни.

При визначенні внутрішнього інвестиційного потенціалу та засобів його використання завданням державного регулювання фінансового ринку в будь-якій країні є не стільки впорядкування діяльності позичальників капіталу та фінансових посередників, забезпечення стабільного розвитку і функціонування фінансового ринку в цілому, скільки пошук шляхів вирішення проблем інвесторів, їх захист, перш за все, дрібних і найменш захищених.

В Україні на сьогодні існує **система органів регулювання у фінансовому секторі**, структурована за видами фінансових установ. Відповідно до ст. 21 Закону України "Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг" державне регулювання ринків фінансових послуг здійснюється:

- щодо ринку банківських послуг – Національним банком України;

– щодо ринків цінних паперів та похідних цінних паперів – Державною комісією з цінних паперів та фондового ринку;

– щодо інших ринків фінансових послуг – спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг, тобто Державною комісією з регулювання ринків фінансових послуг України.

Зазначені органи регулювання охоплюють своєю компетенцією як регулювання відповідних фінансових установ, так і регулювання правил надання ними послуг.

Ключові принципи регулювання ринків фінансових послуг базуються на трьох основних цілях регулювання, а саме:

1. Захист інвесторів та споживачів фінансових послуг.
2. Забезпечення того, щоб ринки фінансових інструментів були справедливими, ефективними і прозорими.
3. Зниження системних ризиків.

Для досягнення, реалізації цих цілей передбачається ведення державних реєстрів фінансових організацій та ліцензування надання фінансових послуг, нормативно-правове регулювання діяльності фінансових організацій, встановлення уповноваженими державними органами засобів впливу, відповідальності та проведення інших засобів державного регулювання з урахуванням змін ситуації в економіці.

Державна політика щодо подальшого розвитку фінансового сектора України має здійснюватися за такими напрямками:

– підвищення ефективності державного регулювання та посилення уніфікації регуляторних вимог;

– посилення консолідації нагляду за діяльністю фінансових установ та запровадження нагляду на основі оцінки ризиків у всіх сегментах фінансового ринку;

– забезпечення переходу від екстенсивних шляхів розвитку фінансового ринку до інтенсивних;

– створення передумов для підвищення рівня капіталізації фінансових установ, забезпечення їх надійності та платоспроможності;

– збільшення інформаційної прозорості фінансових інститутів та відкритості регуляторних органів;

– посилення рівня захищеності прав та законних інтересів усіх учасників фінансового ринку;

– здійснення вираженої та поступової інтеграції вітчизняного фінансового сектора до світового фінансового простору шляхом гармонізації вітчизняного законодавства, впровадження міжнародних стандартів професійної ринкової діяльності та європейських процедур державного регулювання і нагляду.

На ефективність регулювання у фінансовому секторі сьогодні негативно впливає слабка узгодженість регуляторних дій, недостатня співпраця з професійними учасниками фінансового ринку та об'єднаннями споживачів фінансових послуг. За таких обставин перехід до сучасної моделі регулювання вимагає масштабного та досить глибокого реформування існуючої в Україні системи регулювання на фінансовому ринку.

В Україні основним органом, який здійснює контроль за роботою ринків фінансових послуг є Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України.

Державна комісія з регулювання ринків фінансових послуг України є спеціально уповноваженим органом виконавчої влади у сфері регулювання ринків фінансових послуг, вона діє на підставі «Положення про Державну комісію з регулювання ринків фінансових послуг України», затвердженого Указом Президента України № 292/2003 від 4 квітня 2003 року.

Основними ***завданнями*** Державної комісії з регулювання ринків фінансових послуг України у межах її повноважень є:

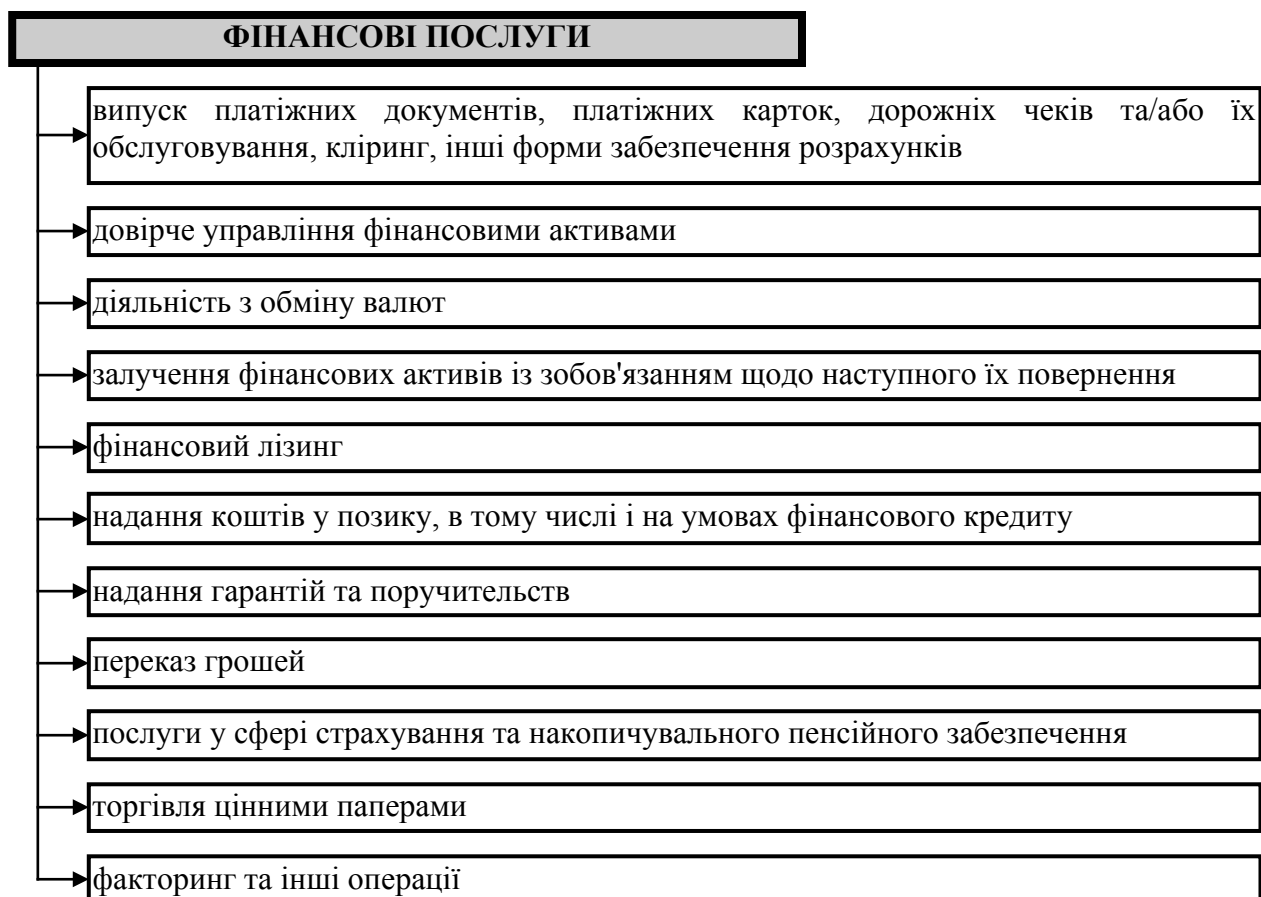
- проведення єдиної та ефективної державної політики у сфері надання фінансових послуг;
- розроблення і реалізація стратегії розвитку ринків фінансових послуг;
- здійснення державного регулювання та нагляду за наданням фінансових послуг і додержанням законодавства в цій сфері;
- захист прав споживачів фінансових послуг шляхом застосування заходів впливу з метою запобігання порушенням законодавства на ринках фінансових послуг та їх припинення;
- узагальнення практики застосування законодавства України з питань функціонування ринків фінансових послуг, розроблення і внесення пропозицій щодо його удосконалення;
- запровадження міжнародно-визнаних правил розвитку ринків фінансових послуг;
- сприяння інтеграції в європейський та світовий ринки фінансових послуг.

Закон України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг» встановлює загальні правові засади у сфері надання фінансових послуг, здійснення регулятивних та наглядових функцій за діяльністю з надання фінансових послуг. Він регулює відносини, що виникають між учасниками ринків фінансових послуг під час здійснення операцій з надання фінансових послуг.

Метою Закону є створення правових основ для захисту інтересів споживачів фінансових послуг, правове забезпечення діяльності і розвитку конкурентоспроможного ринку фінансових послуг в Україні, правове забезпечення єдиної державної політики у фінансовому секторі України. Цей Закон дає визначення основним термінам у сфері діяльності ринку фінансових послуг, розкриває умови надання фінансових послуг, правила створення фінансових установ, основні засади ліцензування їх діяльності.

Згідно Закону, ***фінансова послуга – операції з фінансовими активами, що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.***

Фінансовими вважаються послуги, зображені на рис. 10.4.

***Рис. 10.4 Фінансові послуги згідно Закону України
«Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових
послуг»***

Можливість та порядок надання окремих фінансових послуг юридичними особами, які за своїм правовим статусом не є фінансовими установами, визначаються законами та нормативно-правовими актами державних органів, що здійснюють регулювання діяльності фінансових установ та ринків фінансових послуг, виданими в межах їх компетенції.

Так, національний оператор поштового зв'язку – Українське державне підприємство поштового зв'язку (УДППЗ) «Укрпошта» взяте на облік в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг України в частині надання фінансових послуг з поштового переказу.

10.4. УДППЗ «Укрпошта» на ринку фінансових послуг

В умовах сьогодення, коли технічний розвиток та фінансово-економічна досвідченість населення є досить високими, підвищуються вимоги і до пошти. Нікого вже не здивуєш тим, що на пошті можна сплатити платіж, відправити грошовий переказ в межах України чи навіть за кордон. Населення цікавить все

нове. Сьогодні кожен рахує свої гроші і час, а тому швидке реагування на зростаючий попит населення на ті чи інші фінансові послуги – це обов’язкове та першочергове завдання. Поштові фінансові послуги, серед яких грошові перекази, оплата рахунків, виплата пенсій та грошової допомоги, є самими поширеними і у той же час самими чутливими до конкуренції. У багатьох країнах уряд усвідомив, що дані послуги являють собою реальний шлях розвитку та підтримки поштової мережі у сільських та інших районах з нерозвиненим сервісом та підтримкою розвитку малого та середнього бізнесу.

Сьогодні УДППЗ «Укрпошта» – єдиний провайдер поштових і фінансових послуг у багатьох віддалених регіонах України. Структура основних видів фінансових послуг УДППЗ «Укрпошта» наведена на рис. 10.5.

Рис. 10.5. Структура основних видів фінансових послуг УДППЗ «Укрпошта»

Відповідно до статистичних даних, на сьогодні на ринку послуг по виплаті пенсії та грошової допомоги УДППЗ «Укрпошта» займає домінуюче становище – 54%, однак на ринку послуг по прийманню платежів та переказу коштів це лише 18% та 25% відповідно. Це свідчить як про значну конкуренцію з боку банківських та фінансових установ, так і про необхідність для підприємства використовувати всі можливі резерви на шляху до збільшення своєї частки на ринку.

Шукаючи резерви отримання додаткових доходів, УДППЗ «Укрпошта» активно розвиває напрямок надання інших фінансових та агентських послуг, основні з яких наведено на рис. 10.6.

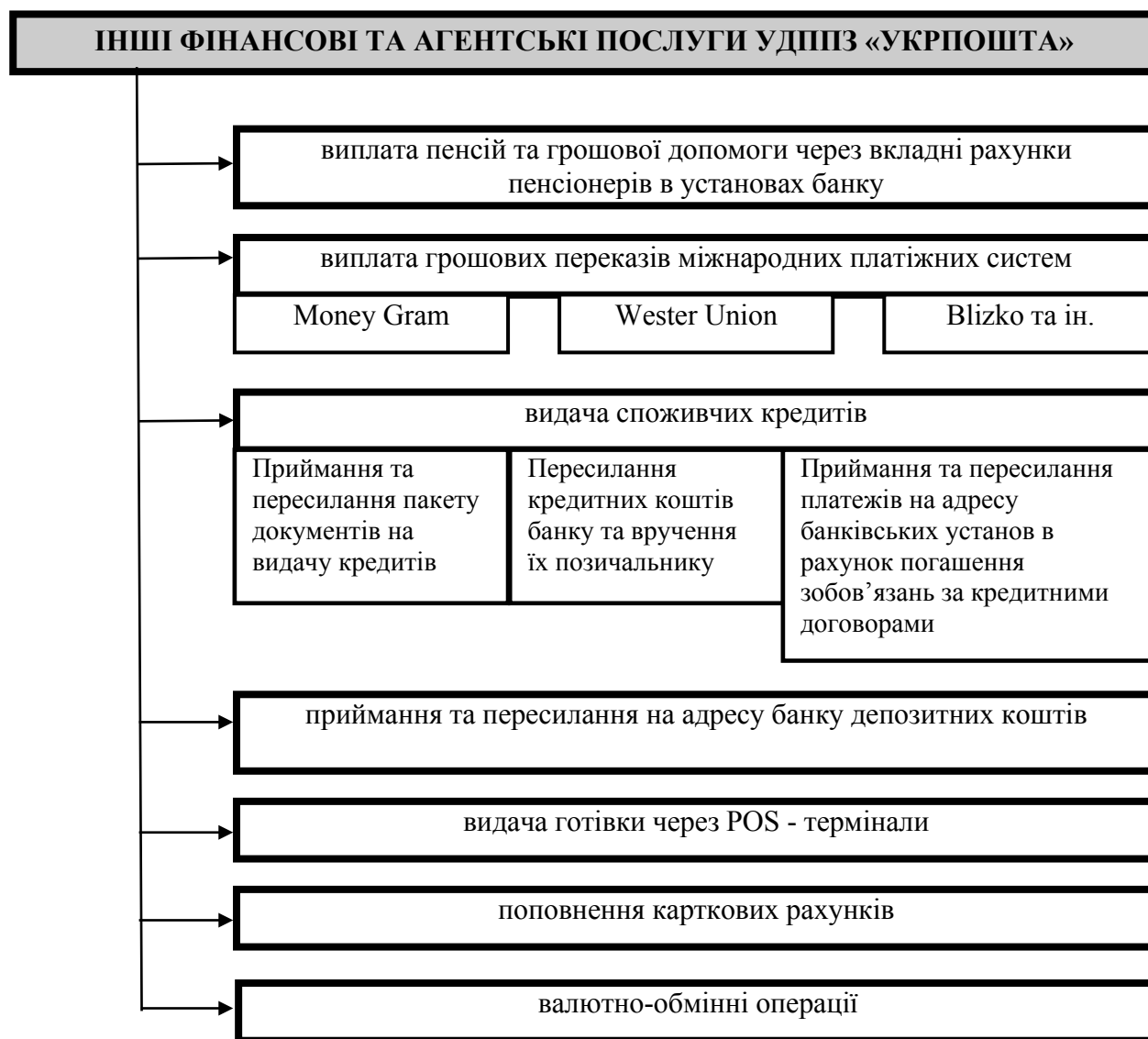

Рис. 10.6. Види інших фінансових та агентських послуг УДППЗ «Укрпошта»

Питома вага доходів від надання фінансових послуг в загальних доходах УДППЗ «Укрпошта» складає понад 50%. Найбільшу питому вагу займають такі послуги, як виплата пенсій та грошової допомоги (36 %), пересилання поштових переказів (7 %), приймання платежів та торговельної виручки (6 %) (рис. 10.7). Інші фінансові та агентські послуги займають лише 0,6%, але мають реальні можливості подальшого збільшення.

Загалом динаміка обсягів фінансових послуг УДППЗ «Укрпошта» за останні роки свідчить про постійне зростання цього показника.

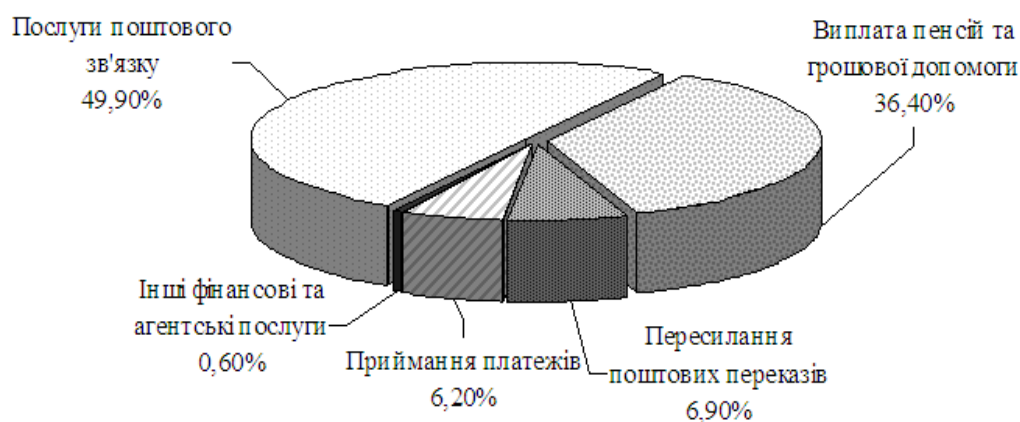

Рис. 10.7. Питома вага доходів від надання фінансових послуг в загальних доходах УДППЗ «Укрпошта» (за даними останніх років)

Зараз в Україні формуються передумови для інтенсивного розвитку поштової мережі за рахунок надання фінансових послуг: зростає попит на банківські послуги в цілому по країні; переглядаються нормативні документи, що регулюють поштово-банківський сектор; ряд банків вже співпрацює з національним оператором поштового зв'язку і розробляє спільні проекти. Використання потенціалу поштової мережі забезпечить широкі верстви населення доступом до таких банківських послуг, як отримання\погашення споживчих кредитів, оформлення банківських вкладів, одержання готівкових коштів по банківських картах, а також дозволить підвищити фінансову культуру населення і зменшити диспропорції в соціально-економічному розвитку між міським і сільським регіонами. Розвиток даного напрямку діяльності дозволить залучити в економіку значні обсяги незадіяних грошових ресурсів населення, що сприятиме зростанню капіталізації і кредитоспроможності банківської системи в цілому.

Ринок послуг з виплати і доставки пенсій і грошової допомоги

Ринок послуг з виплати пенсій та соціальної допомоги передбачає забезпечення виплат пенсій усім категоріям населення, які мають право на пенсійне забезпечення та різноманітні соціальні виплати, що призначаються відповідно до діючого законодавства, виплата яких здійснюється одноразово або систематично.

Вищезазначені виплати здійснюються через мережу УДППЗ «Укрпошта» та банківські установи, які є конкурентами на цьому ринку. Дана послуга є однією з найбільш поширених та соціально значущих, надається українською

поштою вже впродовж багатьох років. Сьогодні послугами пошти користується близько 8,5 млн. пенсіонерів,

Порядок виплати і доставки пенсій виплатними об'єктами поштового зв'язку регулюється «Інструкцією про виплату та доставку пенсій, соціальної допомоги національним оператором поштового зв'язку», затвердженої Наказом Міністерства транспорту та зв'язку України, Міністерства праці та соціальної політики України та Постановою Правління Пенсійного фонду України

Незважаючи на досить невисокі тарифи УДППЗ «Укрпошта», Пенсійний фонд України віддає перевагу банківським установам, оскільки банки здійснюють для ПФУ пенсійні виплати безкоштовно, але користуючись залишками на пенсійних рахунках мають з цього відповідні доходи.

Серед основних причин, що вплинули на зменшення кількості пенсіонерів, які обслуговуються УДППЗ «Укрпошта» є:

- демографічна (загальна кількість людей пенсійного віку в цілому по Україні);
- ринкова (надання права банківським установам здійснювати виплату пенсій).

За останні роки кількість пенсіонерів, яких обслуговує УДППЗ «Укрпошта» у містах, зменшилась на чверть. В той час кількість пенсіонерів, які одержують пенсію в об'єктах поштового зв'язку у сільській місцевості за цей же період зменшилась на 15 %.

Це свідчить про розширення території обслуговування пенсіонерів банківськими установами, шляхом збільшення кількості банківських установ, уповноважених обслуговувати поточні рахунки пенсіонерів. При цьому слід зазначити, що на обслуговування до банківських установ переважно залучаються пенсіонери у містах, а пошті залишаються сільські пенсіонери, доставка пенсій яким з урахуванням протяжності доставних дільниць є досить затратною.

Великим надбанням держави є те, що Україна одна з небагатьох країн світу, де пенсіонерам надана можливість отримувати пенсію вдома. Дана послуга надається листоношами УДППЗ «Укрпошта», які доставляють пенсійні кошти безпосередньо кожному одержувачу додому. Крім цього, умови надання послуги через банківські установи та УДППЗ «Укрпошта» суттєво відрізняються. Альтернативний спосіб виплати пенсій і грошової допомоги здійснюється через банківський рахунок користувача.

Банки, прагнучи покращувати умови обслуговування клієнтів-пенсіонерів, розробляють спеціальні пенсійні програми для роботи з ними:

- відкриття вкладів, різноманітних за строками заощадження, розмірами відсоткової винагороди, режимами її виплати;
- спеціальні депозитні програми;
- розігрування цінних призів та подарунків тощо.

Аналіз здійснення виплати пенсії через банківські установи та УДППЗ «Укрпошта» показує, що навіть з урахуванням видимих матеріальних та фінансових вигод, які пропонують банки пенсіонерам, перевага залишається на стороні пошти, оскільки лише пошта гарантує доставку пенсії додому та надання

одночасно широкого спектру послуг: приймання платежів; продаж товарів першої необхідності; надання поштових послуг; приймання передплати тощо.

Великою перевагою є і те, що кошти пенсіонерів, які виплачуються через пошту не підпадають під ризики, які притаманні банківським установам, оскільки не використовуються в будь-якій іншій діяльності пошти, а мають пряме призначення.

Порівняльний аналіз надання послуг з виплати пенсій та грошової допомоги УДППЗ «Укрпошта» та банківськими установами наведено у табл. 10.3.

Таблиця 10.3

Порівняльний аналіз надання послуги з виплати пенсій та грошової допомоги УДППЗ «Укрпошта» та банківськими установами

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
УДППЗ «Укрпошта»	
зручне розташування; традиційність надання послуги; надання послуги вдома; можливість разом із пенсією отримати й інші послуги УДППЗ «Укрпошта»; відсутність ризику втрати грошових коштів; довіра населення	недостатній рівень автоматизації; ризик пограбувань при наданні послуги вдома; залежність від дати виплати пенсії та необхідність чекати листоношу вдома; обмеженість у періоді отримання пенсії, пов'язана з виплатним періодом
Банківські установи	
високий рівень автоматизації; нарахування відсотків на залишки грошових коштів на рахунках пенсіонерів; швидкість обслуговування; можливість використання платіжних карток	відсутність філіалів у віддалених районах країни; неможливість надання послуги вдома; ризик неповернення коштів або затримки їх видачі

Майбутнє послуги з виплати пенсій та грошової допомоги для УДППЗ «Укрпошта» знаходиться під певним ризиком, оскільки все більша кількість пенсіонерів починають напряду одержувати пенсії на банківський рахунок, особливо у містах. Це є аргументом на користь необхідності збільшення повноважень УДППЗ «Укрпошта» у сфері фінансових послуг, включаючи окремі банківські функції, які дозволять забезпечити обслуговування населення на аналогічних умовах. Особливо це актуально у період економічної кризи, яка негативно вплинула на рівень довіри до банківських установ, а у пошти з'явилася можливість з мінімальними зусиллями збільшити кількість клієнтів-пенсіонерів.

Грошові перекази

Перспективним для УДППЗ «Укрпошта» є організація сумісних проектів з регіональними банками по обслуговуванню пластикових карт пенсіонерів. Цей напрямок розвитку фінансових послуг найбільш перспективний, враховуючи

тенденцію високої активності банків в роботі по випуску карт для пенсіонерів і одержувачів інших соціальних виплат. Адже саме таким способом, використовуючи комерційні важелі, застосовуючи прогресивні інформаційні технології, пропонуючи пенсіонерам якісні послуги за прийнятними тарифами УДППЗ «Укрпошта» зможе не тільки успішно конкурувати з банківськими установами а і утримувати обсяги послуг з виплати пенсій.

На протязі багатьох років УДППЗ «Укрпошта» здійснює надання послуги з грошових переказів. Становлення ринку фінансових послуг та підвищення рівня його регулювання поставило певні вимоги до УДППЗ «Укрпошта», і тому Укрпошта була взята на облік в Державній комісії з регулювання ринків фінансових послуг як юридична особа, яка може надавати фінансову послугу – поштовий переказ. В цьому ж році підприємство отримало ліцензію Національного банку України на здійснення валютних операцій, що дало можливість організувати в об'єктах поштового зв'язку робочі місця для надання послуги з приймання і виплати переказів в іноземній валюті.

На ринку грошових переказів УДППЗ «Укрпошта» здійснює пересилання внутрішніх та міжнародних поштових переказів, одночасно надає послугу з виплати переказів відправлених міжнародними платіжними системами. Але частка УДППЗ «Укрпошта» становить лише приблизно 6 % від загальної суми переказів, що надійшли до України.

Загальна сума коштів, що надійшла в Україну за допомогою міжнародних систем переказу коштів між фізичними особами, створеними як резидентами, так і нерезидентами, у 2008 році становила 2,9 млрд. доларів США, а сума відправлених коштів – 0,5 млрд. доларів США в еквіваленті. Вхідний потік грошових переказів в Україну збільшився у 2008 році в порівнянні з 2006 роком на 59,34 %, а вихідний потік – на 163,15% відповідно. Україна залишилася країною – реципієнтом міжнародних грошових переказів, оскільки сума коштів, що надійшла в Україну, у 6 разів перевищує суму коштів, відправлених за її межі.

Найбільші суми коштів з використанням міжнародних систем переказу, створених нерезидентами, надійшли в Україну з Росії – 47,9%, США – 9,2%, Італії – 6,5%, Іспанії – 6,3%, Великої Британії – 3,5% від загальної суми отриманих коштів; з України найбільші суми коштів відправлено до Росії – 35,2%, Грузії – 9,0%, Вірменії – 6,5%, Узбекистану – 6,5%, США – 4,3% від загальної суми відправлених коштів.

УДППЗ «Укрпошта» постійно працює над вдосконаленням цього виду послуг. Так співпраця з Національною системою масових електронних платежів дозволила перейти на новий рівень обслуговування населення і збільшити задоволення споживчого попиту: з 1 жовтня 2004 р. в УДППЗ «Укрпошта» впроваджена послуга з прийому, пересилки і виплати поштових переказів, прийнятих через Інтернет. З жовтня 2008 р. всі внутрішні поштові перекази пересилаються виключно електронними каналами зв'язку, що дозволило скоротити терміни і повністю автоматизувати контроль проходження переказів від відправника до одержувача, значно підвищити рівень якості послуги грошових переказів.

Аналогічна робота проводиться по застосуванню цієї технології до міжнародних поштових переказів. На сьогодні вже 98,5 % міжнародних переказів пересилаються електронними каналами.

Перелік країн, з якими УДППЗ «Укрпошта» уклала міжнародні угоди про здійснення обміну міжнародними поштовими переказами постійно розширюється. Якщо в 2003 році було укладено угоди про двосторонній обмін грошовими переказами з 17 країнами, то вже у 2010 році – з 24 країнами.

Поряд із зростанням кількості країн-партнерів зростає й обмін міжнародними поштовими переказами у грошовому еквіваленті. Так згідно з аналізу виконання угод про обмін міжнародними поштовими переказами сума вхідних міжнародних поштових переказів перевищує суму вихідних майже у 2 рази. Сума вихідних міжнародних поштових переказів в останні роки в порівнянні з 2007 роком зросла на 72,42%, а сума вхідних переказів – на 37,24 % відповідно.

В умовах ринкової економіки головним завданням УДППЗ «Укрпошта» є забезпечення конкурентоспроможності на ринку фінансових послуг. У зв'язку з цим фінансові послуги пошти повинні бути уніфікованими, простими і зрозумілими для потенційних клієнтів, зручними у використанні і надаватися в кожному відділенні поштового зв'язку.

Слід виділити наступні основні переваги та недоліки грошових переказів через УДППЗ «Укрпошта» (табл. 10.4).

Таблиця 10.4

Переваги та недоліки здійснення грошових переказів

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
УДППЗ «Укрпошта»	
надійність пересилки електронних грошових переказів; наявність розвиненої мережі відділень поштового зв'язку в усіх регіонах і в сільській місцевості; довіра клієнтів; висока репутація; можливість доставляти грошові перекази додому; можливість надання послуги на всій території країни	відсутність можливості працювати у режимі on-line; недостатній рівень автоматизації; тривалий час доставки переказу
Банківські установи	
висока швидкість переказу коштів; гнучка тарифна система; надійність пересилки електронних грошових переказів; високий рівень автоматизації	відсутність філіалів у віддалених регіонах країни, обмежена кількість точок доступу, неможливість надання послуги вдома

Для збільшення частки українського поштового оператора на ринку міжнародних переказів грошових коштів УДППЗ «Укрпошта» впроваджує такі заходи:

– здійснення переходу на електронний обмін міжнародними поштовими переказами зі всіма країнами, з якими укладено угоди;

- збільшення географічного обхвату країн, з якими можливий обмін переказами;
- підвищення якості надання послуги.

Приймання платежів

УДППЗ «Укрпошта» забезпечує прийом від населення всіх без виключення видів платежів, тим самим підвищуючи платіжну дисципліну громадян і заробляючи додаткові доходи. УДППЗ «Укрпошта» здійснює приймання наступних платежів:

- за комунальні послуги;
- електроенергію;
- газ;
- абонентська плата за телефон і радіоточку;
- плата за міжміські телефонні розмови;
- інші платежі від населення.

Основними конкурентами УДППЗ «Укрпошта» у сфері приймання платежів населення є комерційні банки та небанківські фінансові установи. Серйозну конкуренцію банківському сектору та УДППЗ «Укрпошта» на ринку платіжних послуг (мікроплатежів) останніми роками почали складати так звані електронні платіжні системи, що виникли близько десяти років тому для задоволення потреби операторів мобільного зв'язку по масовому прийому платежів абонентів. Згодом ці системи переросли в нову якість і де-факто почали формувати національні стандарти індустрії мікроплатежів. В даний час вони обслуговують переважну частину платежів операторів мобільного зв'язку, інших операторів зв'язку і Інтернет-провайдерів, а також успішно освоюють нові сегменти оплати житлово-комунальних послуг і послуг фіксованого електрозв'язку, сплати споживчих кредитів і т.п.

УДППЗ «Укрпошта» на сьогодні не є лідером на ринку приймання комунальних платежів населення. Існує тенденція до скорочення частки, займаної УДППЗ «Укрпошта» на даному сегменті ринку унаслідок сучасності банківського обслуговування. На сьогоднішній день високий рейтинг УДППЗ «Укрпошта» в цьому виді діяльності обумовлений в основному довірою до неї з боку споживачів і недостатньою мережею банківських установ.

Порівнюючи умови надання послуги з приймання платежів УДППЗ «Укрпошта» та установ-конкурентів слід визначити наступні переваги та недоліки (табл. 10.5).

Перевагою УДППЗ «Укрпошта» над іншими установами для сплати комунальних платежів є перш за все близьке розташування для споживачів, тоді як найяскравішою перевагою інших банківських установ є швидкість проведення платежів.

Робота в умовах жорсткої конкуренції вимагає від оператора поштового зв'язку постійного пошуку перспективних напрямів діяльності і нових шляхів підтримки і збільшення частки ринку. УДППЗ «Укрпошта» може займати

більшу частку ринку по послугах, пов'язаних з платежами населення унаслідок довіри з боку населення, високої репутації УДППЗ «Укрпошта», конкурентних тарифів і інших соціально-економічних чинників.

Таблиця 10.5

**Переваги та недоліки надання послуг
по прийманню платежів УДППЗ «Укрпошта»**

ПЕРЕВАГИ	НЕДОЛІКИ
УДППЗ «Укрпошта»	
близьке розташування до споживачів; якість обслуговування; культура обслуговування і сучасність послуги; довіра клієнтів; можливість надання послуги вдома	недостатній рівень автоматизації; слабка реклама і нерозвиненість послуги; наявність черг; відсутність платіжних терміналів
Банківські установи	
висока швидкість переказу коштів; культура обслуговування і сучасність послуги; високий рівень автоматизації	відсутність філіалів у віддалених районах країни; недовіра клієнтів, особливо осіб похилого віку; неможливість надання послуги вдома

Послуги, що надаються за агентськими угодами

УДППЗ «Укрпошта» активно працює над розширенням обсягів послуг і прикладом цього є надання різних послуг за агентськими угодами.

З 1998 р. УДППЗ «Укрпошта» виплачує пенсії і грошові допомоги через рахунки пенсіонерів у ПАТ «Райффайзен банк Аваль». Ця послуга активно надається в 170 міських відділеннях поштового зв'язку. Щомісячно ними обслуговується близько 73 тис. пенсіонерів.

Схема надання послуги наступна:

1) на рахунок пенсіонера, заздалегідь відкритий за його заявою у ПАТ «Райффайзен банк Аваль», щомісячно зараховується встановлена йому сума пенсії або грошової допомоги;

2) пенсіонер приходить на пошту, пред'являє паспорт і ощадно-пенсійну книжку;

3) оператор, використовуючи банківське програмне забезпечення, в режимі он-лайн заходить на особовий рахунок клієнта і списує бажану пенсіонером суму в межах залишку на рахунок, роздруковує ордер і робить відповідні записи в ощадно-пенсійній книжці клієнта;

4) пенсіонерові видається пенсія готівкою.

При цьому пенсіонер може отримати пенсію в слушний для нього час, має можливість поповнення рахунку та (в залежності від умов оформлення картки) отримує відсотки, нараховані на залишок коштів.

УДППЗ «Укрпошта», у свою чергу, отримує винагороду, яка залежить від нарахування банком відсотків на залишки на рахунках пенсіонерів, а також

додатковий обсяг робіт і дохід, оскільки пенсіонер, зайшовши на пошту, може сплатити комунальні послуги, відправити переказ, купити товар тощо.

Для банків, які не мають власної розгалуженої мережі, але зацікавлені в організації зручної системи надання та погашення кредитів, надається унікальна можливість розширити географію своєї активної діяльності, шляхом налагодження співпраці з УДППЗ «Укрпошта».

У 2006 році УДППЗ «Укрпошта» приступила до реалізації послуг з оформлення кредитних договорів, видачу по них готівки фізичним особам та приймання платежів в рахунок виконання зобов'язань за кредитними договорами. Надання цієї послуги розпочато в рамках договору з ТОВ «КБ «Дельта», згідно з яким УДППЗ «Укрпошта» надає споживачам такий перелік послуг:

- 1) консультації стосовно порядку та умов отримання кредитів;
- 2) приймання необхідних для оформлення кредиту документів;
- 3) перевірка наданих документів на їх повноту та достовірність; подальша їх передача у банк;
- 4) оформлення на підставі позитивного рішення банківської установи кредитних документів; контроль за їх підписанням позичальниками;
- 5) здійснення за дорученням банку виплати суми кредиту готівкою згідно з умовами кредитного договору;
- 6) приймання від позичальників коштів з метою виконання зобов'язань по погашенню кредитів, сплати відсотків тощо; подальше перерахування зазначених коштів на користь банку;
- 7) своєчасна передача до банку всіх відповідних документів;
- 8) розміщення рекламної продукції банку тощо.

Незважаючи на те, що такі послуги надаються лише з 2008 року, їх питома вага склала 15,5 % у загальній сукупності доходів, отриманих від приймання платежів у 2008 р. Перспективність даного напрямку діяльності підтверджує той факт, що незважаючи на досить короткий термін надання цієї послуги, темпи її зростання є достатньо стрімкими.

Враховуючи попит населення на споживче кредитування, можна впевнено стверджувати, що внесення платежів через УДППЗ «Укрпошта» стає найзручнішим і затребуваним способом погашення кредитів.

Наступним етапом в розширенні співпраці з банківськими установами стали прийом і пересилка на адресу банківської установи депозитних коштів. Пошук клієнтів та оформлення депозитних договорів здійснюється представником банку, а внесення сум депозиту і за бажанням поповнення рахунків відбувається через УДППЗ «Укрпошта».

Для розширення можливостей клієнтів в 450 відділеннях поштового зв'язку УДППЗ «Укрпошта» надається послуга з видачі готівкових коштів через POS-термінали. Співпраця здійснюється з такими банківськими установами, як ПАТ «Райффайзен банк Аваль», ПАТ «КБ «Актив банк». Перевагами для клієнтів є можливість зняття суми в будь-який слушний час та здійснення безготівкових розрахунків за надані поштові послуги. УДППЗ «Укрпошта» ж, зі свого боку, має можливість ефективно використовувати прийняту за день готівку (її надлишки) і отримувати додаткові доходи.

Враховуючи те, що УДППЗ «Укрпошта» на сьогоднішній день має договори про обмін міжнародними поштовими переказами з обмеженою кількістю країн, було прийнято рішення про необхідність співпраці з міжнародними платіжними системами у напрямку виплати переказів, що надходять в Україну.

Співпраця УДППЗ «Укрпошта» з міжнародними платіжними системами здійснюється відносно недавно. Так, першу угоду про співпрацю УДППЗ «Укрпошта» з Western Union в якості субагента було укладено з ВАТ «Райффайзен Банк Аваль» у січні 2002 року.

З отриманням ліцензії НБУ на проведення валютних операцій УДППЗ «Укрпошта» отримала можливість виплачувати грошові перекази, відправлені по міжнародних платіжних системах MoneyGram, Western Union, в іноземній валюті, що одночасно збільшило її конкурентні можливості. За допомогою міжнародних платіжних систем через УДППЗ «Укрпошта» лише за один рік здійснюється переказів на суму понад 3500 тис. грн.

Постійно зростаючий попит на послугу підтверджує необхідність розширювати географію її надання, а також працювати у напрямку залучення до співпраці більшої кількості платіжних систем.

Узагальнюючи досвід надання фінансових послуг на підставі агентських угод можна зробити висновок, що плідна співпраця УДППЗ «Укрпошта» з банками грає важливу роль у поширенні банківських послуг. Враховуючи вимоги часу, УДППЗ «Укрпошта» займається пошуком нових пропозицій для поліпшення обслуговування населення з використанням сучасних технологій. На цьому ринку УДППЗ «Укрпошта» не має конкурентів, виконує соціально значущу роль, але залежить від розвитку банківської системи та її готовності до такої співпраці.

В цілому для підприємства задоволення існуючого попиту та збільшення рівня задоволеності споживачів якістю послуг, що надаються, залучення нових і збереження існуючих клієнтів, які довгий час користувалися послугами пошти, надасть можливість забезпечити постійне джерело доходів, зберегти існуючу мережу відділень поштового зв'язку і в той же час заробити певні кошти для модернізації поштового бізнесу.

10.5. Основні напрямки розвитку УДППЗ «Укрпошта» на ринку фінансових послуг

Сучасний поштовий зв'язок є складним господарським механізмом, що функціонує в системі соціально-економічного комплексу держави. Поштовий зв'язок України, будучи найважливішим елементом інфраструктури суспільства, знаходиться на новому етапі свого розвитку. Виникнення конкурентного середовища на ринку поштових послуг є визначальним чинником, що впливає на хід розвитку поштової служби.

На нинішньому етапі стратегія розвитку галузі поштового зв'язку в Україні спрямована на розширення номенклатури та обсягів нових видів послуг поштового зв'язку, наближення рівня якості надання цих послуг до рівня

міжнародних стандартів, що має забезпечити перехід до сучасних ринкових механізмів господарювання та повноцінну інтеграцію до світового інформаційного простору.

Згідно зі своєю місією і статутом пошта зобов'язана забезпечити гарантоване надання поштових послуг по всій території України, завдяки чому і володіє винятковим потенціалом розвитку як мережний оператор надання банківських послуг. Крім традиційної доставки пошти і посилок, навіть не будучи банківською установою, пошта України надає спектр фінансових послуг. У їх числі – виплата пенсій та грошової допомоги, грошові перекази, прийом платежів на користь юридичних осіб (комунальних, податкових, операторів зв'язку та інших постачальників послуг населенню), а також банківські послуги за агентськими угодами з банками партнерами.

Поштово-банківські послуги – це сучасна концепція просування роздрібних банківських послуг, що дозволяє забезпечити їх доступність широким верствам населення за допомогою використання потенціалу мережі відділень поштового зв'язку. Впродовж останніх років національний оператор поштового зв'язку УДППЗ «Укрпошта» працює у напрямку розвитку поштово-банківських послуг. Даний напрям розглядається як дієвий спосіб отримання додаткового прибутку завдяки впровадженню орієнтованих на кінцевих споживачів продуктів і послуг, доступних широким верствам населення України, включаючи віддалені місцевості, де відсутні відділення банків.

Розвитку поштово-банківських послуг сприяють: чітко організована роздрібна мережа надання послуг; відсутність банківських відділень у сільській місцевості; традиційна довіра населення до державного підприємства; близьке розташування поштових відділень до місця проживання кожної людини; обслуговування листоношами пенсіонерів вдома; доступність послуг для всіх верств населення (соціально доступні тарифи).

Отже, надання поштово-банківських послуг є одним з найбільш перспективних та привабливих напрямків розвитку УДППЗ «Укрпошта».

Надання фінансових послуг УДППЗ «Укрпошта» можливо за рахунок активізації і системного становлення поштово-банківської діяльності. Розвиток цього напрямку забезпечить, перш за все, піднесення функціонування національного оператора поштового зв'язку, оскільки його реалізація надасть змогу населенню із середнім і низьким рівнем добробуту, населенню сільської місцевості отримати належний рівень обслуговування та задовольнити наявний попит на фінансові послуги.

В основі стратегії впровадження поштово-банківських послуг лежить ряд принципів, якими повинно керуватися УДППЗ «Укрпошта» при діяльності на фінансовому ринку. Ці принципи забезпечували би можливість надання банківських послуг у найбільш повному асортименті і високої якості, гарантували би отримання підприємством додаткових доходів, вирішували би соціальні питання.

При формуванні принципів слід мати на увазі, що національний оператор поштового зв'язку виконує важливу соціальну функцію надання послуг зв'язку широким верствам населення на всій території країни, тобто послуги повинні

не тільки приносити УДППЗ «Укрпошта» додаткові доходи, а й бути загальнодоступними та якісними.

Контрольні питання

1. Що таке ринок фінансових послуг?
2. Яке місце займають підприємства поштового зв'язку на ринку фінансових послуг?
3. Назвіть основні етапи розвитку фінансового ринку України.
4. Назвіть мету та механізми регулювання ринків фінансових послуг.
5. Що таке поштово-банківські послуги?
6. Які поштово-банківські послуги надає національний оператор – УДППЗ «Укрпошта»?
7. Переваги та недоліки поштово-банківських послуг, що надає УДППЗ «Укрпошта».
8. Якою мірою впливають поштово-банківські послуги, що надає УДППЗ «Укрпошта», на його фінансово-економічну результативність?

РОЗДІЛ 11

ДОСВІД НАДАННЯ ФІНАНСОВИХ ПОСЛУГ ПОШТОВИМИ СЛУЖБАМИ КРАЇН СВІТУ

11.1. Загальний огляд закордонного досвіду

Наприкінці XIX століття поштові фінансові служби вперше з'явилися в країнах Західної Європи. На відміну від «класичних» банків поштові фінансові служби, спираючись на розгалужену мережу відділень зв'язку, забезпечують загальнонаціональну доступність до фінансових послуг всім верствам населення. Існування поштово-фінансових служб надає малозабезпеченим верствам населення можливість здійснювати заощадження, збереження яких гарантує держава, і яка, у свою чергу, направляє акумульовані кошти на фінансування розвитку інфраструктури та економіки країни.

Сьогодні, за даними Всесвітнього поштового союзу, більше 3 млрд. чоловік в світі не мають доступу до фінансових послуг, ще 200 млн. громадян живуть і працюють далеко від місць свого постійного проживання і рідної країни, змушені щомісячно відправляти гроші на батьківщину своїм сім'ям і родичам. Суми, що пересилаються з-за кордону мігрантами, досягають 150 млрд. доларів в рік і втричі перевищують допомоги, які надають країнам, що розвиваються, розвинені країни.

Забезпечення доступності до недорогих фінансових послуг і міжнародних грошових переказів має важливе значення в сучасному світі, це один із засобів стимулювання національних економік і зниження рівня бідності в країнах, що розвиваються. У багатьох країнах такі послуги надають не тільки традиційні фінансові інститути, але і поштові служби, які часто володіють більш розгалуженою роздрібною мережею, ніж будь-який банк.

На сьогодні дві третини поштових служб світу одночасно є і фінансовими інститутами, багато послуг яких – платежі, кредитування, грошові перекази тощо – доступні в глобальній світовій мережі, що складається з понад 600 тис. поштових відділень. Поштовими банками щорічно здійснюється більше 10 млрд. трансакцій на суму близько 2 млрд. доларів. Засновниками поштових банків є поштові служби багатьох країн світу. У розвинених країнах – це сильні фінансові інститути, які надають безліч різноманітних послуг і активно конкурують з банківськими установами.

В цілому ж, якщо в XVII сторіччі поштові відділення, забезпечуючи доставку листів і посилок, були свого роду стимуляторами комунікаційного прогресу, то сьогодні, в XXI столітті, вони перетворюються на важливий канал міждержавних і національних фінансових потоків.

Провайдери поштових послуг через свої широкі мережі поштових відділень пов'язані з численними категоріями клієнтів, які мають потребу в фінансових послугах. В зв'язку з цим вони розглядають співробітництво з банками з надання фінансових послуг через свої поштові відділення як найоптимальніший механізм залучення нових клієнтів і підвищення прибутковості своєї операційної діяльності.

Більш того, провайдери поштових послуг не тільки співпрацюють, але і створюють реальну конкуренцію банкам у сфері фінансових послуг. Оператори поштового зв'язку, за підтримки фінансових інститутів, мають можливість надавати різноманітні послуги, які дозволяють отримувати доходи і мати джерело подальшого зростання бізнесу. Зрештою майбутнє – за створенням міцних союзів між глобальними провайдерами поштових послуг і провідними міжнародними банками.

11.2. Досвід розвинутих країн

Історія надання фінансових послуг на пошті починається з XVIII ст., коли пошта Великобританії організувала службу грошових переказів. Вже у другій половині XIX ст. уряди Австрії, Великобританії, Франції та інших європейських держав почали працювати в напрямку створення поштово-ощадних банків, а потім і системи обігу «поштових чеків».

В більшості випадків поштові фінансові служби розвивалися на основі відділу або департаменту усередині поштової адміністрації, досягаючи рівня корпоративної компанії, що має ліцензію на надання банківських послуг. В злитті з іншими фінансовими установами велике число таких банків стали повністю або частково належати приватним особам. Дуже часто в таких випадках фінансовими службами управляє банківська установа (часто іменована як «Поштовий банк»), що має ліцензію, яка створює довготривалі партнерські стосунки з поштовою адміністрацією. Певний тип компаній і набір послуг є різними в різних країнах. У багатьох країнах послуги фінансових платежів продовжують пропонувати поштові адміністрації. Нижче розглянуті найцікавіші приклади еволюції надання поштово-банківських послуг деяких країн Європи.

Більше десяти років тому Поштова служба *Великобританії* не бачила особливих перспектив в наданні банківських послуг клієнтам і без жалю продала свій банківський підрозділ Girobank банку Alliance & Leicester. Проте у 2002 р. вона виявила, що зміна ринкової ситуації робить доцільним повернення до ідеї використання розвиненої мережі поштових відділень для забезпечення споживачів не лише традиційними видами послуг, але і фінансовими продуктами. У Post Office було прийнято рішення про заснування спільного підприємства з одним з банків, що спеціалізуються на роздрібній діяльності. Таким банком став Bank of Ireland. Базова угода про устанovu Post Office Financial Services (POFS) була підписана у 2003 р. і вже в березні всі відділення Post Office почали пропонувати своїм клієнтам первинний асортимент банківських послуг.

Для Bank of Ireland заснування POFS означає вільний вихід на британський ринок роздрібних послуг через мережу відділень PostOffice, а поштова корпорація дістає можливість використовувати величезний досвід і високу кваліфікацію ірландського банку.

Дещо інша ситуація склалася у *Фінляндії*, так в 1886 р. поштова служба створила поштовий ощадний банк. Він почав свою роботу з випуску поштових ощадних книжок, що надаються у всіх поштових відділеннях. Н

1970-х років поштовий ощадний банк був перетворений в Postipankki Oy (Postbank Ltd.). Згодом він був приватизований і в 2001 р. розірвав свої партнерські відносини з поштовими відділеннями – у зв'язку з банківськими послугами, пропонованими через Інтернет, а також з використанням електронних, що дістали широкий доступ.

По аналогічній дорозі пішла **Бельгія** – поштовий банк був спільним підприємством між групою Fortis і бельгійською поштою, якій належало 50% акцій. У 2001 р., що належала бельгійській пошті, була продана компанії Fortis, що стала згодом 100% власником бельгійського поштового банку. Бельгійська поштова група мотивувала своє рішення тим фактом, що фінансові служби, засновані на операціях з рахунками, не є їх основним комерційним напрямом і що створення компанії такого вигляду дозволить забезпечити успішніший розвиток фінансових служб, що мають ефективнішу структуру.

Відділення фінансових послуг поштової служби **Німеччини** Deutsche Post складаються з Поштового банку Postbank і поштової Пенсійної служби. PostBank почав свою діяльність у 1980 р. У 1995 р. фінансовий інститут отримав повну банківську ліцензію. У 1999 р. Deutsche Postbank став на 100% дочірньою компанією Deutsche Post AG. Deutsche Post надав своїй дочірній компанії Postbank можливість добитися швидкого розширення свого становища, що зміцнилося, на німецькому ринку роздрібних банківських послуг.

У **Франції і Італії** поштові фінансові послуги дотепер надають відділи, що існують в структурі поштової адміністрації, при цьому є деякі обмеження в наборі послуг, що надаються. Очікується, що реорганізація цих відділів в компанії, що мають ліцензії на надання банківських послуг, станеться в найближчі декілька років. У Італії BancoPosta Fondi SGR надає банківські і фінансові послуги приватним і комерційним клієнтам. Банківський напрям Poste Italiane, BancoPosta був організований у 1999 р. і знаходиться під контролем Банку Італії. В даний час BancoPosta є одним з найбільших фінансових установ країни. У основі цього успіху лежить повсюдна доступність його послуг, які надаються у всіх 14 тис. поштових відділень країни.

Через історичні причини країни **Західної Європи** розвивалися стрімкіше, ніж країни Східної Європи. Тільки після 1989 р. поштові банки, що отримали ліцензію, до складу яких увійшли самостійні підрозділи, були відкриті на всій території Центральної і Східної Європи, при цьому дуже часто поштові адміністрації виступали як акціонери і довготривалі партнери. У багатьох випадках були створені поштові банки і аналогічні установи, проте вони не досягли того масштабу операцій, який робив би їх особливо важливими для поштового або національного фінансового сектора. У країнах Європи, що знаходяться в перехідному періоді, розвиток і реформа поштових фінансових служб продовжують залишатися важливим питанням.

Яскравим прикладом цього служить **Латвія**. Влітку 2007 р. латвійський уряд прийшов до висновку, що держава не може більше дотувати збиткове підприємство Latvijas Pasts (Пошта Латвії), оскільки інші учасники ринку оцінюють це як спотворення ринку і конкуренції. Вихід з ситуації, що склалася, був сформульований у 2007 р. – створення Поштового банку. Його завданням є виведення Latvijas Pasts з важкої фінансової ситуації. Міністерство зв'язку Латвії оголосило конкурс на стратегічне партнерство по створенню Поштового банку. Переможцем конкурсу стала компанія Mono, заснована у 1991 р. і

об'єднуюча 60 підприємств, що працюють в різних галузях, у тому числі промисловій, транспортно-логістичній, фінансово-інвестиційній, продовольчій, туристичній і ін. Сама Latvijas Pasts розраховує отримати в заснованому банку не менше 10% і бути представленою в його правлінні.

Як повну протилежність діям Латвії можна представити приклад розвитку поштово-банківських послуг в *Литві*. Поштового банку в Литві немає. Пошта Литви – спочатку була державним підприємством, яке надає основні фінансові послуги, такі, як виплата готівки, платіжні послуги і послуги з переказу грошових коштів, а також по проведенню внутрішніх і міжнародних платежів. За останній час в Литовській пошті впроваджені деякі нові послуги. Зокрема, укладена угода і однією з фінансових груп по видачі кредитів населенню. Литовська пошта займає 45 % ринку доставлених пенсій, інша частина завойована банками і приватними компаніями, причому останні вже працюють не лише в крупних, але і в невеликих містах.

Розглянуті приклади свідчать про значну різницю в підходах до удосконалення і реформування поштових адміністрацій в аспекті надання фінансових послуг. Достатньо чітко визначається пріоритетна форма надання поштово-банківських послуг в Європі. Даною формою є Поштовий банк. При цьому поштові банки існують в практично 80% з розглянутих країн, враховуючи три держави, що знаходяться у стадії створення поштового банку. До цих країн відносяться: Латвія, Греція та Албанія.

Оскільки, поштово-фінансова система більшості країн Європи представлена Поштовими банками, які мають повні банківські ліцензії та є самостійними суб'єктами фінансового ринку, то для виявлення спектру послуг ще не представлених на УДППЗ «Укрпошта» слід розглянути досвід країн пострадянського простору.

11.3. Досвід країн пострадянського простору

Внаслідок політики планування, яка проводилася в республіках колишнього СРСР, кожна з країн Співдружності незалежних держав (СНД) отримала в спадок розгалужену мережу державних поштових відділень. Співвідношення кількості поштових відділень на душу населення змінюється в діапазоні від одного на 3000 до одного на 5000 населення. Поштові відділення складають приблизно 70% всіх точок доступу до національних фінансових систем в країнах СНД, і більше 50% готівки обертається щомісячно в мережі поштових відділень.

На відміну від філій ощадних банків, мережа поштових відділень присутня навіть у найвіддаленіших районах сільської місцевості. Мережа поштових відділень грає важливу роль у видачі і прийманні грошових коштів населення. Сьогодні поштові відділення виплачують пенсії і здійснюють платежі в системі соціального страхування, видають заробітну плату, здійснюють приймання оплати телефонних рахунків і комунальних послуг і надають послуги з поштових переказів.

У всіх країнах СНД послуги з платежів із готівковими коштами здійснюються поштовими службами. Ці послуги включають поштові перекази,

доставку пенсій і забезпечення платежів системи соціального страхування, а також приймання комунальних платежів та інших соціальних внесків.

Вказані фінансові послуги є вагомим елементом доходу більшості поштових служб, причому ця складова коливається (в залежності від країни) в діапазоні від 2,6% до 62,7% (табл. 10.7). Інші складові доходу – поштові відправлення (посилки, міжнародна пошта, кур'єрська і місцева пошта) і нетрадиційні послуги.

Таблиця 10.7

**Частка доходів, отриманих від надання фінансових послуг поштовими службами країн пострадянського простору
(за даними ВПС)**

Країна	Частка доходів поштових служб від надання фінансових послуг, %		
	2005 р.	2006 р.	2007 р.
Росія	42,50	59,40	42,20
Білорусь	36,60	36,95	37,30
Казахстан	41,90	53,40	49,90
Киргизія	45,80	53,90	62,70
Узбекистан	46,20	60,40	50,80
Молдова	2,60	2,70	11,60
Україна	50,00	50,60	50,20

Поштові перекази сьогодні залишаються найпоширенішим способом переказу грошових коштів фізичними особами по території усіх країн пострадянського простору.

Останні декілька років між країнами СНД ведуться активні переговори з приводу організації обміну тільки електронними грошовими переказами, що дозволить значно скоротити терміни їх проходження, поліпшити якість обслуговування клієнтів і бути конкурентоздатними на ринку даного виду послуг. Так в Україні станом на 01.01.09 р. вже діють угоди про обмін електронними грошовими переказами з наступними країнами: Росія, Білорусь, Молдова, Естонія, Азербайджан, Вірменія, Казахстан, Узбекистан, Таджикистан. А поштова служба Білорусії – РУП «Белпочта» ще у 2006 р. здійснила перехід тільки на пересилку електронних грошових переказів.

Однією з найбільш відомих і соціально важливих послуг, яку поштові служби країн колишнього СРСР надають вже впродовж багатьох десятиріч, є доставка і виплата пенсій і грошової допомоги.

Загальною є тенденція зменшення питомої ваги цієї послуги в усіх країнах за рахунок втрати найпривабливіших з погляду рентабельності діяльності міст. Частка, наприклад, Пошти Росії в області доставки пенсій і допомоги постійно зменшується: з 1995 по 2008 рр. знизилася з 79,0 % до 56,6 % відповідно.

Традиційна послуга поштового зв'язку – виплата пенсій та грошової допомоги – з 2004 р. почала надаватися РУП «Белпочта» за новою технологією: на підставі електронних баз даних, що надаються уповноваженими органами праці, зайнятості та соціального захисту населення. З 2007 р. завдяки повному переходу від інформації на паперових носіях, пенсіонери мають можливість отримання

грошових коштів у всіх відділеннях поштового зв'язку. З 2008 р. в рамках договорів з банківськими установами Пошта Білорусії забезпечила можливість отримання пенсій шляхом перерахування об'єктами поштового зв'язку грошових коштів на карткові рахунки одержувачів пенсій. Якісне надання даної послуги дозволяє РУП «Белпочта» займати близько 70 % цього ринку.

Послуга з доставки пенсій та грошової допомоги у Молдові, згідно Закону про пошту, поки є однією з основних послуг підприємства поштового зв'язку – сьогодні послугами пошти користується більше 95 % загальної чисельності пенсіонерів.

АТ «Казпочта» також здійснює виплати пенсій та грошової допомоги не по традиційних паперових списках, а через банківські особові рахунки, відкриті на пошті.

Хоча, впродовж останніх років доля пошти у виплаті пенсій зменшилась, так як частка пенсіонерів переведена на обслуговування по виплаті пенсій і допомоги через пенсійні рахунки банківських установ, доля доходів, отриманих від виплати пенсій, залишається значною.

На сьогоднішній день однією з фінансових послуг, що користується найбільшим попитом населення, є послуга з прийому комунальних платежів. Перевагою для надання цієї послуги є широка мережа відділень, що дозволяє здійснювати прийом платежів в найвіддаленіших населених пунктах країни. В деяких країнах пропонується новий різновид цієї послуги: оплата платежів на терміналах самообслуговування. У Росії дана послуга включає можливість оплати комунальних платежів, оплати телефонного і мобільного зв'язку, послуг Інтернету і телебачення, погашення кредиту.

Враховуючи масове розповсюдження банківських пристроїв само обслуговування, очевидно, що вихід на новий якісний рівень в питаннях прийому платежів неможливий як без окремого кількісного зростання використовуваних поштою пристроїв самообслуговування, так і без постійного розвитку і модифікації їх функціональних можливостей, розширення спектру доступних послуг.

Наступною фінансовою послугою, пропонованою більшістю поштових адміністрацій країн пострадянського простору, є можливість погашення споживчих кредитів у всіх поштових відділеннях країни. Сьогодні через поштові відділення можна погасити кредити найкрупніших банків, що кредитують населення, з якими відповідно були укладені агентські угоди. Дану послугу надають поштові служби України, Росії, Білорусії, Казахстану.

Альтернативні фінансові послуги надає, наприклад, Пошта Казахстану – брокерсько-ділерські і трансфер-агентські послуги – які є дуже перспективними напрямками розвитку, при цьому АТ “Казпочта” планує розширювати свою присутність як брокера в районних центрах і навіть в сільській місцевості. Не менш важливим напрямком розвитку фінансових послуг у Казахстані є платіжні картки. АТ “Казпочта” в даний час здійснює випуск власних платіжних карток під брендом “KazCard” в цілях розширення номенклатури послуг і підвищення привабливості національного поштового оператора як крупного учасника фінансового ринку.

У 2007 р. АТ “Казпочта” отримало статус асоційованого члена міжнародної платіжної системи Visa International, та зараз завершуються формальності по вступу компанії до другої найбільшої міжнародної платіжної системи –

MasterCard. Як відомо, членство в міжнародних платіжних системах – звичайна подія для банків, але серед поштових адміністрацій СНД, Східної Європи, Близького Сходу і Центральної Азії Пошта Казахстану стала першим і єдиним членом. У свою чергу участь Пошти Казахстану в міжнародних платіжних системах значно розширює можливості використання населенням Казахстану пластикових карток «KazCard», а також, за рахунок широкої поштової мережі, географію вживання пластикових карток інших банків по всій території країни.

Пошта Росії з 2003 р. надає за агентськими угодами страхові послуги, оскільки страхування є унікальним соціально орієнтованим стабілізуючим механізмом, сприяючим розвитку національної економіки, воно позитивно впливає на макроекономічну стабільність в країні за рахунок зниження ступеня дії різного роду негативних чинників.

Отже, з розглянутого вище досвіду країн пострадянського простору у наданні фінансових послуг, можна зробити висновки, що вони, як і Україна, знаходяться на початковому етапі розвитку фінансових послуг на базі поштових адміністрацій. Поштові адміністрації розглянутих країн не мають Поштових банків, а первинний спектр банківських послуг почали надавати досить недавно за допомогою агентських угод з банківськими установами.

Поштові фінансові послуги є критично важливим компонентом продуктової лінійки поштових служб країн пострадянського простору, а отже, для фінансової стабільності існує нагальна потреба керувати їх подальшим розвитком та зростанням.

Контрольні питання

1. Назвіть загальні тенденції щодо розвитку поштово-фінансових служб країн світу.
2. Які тенденції розвитку фінансових послуг поштових адміністрацій в розвинених країнах?
3. Чи існує досвід надання фінансових послуг підприємствами поштового зв'язку країн СНД?
4. Яке місце займає Україна за часткою доходів, отриманих від надання фінансових послуг поштовими службами серед країн пострадянського простору?

РОЗДІЛ 12

ТЕМАТИКА ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Тема 1. Походження та функції грошей

Питання до практичних занять.

1. Назвіть історичні та сучасні види грошей.
2. Які основні функції грошей, в чому їх сучасні особливості?
3. Перелічіть теорії грошей, їх відмінності та вплив на розвиток грошового обігу.
4. Які передумови поклали в основу появи банків?
5. Назвіть види та функції банків.

Тема 2. Становлення та розвиток банківської справи

Питання до практичних занять.

1. Назвіть передумови виникнення банківської діяльності
2. Як ви визначите сутність банку? У чому його специфіка?
3. Перерахуйте чинники, що визначають роль комерційних банків у ринковій економіці.
4. Як визначити поняття “банківська система” і якими ознаками вона характеризується?
5. Чому центральний банк є головною ланкою будь-якої банківської системи?
6. Які задачі і функції виконують Центральні банки?
7. Охарактеризуйте структуру Національного банку України..
8. Які функції виконують комерційні банки?
9. Які документи треба надати до регіонального управління НБУ для реєстрації нового комерційного банку?
10. Охарактеризуйте поняття “доходи банку” та “витрати банку”.
11. З чого складається прибуток комерційного банку?

Тема 3. Операції банків та підприємств поштового зв'язку з розрахунково-касового обслуговування платіжного обороту клієнтів

Питання до практичних занять.

1. Що таке грошовий оборот?
2. Які існують основні елементи та форми безготівкових розрахунків?
3. На яких принципах ґрунтується організація безготівкових розрахунків?
4. У чому полягає основна перевага безготівкових розрахунків?
5. Які умови необхідні для проведення міжбанківських розрахунків?
6. Яким чином устанавлюються кореспондентські відносини між банками?
7. Яким чином здійснюються міжбанківські розрахунки?
8. Яким чином банки встановлюють ліміт залишків готівки в касі підприємства?

Тема 4. Ресурси банку

Питання до практичних занять.

1. Що таке ресурси комерційного банку?
2. З яких елементів складається капітал банку?
3. Що входить до складу основного та додаткового капіталів банку?
4. Дайте характеристику поняття “залучені ресурси” банку.
5. За допомогою яких інструментів банк формує свої залучені ресурси?
6. Яку роль відіграють депозитні операції у формуванні ресурсної бази сучасного банку?
7. Що мається на увазі під терміном “управління ресурсами комерційного банку”?
8. Які інструменти застосовуються для управління ресурсами банку?

Тема 5. Кредитні операції банків та підприємств поштового зв'язку

Питання до практичних занять.

1. Які операції можна віднести до кредитних?
 2. На які цілі забороняється надавати позику?
 3. Що таке кредитна політика?
 4. У чому полягають цілі кредитної політики?
 5. Які функції виконує кредитна політика?
 6. Що таке принципи кредитування?
 7. Які існують види банківського кредиту?
 8. Що собою представляє механізм зворотності кредиту?
 9. Що таке форма забезпечення кредиту?
 10. Що таке банківський відсоток?
 11. Які існують види процентних ставок?
 12. Що повинен враховувати банк при розрахунку норми відсотків за кредитною угодою?
 13. Що таке простий та складний відсоток?
 14. Які існують способи нарахування відсотків, виходячи зі строку користування позичкою та тривалістю року?
- Задачі за темою.

Задача 1

Банк приймає вклади до вимоги за ставкою 60% (+№ пп.*) річних. Визначити суму відсотків на вклад 500 грн. розміщений на півріччя.

Сума боргу з нарахованими відсотками визначається за формулою:

$$S = P + J + P(1 + n \times i) = P \times k_H,$$

де $k_H = 1 + n_i$ – множник нарощення звичайних відсотків.

***№ пп. – порядковий номер студента за списком**

Задача 2

Банк приймає депозити на 3 місяці за ставкою 60% (+№ пп.) річних, на 6 місяців за ставкою 80% (+№ пп.) річних і на рік за ставкою 100% (+№ пп.) річних. Визначити суму, яку отримає власник депозиту 700 грн. за трьома варіантами.

Якщо час збереження вкладу визначається в днях, то $n = \frac{t}{k}$,

де t – час збереження вкладу в днях; k – кількість днів в році.

У банківській практиці різних країн світу термін в днях і розрахункова кількість днів у році під час нарахування відсотків визначається по-різному.

Використовують наступні способи :

- німецька практика: рік – 360 днів;
місяць – 30 днів;
- французька практика: рік – 360 днів;
місяць – 28, 29, 30, 31 день;
- англійська практика: рік – 360 днів;
місяць – 28, 29, 30, 31 день.

Задача 3

Вклад у розмірі 400 грн. був зроблений в банку 03.02.10 р. і запитаний 21.10.10 р. Ставка відсотків банку складала 80% річних (+№ пп.). Визначити суму нарахованих відсотків за різними методами визначення часу збереження. При зміні суми на рахунку загальна сума відсотків за весь (цілий) час збереження вкладу дорівнює сумі відсотків, нарахованих для кожного часу (терміну) нарахування, на якому сума на рахунку була постійною. При цьому для нарахування відсотків використовується методика розрахунку з обчисленням так званих відсоткових чисел.

Відсоткове число = (сума × тривалість в днях) / 100.

Під час обчислення суми відсотків усі відсоткові числа додаються й їхня сума ділиться на постійний дільник, який дорівнює :

Постійний дільник = кількість діб у році / річна ставка відсотків.

Відсотки = відсоткове число / постійний дільник.

Задача 4

Відкривши ощадний рахунок по ставці 90% (+№ пп.) річних 15.03.10р. на рахунок була покладена сума 200 грн. Потім 10.05.10р. на рахунок додали суму 60 грн. (+№ пп.), а 15.08.10 р. рахунок було закрито. Визначити загальну суму, яку отримав вкладник під час закриття рахунку, використовуючи німецьку практику визначення часу нарахування.

Якщо ставки відсотків змінюються під час строку збереження вкладу, сума відсотків при інтервалах нарахування, на кожному із яких приймається особиста ставка відсотків, складає:

$$J = P \sum_{t=1}^n n_i \times t_i, \quad t = 1, 2, \dots, n.$$

Сума внеску з відсотками (нарощена сума) дорівнює :

$$S = P \left(1 + \sum_{t=1}^n n_i \cdot t_i \right).$$

Задача 5

Ставка відсотків банку по вкладах до вимоги дорівнювала на початку року 90% (+№ пп.) річних, через півріччя – 60% (+№ пп.) , а ще через місяць – 30% (+№ пп.) річних. Визначити суму відсотків, яка була нарахована на вклад 600 грн. за рік.

Задача 6

Вклад 300 грн. поклали в банк 20.04.10 при ставці 100% (+№ пп.) річних. З 05.06.10 банк знизив ставку по вкладах до 60% річних. 25.06.10 вклад було закрито. Визначити суму нарахованих відсотків, використовуючи англійську практику їх нарахування.

Із формули $S = P (1 + n \times i)$ можна визначити:

$$\text{час вкладу в роках: } n = \frac{S - P}{P \cdot i}, \text{ або в днях: } t = \frac{S - P}{P \cdot i} \cdot k.$$

Задача 7

Визначити в роках строк, за який вклад 200 грн. при нарахуванні відсотків по звичайній ставці 80% (+№ пп.) річних, збільшиться в 3 рази.

Задача 8

Вкладник збирається покласти в банк суму 600 грн. щоб накопичити одну тис. грн. Ставка відсотка банку – 85% (+№ пп.) річних. Визначити строк в днях, за який вкладник зможе накопичити необхідну суму (кількість днів в році 365).

З формули $S = P (1 + n \times i)$ можна також визначити ставку звичайних відсотків за інших заданих умов:

$$S = \frac{S \cdot P}{P \cdot n} = \frac{S \cdot P}{P \cdot t} \times k.$$

Задача 9

Вкладник, який вирішив покласти на депозит 200 грн., бажає накопичити через півроку більше ніж 300 грн. (+5 грн. × № пп.). Визначити звичайну ставку відсотків, на підставі якої він може зробити вибір банку.

Задача 10

Вкладник збирається покласти в банк суму 300 грн. для того, щоб через 200 днів накопичити 400 грн. (+5 грн. × № пп.). Визначити потрібну для цього ставку відсотків по вкладах (за умови 365 днів у році).

Задача 11

Вкладник збирається вкласти гроші до банку для того, щоб накопичити через рік 500 грн. Банк нараховує відсотки за ставкою 120% (+№ пп.) річних. Визначити потрібну суму внеску.

Задача 12

Банк нараховує відсотки на вклади до вимоги за ставкою 80% (+№ пп.) річних, застосовуючи англійську практику. Визначити, яку суму необхідно покласти в банк 15 березня, щоб 20 червня (того ж року) отримати 400 грн.

Задача 13

Депозит у розмірі 700 грн. поклали в банк на 2 роки. Визначити суму нарахованих відсотків при звичайній та складній ставці відсотків, рівних 40% річних (+№ пп.).

Якщо час зберігання внеску в роках n не є цілим числом, множник нарощування можливо визначити двома способами:

1) $k_n = (1 + i)^n$, де n – не цілий показник ступеня;

2) змішаний метод: $k_n = (1 + i)^{P_a} \times (1 + P_b \times i)$,

де $n = P_a + P_b$, P_a – ціле число років; P_b – залишена дрібна частина року.

З точки зору сутності нарахування відсотків другий спосіб (змішаний метод) є точний, а перший – наближений, що дає меншу величину множника нарощування і, як наслідок, нарахованих відсотків.

Задача 14

Банк нараховує відсотки на внески по складній ставці 60% (+ № пп.) річних. Визначити суму нарахованих відсотків (двома способами), якщо вклад 300 грн. був запитаний через 2,5 роки.

Нарахування складних відсотків може здійснюватися декілька раз на рік (наприклад по місяцях, кварталах, півріччях). У цих випадках визначається ставка відсотку за період, або річна ставка відсотків, виходячи із якої визначається ставка відсотків на строк нарахування, інакше кажучи, номінальна ставка відсотків.

Сума вкладу з відсотками зі строком n років в цих випадках буде дорівнювати:

$$S = P \times (1 + i_n)^{nm} = P \times (1 + j/m)^{nm},$$

де i_n – ставка на період страхування; j – номінальна річна ставка відсотків; m – кількість періодів нарахування у році; n – час збереження внеску (в роках).

Сума нарахованих відсотків становитиме:

$$J = S \times P = P \times [(1 + i_n)^{nm} - 1] = P \times [(1 + j/m)^{nm} - 1].$$

Ефективна ставка відсотків вимірює той реальний відносний прибуток, який отримають у цілому за рік. Інакше кажучи, ефективна ставка показує, яка

річна ставка складних відсотків дає той же фінансовий результат, що і разове нарощення за рік по ставці j/m .

Позначимо ефективну ставку через i , тоді

$$(1 + i)^n = (1 + j/m)^{nm},$$

звідки

$$i = (1 + j/m)^m - 1.$$

Задача 15

Банк нараховує складні відсотки декілька раз на рік по номінальній річній ставці 80% (+ № пп.). Визначити:

- 1) Ставку відсотків на час нарахування, якщо відсотки нараховуються:
 - а) щомісячно;
 - б) щоквартально;
 - в) по півріччях.
- 2) Ефективну ставку відсотків (аналогічно).

Задача 16

Складні відсотки на внески нараховуються щоквартально по номінальній річній ставці 110 % (+ № пп.) річних. Визначити суму відсотків, нарахованих по вкладу в розмірі 300 грн. за 2 роки.

Задача 17

Банк щорічно нараховує складні відсотки на вклади по ставці 70 % (+ № пп.) річних. Визначити суму, яку необхідно покласти в банк, щоб за 2 роки накопичити 1,5 тис. Грн.

Задача 18

На вклади щоквартально нараховуються складні відсотки по номінальній річній ставці 80 % (+ № пп.) річних. Визначити суму, яку необхідно покласти на вклад для накопичення через 3 квартали 700 грн.

Задача 19

На депозитний рахунок за 3 роки щорічно наприкінці кожного вноситься сума 300 грн., на які будуть нараховуватись складні відсотки по ставці 80 % (+ № пп.) річних. Визначити суму відсотків, яку банк виплатить власнику рахунку.

Задача 20

У пенсійний фонд щорічно наприкінці року будуть вноситися суми по 150 грн., на які будуть нараховані відсотки (складні) по ставці 40 % (+ № пп.) річних. Визначити суми, накопичені в фонді за:

- а) 10 років; б) 15 років; в) 20 років.

Якщо вклади у розмірі R будуть вноситися P разів на рік у кінці розрахункових періодів і на суми на рахунку m разів на рік будуть нараховуватись складні відсотки по номінальній річній ставці j , вираз для суми

усіх вкладів з нарахованими відсотками за n років, які можна отримати аналогічним чином, матиме вигляд:

$$S = P \times \frac{(1 + j/m)^{n \cdot m} - 1}{(1 + j/m)^{m/P} - 1}.$$

Задача 21

У пенсійний фонд наприкінці кожного року вноситимуться суми по 250 грн., на які щоквартально будуть нараховуватись складні відсотки по номінальній річній ставці 20% (+ № пп.) річних. Визначити суму, накопичену в фонді за 10 років.

Якщо однакові суми R будуть надходити на депозитний рахунок на початку кожного року, то сума усіх надходжень з нарахованими відсотками через n років, визначена аналогічним чином, матиме вигляд:

$$S = P \times \frac{(1 + i)^n - 1}{i} \times (1 + i).$$

Задача 22

На депозитний рахунок з нарахуванням складних відсотків за ставкою 65 % (+ № пп.) будуть щорічно протягом трьох років вноситися суми по 150 грн. Визначити суму відсотків, які банк виплатить власнику рахунку, якщо суми вноситимуться на початку року.

Якщо внески у розмірі R будуть вноситися на депозитний рахунок P разів на рік на початку кожного розрахункового періоду і на них m разів на рік будуть нараховуватись складні відсотки по номінальній річній ставці j , то сума усіх вкладів з нарахованими відсотками через n років дорівнює:

$$S = P \times \frac{(1 + j/m)^{n \cdot m} - 1}{(1 + j/m)^{m/P} - 1} \cdot (1 + j/m)^{m/P}.$$

Задача 23

У пенсійний фонд на початку кожного року вноситимуться суми по 250 грн., на які щоквартально будуть нараховуватись складні відсотки по номінальній річній ставці 20 % (+ № пп.) річних. Визначити суму, накопичену в фонді за 10 років.

Задача 24

Вклад у сумі 300 грн. поклали в банк на півроку зі щомісячним нарахуванням складних відсотків при номінальній ставці 110 % (+ № пп.) річних. Визначити реальний прибуток вкладника для очікуваного місячного рівня інфляції 5 % (+0,2× № пп.) і 14% (+0,2× № пп.).

Тема 6. Операції з цінними паперами

Питання до практичних занять.

1. Що таке інвестиція?
2. Які основні цілі банківських інвестицій?
3. За якими ознаками можна класифікувати банківські інвестиції?
4. Що собою представляє інвестиційний портфель банку?
5. Під впливом яких факторів формується інвестиційний портфель банку?
6. Які цілі досягаються банком при вкладенні ресурсів в акції акціонерних товариств?
7. Що являють собою банківські облігації?
8. Які види векселів використовуються в Україні?

Тема 7. Інші фінансові операції та послуги банків та підприємств поштового зв'язку

Питання до практичних занять.

1. Що відноситься до інших фінансових послуг банків та підприємств поштового зв'язку?
2. Дайте порівняльну характеристику банківської гарантії та поруки.
3. Які послуги банків відносяться до посередницьких?
4. Як ви розумієте трастові операції банків?
5. В чому полягає економічна сутність форфейтингу?
6. Що таке факторинг?
7. В чому полягає економічна сутність лізингу?
8. Що таке фінансовий інжиніринг?

Тема 8. Ліквідність та платоспроможність фінансової установи

Питання до практичних занять.

1. В чому сутність ліквідності як економічної категорії?
2. Що таке ліквідність банку, його активів?
3. Що таке платоспроможність банку, як її визначити?
4. Що таке фінансова стійкість банку?

Завдання:

Визначити ліквідність та платоспроможність фінансової установи за даними балансу та звіту про фінансові результати.

Узагальнений баланс фінансової установи

Найменування статті, тис. грн.	Звітний рік	Попередній рік
АКТИВИ		
Грошові кошти та їх еквіваленти	6 034 358	5 302 199
Торгові цінні папери	-	-
Інші фінансові активи	-	-
Кошти в інших банках	205 244	376 571
Кредити та заборгованість клієнтів	41 732 973	34 248 672
Цінні папери в портфелі банку на продаж	5 888 514	12 059 374
Цінні папери в портфелі банку до погашення	3 273 943	3 811 207
Інвестиції в асоційовані компанії	-	-
Інвестиційна нерухомість	-	-
Дебіторська заборгованість щодо поточного податку на прибуток	241 375	249
Відстрочений податковий актив	-	-
Гудвіл	-	-
Основні засоби та нематеріальні активи	2 162 785	2 114 228
Інші фінансові активи	206 583	116 478
Інші активи	180 804	52 991
Довгострокові активи, призначені для продажу	-	-
Усього активів	59 926 579	58 081 969
ЗОБОВ'ЯЗАННЯ		
Кошти банків	17 067 961	23 165 213
Кошти клієнтів	24 523 693	16 322 498
Боргові цінні папери, емітовані банком	446 177	501 619
Інші залучені кошти	-	-
Зобов'язання щодо поточного податку на прибуток	71	9 235
Відстрочені податкові зобов'язання	410 756	369 266
Резерви за зобов'язаннями	4 123	6 622
Інші фінансові зобов'язання	225 934	1 184 393
Інші зобов'язання	36 936	39 084
Субординований борг	824 578	793 276
Зобов'язання, що пов'язані з довгостроковими активами, призначеними для продажу	-	-
Усього зобов'язань	43 540 229	42 391 206

Узагальнений звіт про фінансові результати

Найменування статті, тис. грн.	Звітний рік	Попередній рік
Чистий процентний дохід/(Чисті процентні витрати)	4 184 570	1 509 768
Процентні доходи	7 827 293	2 591 804
Процентні витрати	(3 642 723)	(1 082 036)
Комісійні доходи	1 021 403	855 801
Комісійні витрати	(169 524)	(141 226)
Результат від торгових операцій з цінними паперами	-	-
Результат від операцій з хеджування	-	-
Результат від переоцінки інших фінансових інструментів, що обліковуються за справедливою вартістю з визнанням результату переоцінки	7	-

Результат від торгівлі іноземною валютою	75 916	(50 035)
Прибуток/(збиток), який виникає під час первісного визнання фінансових активів за процентною ставкою	-	-
Прибуток/(збиток), який виникає під час первісного визнання фінансових зобов'язань	-	-
Результат від переоцінки об'єктів інвестиційної нерухомості	-	-
Результат від переоцінки іноземної валюти	(171 503)	196 129
Резерв під заборгованість за кредитами	(2 098 283)	(366 218)
Знецінення цінних паперів у портфелі банку на продаж	(22 525)	809
Результат від продажу цінних паперів у портфелі банку	(3 569)	(641)
Знецінення цінних паперів у портфелі банку до погашення	(46 263)	-
Резерви за зобов'язаннями	1 777	(2 449)
Інші операційні доходи	19 446	75 631
Доходи/(витрати) від дострок. погашення заборгованості	-	-
Адміністративні та інші операційні витрати	(1 822 918)	(1 628 415)
Дохід від участі в капіталі	-	-
Прибуток до оподаткування	968 534	449 154
Витрати на податок на прибуток	(275 838)	(143 916)
Прибуток після оподаткування	692 696	305 238
Чистий прибуток/(збиток) від продажу довгострокових активів, призначених для продажу	-	-
Чистий прибуток	692 696	305 238

Тема 9. Інформаційні технології в діяльності банку та підприємства поштового зв'язку з надання фінансових послуг

Питання до практичних занять.

1. Назвіть основні особливості АІС у ФКУ.
2. За якими ознаками виокремлюють функціональні підсистеми в АІС КБ?
3. Які обмеження накладаються на банківські повідомлення у СБІФТ? Яка максимальна кількість полів може бути в повідомленні?
4. Які основні АРМ містить програмний комплекс ОДБ?
5. Основні елементи структури СБІФТ. Під час передавання яких повідомлень може постати потреба встановити зв'язок між ОЦ СБІФТ?
6. Як для контролю правильності передавання застосовується послідовна автоматична нумерація вхідних повідомлень?
7. Які витрати під час роботи у СБІФТ можна віднести до поточних?
8. Роль «електронного підпису» в забезпеченні цілості документа?
9. Чи може бути відправлений до банку ПД, який має два «електронні підписи» однієї і тієї самої особи?
10. В яких задачах АІС клієнта може використовуватися інформація, отримувана АРМ із банку?

**Тема 10. Діяльність підприємств поштового зв'язку
на ринку фінансових послуг**

Завдання:

Визначити ефективність діяльності підприємства та надання фінансових послуг у поточному році в порівнянні з попереднім, частку доходів від надання фінансових послуг підприємства поштового зв'язку та їх структуру за вихідними даними, наведеними в табл. 12.1 та 12.2.

Таблиця 12.1

Результати діяльності підприємства поштового зв'язку

Назва показника	Поточний рік		Попередній рік (факт)
	план	факт	
1	3	4	5
I. ДОХОДИ, тис. грн..			
Загальні доходи без ПДВ, всього	4 296 950,2	4 708 383,2	4 078 432,0
в т. ч. чисті доходи	3 212 728,8	3 405 260,2	2 888 287,0
доходи від іншої діяльності	1 084 221,4	1 303 123,0	1 190 145,0
II. ВИТРАТИ, тис. грн.			
Загальні витрати, всього	4 246 950,2	4 639 202,6	4 023 028,8
собівартість реалізованої продукції (послуг)	2 935 818,0	3 173 188,6	2 654 312,0
адміністративні витрати	119 222,1	127 393,5	116 354,0
витрати на збут	135 893,5	131 583,6	109 088,0
інші операційні витрати	1 051 955,0	1 203 907,6	1 139 089,0
фінансові витрати	2 961,6	2 956,5	4 054,0
інші витрати	1 100,0	172,8	131,8
III. ПРИБУТОК, тис. грн.			
Фінансовий результат від звичайної діяльності до оподаткування	50 000,0	69 180,6	55 403,2
Податок на прибуток	20 000,0	34 372,3	22 871,0
Надзвичайні доходи	----	----	16,0
Надзвичайні витрати	----	----	363,0
Чистий прибуток	30 000,0	34 808,3	32 185,2
IV. РЕНТАБЕЛЬНІСТЬ, %			
Рентабельність від звичайної діяльності	0,7	0,8	0,8

Таблиця 12.2

Структура доходів підприємства поштового зв'язку

№ п/п	Послуги	Сума , тис.грн.			
		Поточний рік.	Попередній рік	темп прир., %	(+,-) тис.грн.
1	2	3	4	5	6
	Загальні доходи (без ПДВ), в т.ч.	4708383,2	4078431,8	115,4	629951,4
1,1	Доходи від надання послуг поштового зв'язку	2413184,0	1928576,5	125,1	484607,5
	з них				
	- письмова кореспонденція	654645,4	489410,5	133,8	165234,9
	- відправлення з оголошеною цінністю	17820,2	12277,2	145,1	5543,0
	- посилки	162951,0	114862,0	141,9	48089,0
	- виплата пенсій	1033106,9	959117,4	107,7	73989,5
	- пересилання відправлень "консигнація"	86242,8	40347,0	213,8	45895,8
	- періодичні видання	245199,9	194910,7	125,8	50289,2
	- інші поштові послуги	213217,8	117651,7	181,2	95566,1
1,2	Фінансові послуги	389281,5	343748,3	113,2	45533,2
1,3	Торгівля	499456,5	521591,7	95,8	-22135,2
1,4	Інші комерційні послуги	99819,4	94370,5	105,8	5448,9
1,5	Доходи від іншої операційної діяльності	1306641,8	1190144,8	109,8	116497,0
	в т.ч. реалізація валюти	1133604,9	1066067,7	106,3	67537,2

КОМПЛЕКСНЕ ЗАВДАННЯ

Завдання № 1

Зробити нарахування відсотків по депозитному внеску, визначити суму нарахованих відсотків і розмір суми до видачі з використанням методів простих і складних відсотків за наступними даними:

1. Сума депозиту, прийнятого на 30 днів під $10+N/2$ % річних (за простими відсотками), становить $10000+10N$ (N – **остання цифра номера залікової книжки**).

2. Сума депозиту, прийнятого на 90 днів під $10+N/2$ % річних (за простими відсотками), становить $10000+10N$. На 61 день зроблене поповнення внеску в сумі $1000N$ грн.

3. Банком прийнятий депозит у сумі $10000+10N$ грн. строком на 3 місяці (90 днів) по плаваючій ставці (за простими відсотками). На перший місяць відсоткова ставка – $10+N/2$ %, на наступні 2 місяці відсоткова ставка становить $10,5+N/3$.

4. Прийнято депозит у сумі $1000N$ грн. строком на 90 днів по фіксованій ставці $10+N/2$ % річних (з умовою капіталізації відсотків).

Методичні вказівки до виконання завдання 1

Сума простих відсотків розраховується за формулою:

$$S_p = \frac{P \times I \times t}{K \times 100},$$

де S_p – сума відсотків (доходів); I – річна відсоткова ставка; t – кількість днів нарахування відсотків по притягнутому внеску; K – кількість днів у календарному році (365 або 366); P – сума притягнутих за депозитом коштів.

Сума коштів, що належать до повернення вкладникові по закінченні строку депозиту за методом нарахування простих відсотків розраховується за формулою:

$$S = P \times \left(1 + \frac{I \times t}{K \times 100} \right) = P + \frac{P \times I \times t}{K \times 100},$$

де S – сума коштів, що належать до повернення вкладникові; I – річна відсоткова ставка; t – кількість днів нарахування відсотків по притягнутому внеску; K – кількість днів у календарному році (365 або 366); P – первісна сума притягнутих у депозит коштів.

Формула складних відсотків:

$$S = P \times \left[1 + \frac{I \times j}{100 \times K} \right]^n,$$

де S – сума коштів, що належать до повернення вкладникові по закінченні строку депозиту; I – річна відсоткова ставка; j – кількість календарних днів у періоді, за підсумками якого банк провадить капіталізацію нарахованих відсотків; K – кількість днів у календарному році (365 або 366); P – первісна сума притягнутих у депозит коштів; n – кількість операцій по капіталізації нарахованих відсотків протягом загального строку залучення коштів;

Розрахунок суми складних відсотків:

$$S_p = S - P = P \times \left[1 + \frac{I \times j}{100 \times K} \right]^n - P$$

де S_p – сума відсотків (доходів); I – річна відсоткова ставка; j – кількість календарних днів у періоді, за підсумками якого банк провадить капіталізацію нарахованих відсотків; K – кількість днів у календарному році (365 або 366); P – первісна сума притягнутих у депозит коштів; n – кількість операцій по капіталізації нарахованих відсотків протягом загального строку залучення коштів.

Завдання № 2

Розрахувати розмір відсотків за користування кредитом за допомогою методів:

- щомісячного повернення частини кредиту зі сплатою відсотків;
- аннуїтетного платежу;
- одноразового повернення кредиту з періодичною сплатою відсотків.

Вихідні дані:

- сума кредиту – 12000+10N грн.;
- строк кредиту – 12 місяців;
- відсоткова ставка кредиту – 20+ N/4 % річних.

Розрахувати різницю в сумі плати за кредит за допомогою кожного методу.

Скласти таблиці щомісячного погашення кредиту за кожним методом (у таблиці виду):

Назва методу нарахування відсотків

№ платежу	Платежі по кредиту	Платіж по відсотках	Загальний платіж	Залишок заборгованості за кредитом
1	2	3	4	5
1				
2				
n				
Разом:				

Зробити **висновок** щодо суми сплати відсотків за кредитом за кожним з методів.

Методичні вказівки до виконання завдання 1

Метод 1. Щомісячне повернення частини кредиту зі сплатою відсотків.

Це метод розрахунку кредиту, що передбачає щомісячне повернення заздалегідь обговореної, однієї й тієї ж частини кредиту й щомісячну сплату відсотків.

Величина чергового (щомісячного) платежу по кредиту визначається за формулою:

$$V = p / n,$$

де p – сума виданого кредиту; n – строк кредиту в місяцях.

Величина чергового (щомісячного) платежу по відсотках визначається за формулою:

$$I = p_3 \times rate,$$

де $rate$ – щомісячна відсоткова ставка (1/12 річної ставки). Вона нараховується щомісяця на залишок по кредиту (p_3) на поточний місяць.

Метод 2. Аннуїтетний платіж. Це метод розрахунку по кредиту, що передбачає погашення кредиту щомісячними рівновеликими платежами, які містять у собі платіж по сплаті відсотків і платіж по поверненню кредиту.

Величина аннуїтетного платежу (по кредиту + відсотки) визначається за формулою:

$$Pmt = p \times \frac{rate \times (1 + rate)^n}{(1 + rate)^n - 1}.$$

Величина чергового (щомісячного) платежу по відсотках визначається за формулою:

$$I_i = p_3 \times rate,$$

де $rate$ – щомісячна відсоткова ставка (1/12 річної ставки). Вона нараховується щомісяця на залишок по кредиту (p_3) на поточний місяць.

Плата по кредиту визначається як різниця між сумарним платежем та нарахованими відсотками:

$$Pm = Pmt - I_i$$

Метод 3. Одноразове повернення кредиту з періодичною сплатою відсотків. Це розрахунок по кредиту, що передбачає повернення кредиту наприкінці строку й періодичні (як правило, щомісячні) відсотки кредиту. Розрахунок відсотків по кредиту по даному методу застосовується банками вкрай рідко, у вигляді виключення, якщо позичальник одержує доходи стабільно, але не рівномірно.

Щомісячні платежі по кредиту (сплата відсотків) визначаються за формулою:

$$I = p \times rate/$$

Сума кредиту повертається наприкінці строку договору (у n -й місяць) у повному обсязі.

Завдання № 3

Відповісти на запитання за варіантами:

1. Яке місце займають підприємства поштового зв'язку на ринку фінансових послуг?
2. Назвіть основні етапи розвитку фінансового ринку України.
3. Визначте мету та механізми регулювання ринків фінансових послуг.
4. Що таке поштово-банківські послуги?
5. Які поштово-банківські послуги надає УДППЗ «Укрпошта»?
6. Переваги та недоліки поштово-банківських послуг, що надає УДППЗ «Укрпошта».
7. Якою мірою впливають поштово-банківські послуги, що надає УДППЗ «Укрпошта», на його фінансово-економічну результативність?
8. Назвіть загальні тенденції щодо розвитку поштово-фінансових служб країн світу.
9. Які тенденції розвитку фінансових послуг поштових адміністрацій в розвинених країнах?
10. Яке місце займає Україна за часткою доходів, отриманих від надання фінансових послуг поштовими службами серед країн пострадянського простору?

ПРИКЛАД ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ
(матеріал для самоперевірки)

1. Суб'єкти зовнішнього контролю за діяльністю банку:
 - а) відділ внутрішнього банківського аудиту;
 - б) незалежні аудиторські фірми;
 - в) НБУ;
 - г) ревізійні комісії;
 - д) правоохоронні органи.

2. Суб'єкти грошово-кредитної політики:
 - а) комерційні банки;
 - б) держава;
 - в) кредитні спілки;
 - г) банківська система;
 - д) урядові структури.

3. Видами грошових платежів є:
 - а) чеки, векселі;
 - б) розрахунки, пов'язані зі страховими зобов'язаннями;
 - в) розрахунки, пов'язані з адміністративно-судовими зобов'язаннями;
 - г) податкові платежі і збори;
 - д) оплата праці.

4. Ліквідність – це:
 - а) здатність грошей брати участь в негайній купівлі товарів (робіт, послуг);
 - б) можливість грошей служити засобом платежу;
 - в) можливість грошей служити засобом накопичення.

5. Договір лізингу, який передбачає набуття лізингодавцем майна у власника і передачу цього майна йому у лізинг, визначається як:
 - а) пайовий лізинг;
 - б) зворотний лізинг;
 - в) міжнародний лізинг.

6. Необхідність кредиту обумовлена:
 - а) закономірностями кругообігу й обороту коштів у процесі відтворення;
 - б) розбіжністю виробництва і реалізації власного товару з потребою в товарах інших виробників;
 - в) неоднаковою тривалістю періодів виробництва і збуту різноманітних товарів;
 - г) недостатньою кількістю готівки в обігу;

д) виникнення вільних коштів в одних і додаткової потреби в них в інших.

7. Основними завданнями аналізу фінансового стану при кредитуванні є:

- а) дослідження результатів господарської діяльності підприємства;
- б) аналіз бухгалтерської звітності;
- в) оцінка ліквідності, платоспроможності, фінансової стійкості, прибутковості та ефективності використання майна підприємства.

8. Кредит, при якому продавець відвантажує товар покупцю, направляє йому товаророзпорядчі документи, а суму заборгованості відносить у дебет рахунку, відкритого їм на ім'я покупця, зветься:

- а) овердрафт;
- б) кредит по відкритому рахунку;
- в) форфейтинг.

9. Дисконтна ставка – це:

- а) нарахування процентів здійснюється наприкінці періоду користування грошима;
- б) нарахування процентів здійснюється наперед на початку періоду кредитування від кінцевої суми боргу;
- в) ставка, яка змінюється за умовами кредитного договору;
- г) ставка, при якій за базу приймається нараощена сума попереднього періоду.

10. Операції фізичних чи юридичних осіб з отриманням коштів від юридичної особи, кваліфікованої як фінансова установа, під заставу товарів або валютних цінностей характеризується як:

- а) фінансовий кредит;
- б) ломбардна операція;
- в) лізингова операція;
- г) фінансовий лізинг.

11. Фізичні особи можуть використовувати форми кредиту:

- а) банківський та комерційний;
- б) іпотечний;
- в) споживчий кредит (у національній та іноземній валюті);
- г) споживчий кредит (тільки в національній валюті).

12. Чинники, що впливають на валютний курс:

- а) стабільність держави;
- б) надання економічної та технічної допомоги;
- в) укладання угод купівлі-продажу валюти;
- г) рівень інфляції;
- д) проведення статистичних розрахунків капіталів за кордоном;

- е) попит і пропозиція на валютному ринку;
- є) надходження в країну іноземних капіталів;
- ж) стан платіжного балансу;
- з) вивезення капіталів за кордон.

13. Головна функція НБУ:

- а) проведення ГКП;
- б) забезпечення стабільності національної грошової одиниці;
- в) монопольне здійснення емісії національної валюти.

14. Банківський кредит за строками погашення поділяється на:

- а) достроковий;
- б) короткостроковий;
- в) водночас;
- г) з регресією платежів;
- д) довгостроковий;
- е) після закінчення обумовленого періоду.

15. Кредит – це...

- а) оформлена договором згода банку надати позичальнику протягом певного часу певну суму коштів;
- б) сума, в межах якої банк кредитує власника поточного рахунку;
- в) позичковий капітал банку у грошовій формі, що передається у тимчасове користування на умовах, передбачених кредитним договором.

16. Первинним джерелом повернення короткострокового кредиту є:

- а) кошти від реалізації заставного майна;
- б) кошти страхової компанії;
- в) кошти гаранта;
- г) доходи позичальника.

17. Оформлена договором згода банку надати позичальнику кредити протягом певного часу до певної, заздалегідь визначеної максимальної величини, – це...

- а) овердрафт;
- б) контокорентний кредит;
- в) кредитна лінія.

18. Іпотека – це...

- а) застава землі і нерухомого майна;
- б) земля, підприємства, споруди, безпосередньо пов'язані із землею;
- в) вид забезпечення виконання зобов'язання нерухомим майном;
- г) кредит, наданий під заставу нерухомого майна.

19. Форма забезпечення кредиту – це...

- а) захист інтересів банку від неповернення кредиту та відсотків по ньому;
- б) конкретне джерело погашення боргу, юридичне оформлення права кредитора на його використання, організацію контролю за достатністю даного джерела;
- в) спосіб забезпечення зобов'язання.

20. Комерційні банки:

- а) виступають у формі акціонерних товариств і товариств з обмеженою відповідальністю;
- б) можуть займатися виробничою і торгівельною діяльністю;
- в) виконують операції по касовому виконанню бюджету;
- г) самостійно встановлюють процентні ставки і комісійні винагороди.

21. Принципи кредитування – це...

- а) основні вихідні положення, на які спирається теорія і практика кредитного процесу;
- б) механізм використання основних положень у практичній діяльності банку;
- в) правила кредитування;
- г) окремі положення і механізм кредитної діяльності банку.

22. Споживчий кредит:

- а) прискорює для населення одержання матеріальних благ і послуг;
- б) в Україні широко застосовується як вигідна форма обслуговування;
- в) кредиторами можуть бути фізичні особи;
- г) видається виключно банками.

23. Національний банк:

- а) має ціль – забезпечення стабільності грошової одиниці;
- б) створює так звані гроші підвищеної ефективності – готівку в обігу і резерви комерційних банків;
- в) встановлює розмір надлишкових резервів;
- г) має мету – отримання прибутку.

24. Конкретний спосіб погашення кредиту передбачається в тексті:

- а) кредитного договору;
- б) кредитного договору і термінового зобов'язання;
- в) термінового зобов'язання;
- г) заяві клієнта на отримання кредиту.

25. Банки:

- а) впливають на діяльність спеціалізованих фінансово – кредитних установ;
- б) мають можливість безпосередньо впливати на ринкову кон'юнктуру і економічне зростання;
- в) виконують стабілізаційну функцію;
- г) це виключно спеціалізовані установи;
- д) контролюють діяльність небанківських фінансово – кредитних установ.

26. Які операції необхідно провести НБУ з метою збільшення грошової маси в обігу?

- а) продаж облігацій внутрішньої державної позички;
- б) збільшення норм обов'язкового резервування;
- в) зменшення облікової ставки;
- г) продаж комерційним банкам іноземної валюти;
- д) проведення операцій зворотного РЕПО.

27. Позичковий процент:

- а) сплачується із додаткової вартості, що створюється у процесі виробництва;
- б) має нижню (мінімальну) межу, яка дорівнює нулю;
- в) виражає вартість позичкового капітал.

28. Експансійна політика:

- а) це вид фіскальної політики;
- б) це вид грошово – кредитної політики;
- в) допускає неконтрольоване, довільне зростання пропозиції грошей.

29. Вид кредиту, що оформлюється векселем:

- а) державний;
- б) комерційний;
- в) банківський;
- г) споживчий.

30. Основні функції Центрального банку:

- а) валютне регулювання;
- б) емісійний центр;
- в) виконавець державного бюджету;
- г) банкір уряду;
- д) державний скарбник.

31. Чек:

- а) оформлюється платником;
- б) доцільно використовувати при міжміських розрахунках;

- в) використовується тільки юридичними особами;
- г) в Україні використовуються при розрахунках між фізичними особами;
- д) може використовуватися при розрахунках між фізичною і юридичною особами.

32. При овердрафті:

- а) банк може відкривати клієнту, крім поточного, позичковий рахунок;
- б) кредит надається виключно фізичній особі;
- в) розмір кредиту обмежується лімітом;
- г) розмір кредиту не обмежується;
- д) припускає дебетове сальдо.

33. Макроекономічні чинники, що впливають на процентну ставку:

- а) розмір кредиту;
- б) попит і пропозиція на кредитному ринку;
- в) рівень ризику;
- г) облікова ставка ЦБ;
- д) рівень інфляції.

34. Кредитна система – це:

- а) сукупність банків, які мобілізують грошові ресурси і надають їх у позики;
- б) сукупність кредитних відносин у країні;
- в) спеціалізовані КФІ, які здійснюють кредитування суб'єктів ринку;
- г) сукупність кредитних відносин та інститутів, які реалізують ці відносини;
- д) НБУ і система комерційних банків.

35. Основні джерела інформації про стійкість банку:

- а) статистичний звіт;
- б) звіт про фінансові результати;
- в) звіт про прибутки і збитки;
- г) баланс;
- д) звіт про сплату податків.

36. Обіг готівкових грошей регулюється:

- а) методами впливу на кредитні відносини НБУ з комерційними банками;
- б) встановленням економічних показників впливу на діяльність банків;
- в) правилами, встановленими НБУ, що визначають загальний порядок проведення грошово-готівкових операцій;
- г) правилами, встановленими Міністерством фінансів України.

37. Які із вкладів у банку використовуються для поточних розрахунків клієнтів:
- а) вклади до запитання;
 - б) ощадні вклади;
 - в) строкові вклади.
38. Депозитні гроші:
- а) не мають речового виразу;
 - б) використовуються для платежів у готівковій формі;
 - в) приводяться в рух за допомогою чеків, платіжних доручень тощо;
 - г) не піддаються контролю з боку банків за їх оборотом.
39. Який із принципів кредитування дає можливість не допустити неповернення боргу внаслідок неплатоспроможності позичальника:
- а) строковість;
 - б) платність.
 - в) забезпеченість.
40. Проведення ЦБ політики "дешевих грошей" – це:
- а) проведення ЦБ рестрикційної політики;
 - б) політика, спрямована на подорожчання кредиту;
 - в) політика, спрямована на зниження процентних ставок, норм обов'язкового резервування, купівля державних цінних паперів.
41. Визначите переваги кредитних карток.
- а) низька вартість послуг;
 - б) щомісячні звіти;
 - в) використання різних валют;
 - г) забезпечуються персональним ідентифікаційним номером;
 - д) надання вільного кредиту на визначений період;
 - е) розміщення готівки.
42. Який вид кредиту може бути реалізований в товарній формі:
- а) банківський;
 - б) бланковий;
 - в) споживчий.
43. До електронних грошей належать:
- а) казначейські білети;
 - б) банкнота;
 - в) кредитні картки;
 - г) картки для банкоматів;
 - д) чеки;
 - є) дебетові картки.

44. Вищим органом управління комерційного банку є:
- а) Правління банку;
 - б) загальні збори учасників;
 - в) дирекція;
 - г) Наглядова рада;
 - д) Спостережна рада.
45. Як ви розумієте поняття «кредитна система»:
- а) це сукупність кредитних відносин;
 - б) це сукупність кредитних інститутів;
 - в) це банки-покупці – продавці кредитних ресурсів;
 - г) це сукупність кредитних відносин і кредитних інститутів, які реалізують ці відносини.
46. Операції з перепоступки першим кредитором прав вимоги боргу третьої особи другому кредитору з попередньою або наступною компенсацією вартості такого боргу першому кредитору – це:
- а) факторинг;
 - б) форфейтинг;
 - в) акцепт;
 - г) аваль;
 - д) селенг.
47. Вказати вид кредиту, де позика надається під заставу нерухомості:
- а) лізинг;
 - б) бланковий кредит;
 - в) комерційний кредит;
 - г) іпотечний кредит.
48. Які операції комерційних банків відносяться до пасивних:
- а) здійснення безготівкових розрахунків;
 - б) кредитування клієнтів;
 - в) залучення коштів на депозитні рахунки.
49. До кредитних грошей належать:
- а) кредитні та дебетові картки;
 - б) вексель;
 - в) електронні гроші;
 - г) чек;
 - д) банкнота;
50. Між рівнем ризику і рівнем прибутку банку:
- а) існує зворотна залежність;
 - б) існує пряма залежність;
 - в) не існує чіткого визначення залежності.

ПЕРЕЛІК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Адамик Б.П. Національний банк і грошово-кредитна політика: Тернопіль: Карт-бланш, 2002. – 278 с.
2. Банківська справа: Навч. посіб. / За ред. проф. Р.І. Тиркала. – Тернопіль: Карт-бланш, 2001. – 314 с.
3. Банківські операції / За ред. В.І. Міщенко. – К., 2004. – 705 с.
4. Васюренко О.В. Банківські операції: Навч. посіб. – К.: Знання, 2004. – 324 с.
5. Васюренко О.В., Волохата К.О. Економічний аналіз діяльності комерційних банків. – К., 2004. – 396 с.
6. Галактионов В.И., Захаров С.В. Обзор рынка зарубежных АБС// Банковские технологии. – 2001. – №10. – С. 60–68.
7. Глушков В. М. Введение в АСУ. – Киев: Техника, 2004, – 318 с.
8. Економіка поштового зв'язку: навчальний посібник / [Орлов В.М., Потапова-Сінько Н.Ю., Редькін О.С. та ін.] – Одеса: ВМВ, 2006. – 468 с.
9. Журавлева Т.О., Назаркина Л.И., Кредитування та розрахунки: навчальний посібник. – Одеса: Фенікс, 2009. – 224 с.
10. Закон України “Про банки і банківську діяльність” від 07.12.2000 № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5, 6. – Ст. 30.
11. Закон України “Про Національний банк України” від 20.05.99 № 679-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 238.
12. Закон України “Про порядок здійснення розрахунків в іноземній валюті” від 23.09.94.
13. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків в Україні, затверджена Постановою Правління НБУ від 28 серпня 2001 р. № 368 // <http://www.bank.gov.ua>.
14. Кейслер Г., Чен Ч.Ч. Теория моделей/ Пер. с англ.; под ред. Ю.Л. Ершова – М.: МИР, 1977. – 614 с.
15. Кузнецова Л.В. Деньги и кредит. – Одеса: ОГСУ, 2005. – 302 с.
16. Лаврушин О.И. Банковское дело. – М.: „Финанси и статистика”, 1999. – 575 с.
17. Лагутін В.Д. Гроші та грошовий обіг. – К., 2003. – 199 с.
18. Ладыженский Г.М. Корпоративная сеть как основа информационной системы корпорации // СУБД. – 2005. – №1. – С. 30–40.
19. Маркелов К. Опросы Форума как отражение изменений на рынке АБС// Банки и Технологии. – 1997. – №4. – С. 14–20.
20. Маркелов К. Навигация в море АБС// Банковские технологии. – 1997. – №6. – С. 16–18.
21. Мещеряков Г.Ю. Почтово-банковские услуги: история развития и современные перспективы. – М.: Финансы и статистика, 2007. – 312 с.

22. Орлов В.Н., Когутенко В.Н., Спильная Н.П. Кредитование, банки и формы безналичных расчетов: учеб. Пособие. – Одесса, «УМО – связь», 1996. – 115 с.
23. Петрук О.М. Банківська справа: Навч. посіб. / За ред. проф. Ф.Ф. Бутинця. – К.: Кондор, 2004. – 461 с.
24. Положення про порядок здійснення банками операцій із векселями в національній валюті на території України, затверджене Постановою Правління НБУ від 16 грудня 2002 р. № 508 / <http://www.bank.gov.ua>.
25. Положення про порядок створення і державної реєстрації банків, відкриття їх філій, представництв, відділень, затверджене Постановою Правління НБУ від 31 серпня 2001 р. № 375 // <http://www.bank.gov.ua>.
26. Положення про порядок видачі банкам банківських ліцензій, письмових дозволів та ліцензій на виконання окремих операцій, затверджене Постановою Правління НБУ від 17 липня 2001 р. № 275
27. Положення про порядок формування обов'язкових резервів для банків України, затверджене Постановою Правління НБУ від 27 червня 2001 р. № 244 // <http://www.bank.gov.ua>.
28. Положення про порядок формування та використання банками резервного фонду, затверджене Постановою Правління НБУ від 08 серпня 2001 р. № 334 // <http://www.bank.gov.ua>.
29. Стельмах В.С., Єпіфанов А.О., Гребенюк Н.І., Міщенко В.І. Грошово-кредитна політика в Україні. – К., 2003. – 422 с.
30. Спицын И. О., Спицын Я. О. Маркетинг в банке. – Тернополь: Тарнекс, 2003. – 656 с.
31. Єрємін Н. В. Банківські інформаційні системи. – К.: КНЕУ, 2000. – 220 с.

ГЛОСАРІЙ

Аваль – поручительство за векселем.

Акцепт – прийняття до платежу переказного векселя, виражене письмово на лицьовому боці векселя.

Акція – цінний папір без встановленого строку обігу, що засвідчує пайову участь у статутному фонді акціонерного товариства, підтверджує право на участь в управлінні товариством, дає право його власникові на одержання частини його прибутку у вигляді дивіденду, а також на участь у розподілі майна при його ліквідації

Акцептоване платіжне доручення – доручення, що має акцепт банку, тобто гарантію його оплати.

Андеррайтинг – купівля на первинному ринку цінних паперів з наступним їх перепродажем інвесторам.

Банківська ліцензія – документ, що видається Національним банком України в порядку і на умовах, визначених Законом України “Про банки і банківську діяльність”, на підставі якого банки мають право здійснювати банківську діяльність

Банківська система – сукупність фінансових посередників грошового ринку, що займаються банківською діяльністю.

Базова процентна ставка – ставка, що визначається, виходячи з орієнтовної собівартості кредитних вкладень і закладеного рівня прибутковості позичкових операцій на певний період.

Банківський відсоток – плата за користування банківською позикою.

Банківський кредит – будь-яке зобов'язання банку надати певну суму грошей, будь-яка гарантія, будь-яке зобов'язання придбати право вимоги боргу, будь-яке продовження строку погашення боргу, яке надано в обмін на зобов'язання боржника щодо повернення заборгованої суми, а також на зобов'язання на сплату процентів та інших зборів з такої суми.

Банки-кореспонденти – комерційні банки, які встановили між собою кореспондентські відносини шляхом відкриття коррахунків

Банківський платіжний інструмент – засіб, що містить реквізити, що ідентифікує емітента, платіжну систему, у якій він використовується. За допомогою банківських платіжних інструментів формуються відповідні документи за операціями

Банківські рахунки – рахунки, на яких враховуються власні засоби, вимоги, зобов'язання банку щодо його клієнтів і контрагентів і які дають можливість здійснювати переклад коштів за допомогою банківських платіжних інструментів

Банківська діяльність – набір посередницьких операцій на грошовому ринку, виконання яких дозволено законом тільки під особливим наглядом держави спеціальним інститутам, що називаються банками. Іншим фінансовим посередникам займатися цією діяльністю заборонено.

Безготівковий грошовий обіг – частина грошового обігу, в якій рух грошей здійснюється у вигляді перерахування сум по рахунках в банках чи зарахування взаємних вимог, тобто без готівкових грошових знаків.

Вексель – безумовне боргове зобов'язання векселедавця оплатити зазначену суму коштів у певний строк векселетримачеві. Цінний папір, який

засвідчує безумовне грошове зобов'язання боржника (векселедавця) сплатити після настання строку визначену суму грошей власнику векселя (векселедержателю).

Витрати банку – загальна сума витрат з залучення коштів клієнтів, оплата послуг, амортизаційні відрахування за основними фондами, витрати на утримання апарату управління банку та інші витрати

Взаємні розрахунки – один із способів безготівкових розрахунків, що полягає в зарахуванні однакових сум взаємних вимог підприємств та господарських організацій за товарно-матеріальні цінності та надані послуги.

Вклад (депозит) – це кошти в готівковій або у безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, які розміщені клієнтами на їх іменних рахунках у банку на договірних засадах на визначений строк зберігання або без зазначення такого строку і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Власний капітал – частина активів, яка сформована за рахунок власних джерел банку.

Внутрібанківська платіжна система – програмно-технічний комплекс із власними коштами захисту інформації, що експлуатується комерційним банком і його філіями, або об'єднанням банків і використовується для здійснення розрахунків між учасниками цієї системи, можливо, забезпечує взаємодію з іншими платіжними системами.

Внесок (депозит) – кошти в готівковій або безготівковій формі, у валюті України або в іноземній валюті, що розміщені клієнтами на їхніх іменних рахунках у банку на договірних умовах на певний строк збереження, або без визначення такого терміна, і підлягають виплаті вкладнику відповідно до законодавства України та умов договору.

Гарантія – зобов'язання гаранта, що видається на прохання іншої особи (принципала), за яким гарант зобов'язується сплатити кредиторів принципала відповідно до умов гарантійного зобов'язання певну грошову суму.

Державна реєстрація банку – надання банку статусу юридичної особи відповідно до вимог глави 3 цього Закону;

Державне регулювання ринків фінансових послуг – здійснення державою комплексу заходів щодо регулювання та нагляду за ринками фінансових послуг з метою захисту інтересів споживачів фінансових послуг та запобігання кризовим явищам.

Депозити до запитання – кошти, що залучені на депозит без визначеного терміну погашення, включаючи кошти на поточних, кореспондентських та бюджетних рахунках.

Депозити на строк – кошти, що зберігаються на окремих депозитних рахунках у банку протягом терміну, який визначається в депозитній угоді.

Депозити овернайт – депозити, що залучені банком на термін не більше одного операційного дня.

Депозитний сертифікат – письмове свідоцтво банку про внесення юридичною особою грошових коштів на депозит.

Депозитні операції – операції комерційних банків по залученню грошових коштів у внески і їх вкладанню.

Диверсифікація – це вкладення коштів в різні цінні папери (різних підприємств, з різним процентним доходом та ступенем ризику) з метою зменшення ризику втрат.

Дивіденд – частина прибутку акціонерного товариства, яка розподіляється між акціонерами у вигляді доходу відповідно до кількості та видів акцій, що їм належить.

Дисконт – процент, що його одержують банки під час купівлі банком векселів до закінчення їхнього строку.

Ділова репутація – сукупність підтвердженої інформації про особу, що дає можливість зробити висновок про професійні та управлінські здібності такої особи, її порядності та відповідності її діяльності вимогам закону.

Доходи банку – загальна сума коштів, отриманих банком від здійснення активних операцій. До них відносяться: отримані відсотки, доходи і комісія від надання послуг, доходи від операцій з цінними паперами, валютою, золотом та інші доходи

Економічні нормативи – показники, що встановлюються Національним банком України і дотримання яких є обов'язковим для банків;

Жиробанк – державна установа, створена у Великобританії в 1968 р. для розрахунків через поштові відділення.

Залучений капітал – кошти, які банк залучає на депозитні рахунки клієнтів, отримує від комерційних банків, НБУ, інших кредитних установ та випуску боргових зобов'язань банку.

Інвестиції – види майнових і інтелектуальних цінностей, вкладені в об'єкти підприємницького та іншого видів діяльності, у результаті якої створюється прибуток або досягається соціальний ефект.

Інвестиційний портфель банку – сукупність цінних паперів, придбаних банком шляхом активних операцій з метою отримання прибутків.

Інвестиційні банки – різновидність спеціальних кредитних інститутів, мобілізуючих довгостроковий позичковий капітал і віддаючи його в розпорядження позичальникам (підприємцям і державі) через випуск та розміщення облігацій або інших видів боргових зобов'язань.

Індосамент – передатний напис на цінних паперах, векселях, чеках, консаментах, який підтверджує перехід права по вказаних документах до іншої особи.

Інструменти монетарної політики – конкретні заходи та дії центрального банку, спрямовані на зміну грошової маси.

Інкасо – банківська операція, за допомогою якої банк бере на себе зобов'язання одержати від імені та за рахунок клієнта гроші та (або) акцепт платежу від третьої особи за наданими на інкасо документами.

Капітал регулятивний (власні кошти) – складається з основного та додаткового капіталу, зваженого на ризики, що визначаються нормативно-правовими актами Національного банку України.

Капіталізація відсотків – процес наросування депозиту за рахунок відсотків за депозитом. Подальше нарахування здійснюється на суму депозиту з врахуванням відсотків.

Комерційний вексель – з'являється в обігу в результаті реальної угоди з купівлі-продажу цінностей, виконаних робіт, наданих послуг.

Контокорент – єдиний активно-пасивний рахунок, що являє собою симбіоз позичкового й поточного рахунків.

Кліринг – система безготівкових розрахунків між банками шляхом заліку взаємних грошових вимог і зобов'язань.

Кореспондентські відносини – договірні відносини між банківськими установами, метою яких є здійснення платежів, розрахунків, та надання інших банківських послуг за дорученням один одного.

Користувачі послуг поштового зв'язку (користувачі) – фізичні та юридичні особи, які користуються послугами поштового зв'язку.

Кредитна політика – система заходів центрального банку та держави в кредитній сфері з метою регулювання грошового обігу і досягнення інших економічних та соціальних цілей.

Кредитний портфель – сукупність виданих банком кредитів.

Кредитоспроможність – здатність позичальника повністю та в строк розраховуватися за своїми борговими зобов'язаннями.

Ліквідність банку – здатність банку вчасно та без втрат виконувати свої зобов'язання перед вкладниками й кредиторами.

Лізинг – вид підприємницької діяльності, спрямований на інвестування коштів і надання лізингодавцем лізингоодержувачу на певний строк і за певну плату майна.

Міжбанківські розрахунки – система безготівкових розрахунків за грошовими вимогами та зобов'язаннями, які виникають між банківськими установами або їхніми клієнтами в процесі їхньої діяльності.

Моніторинг – поточне спостереження за учасниками кредитної угоди.

Національний оператор поштового зв'язку (національний оператор) – оператор, який в установленому законодавством порядку надає універсальні послуги і поштового зв'язку на всій території України і якому надаються виключні права на провадження певних видів діяльності у сфері надання послуг поштового зв'язку.

Нерозподілений прибуток – це різниця між прибутком, що підлягає розподілу, та сумою виплачених дивідендів власникам банку. Він використовується на капіталізацію банку, тобто на розширення банківського бізнесу.

Облігація – цінний папір, що засвідчує внесення її власником грошових коштів і підтверджує зобов'язання позичальника перед кредитором відшкодовувати йому вартість цього цінного папера в передбачений в ньому строк з виплатою процента.

Овердрафт – дебетове сальдо за поточним рахунком, тобто клієнт понад залишки й надходження на поточний рахунок має право на додаткову оплату розрахункових документів за рахунок ресурсів банку.

Офіційні процентні ставки – ставки рефінансування або дисконтних ставок, встановлювані при рефінансуванні комерційних банків центральним, наприклад, з використанням механізму переобліку векселів.

Ощадний сертифікат – письмове свідоцтво банку про внесення фізичною особою грошових коштів на вклад.

Переказний вексель – наказ позичальнику виплатити певну суму коштів пред'явнику векселя.

Переказ грошових коштів (поштовий переказ) – послуга поштового зв'язку щодо виконання доручення користувача на пересилання та виплату адресату зазначеної ним суми грошей.

Платіжна вимога – розрахунковий документ, у відповідності з яким постачальник (одержувач коштів) вимагає безпосередньо в покупця (платника) сплатити вартість поставленої продукції.

Платіжна вимога-доручення – комбінований розрахунковий документ, що складається із двох частин – вимоги та доручення.

Платіжна система – сукупність законодавчо регульованих елементів, що забезпечують виконання боргових зобов'язань, які виникають у процесі економічної діяльності.

Платіжне доручення – документ, що являє собою письмово оформлене доручення клієнта банку, що його обслуговує, на перерахування певної суми коштів зі свого рахунку.

Плаваюча відсоткова ставка – відсоткова ставка по позичках, розмір котрої не фіксується на весь термін користування кредитом, а переглядається через узгоджені проміжки часу в залежності від зміни кон'юнктури на кредитному ринку.

Платоспроможність – спроможність держави, юридичної або фізичної особи своєчасно і повністю здійснювати свої платіжні зобов'язання, які витікають з торгових, кредитних або інших операцій грошового характеру.

Порука – договір, за яким поручитель зобов'язується перед кредитором іншої особи відповідати за виконання нею свого зобов'язання в повному обсязі або в певній частині.

Послуги поштового зв'язку – продукт діяльності оператора поштового зв'язку з приймання, обробки, перевезення та доставки (вручення) поштових відправлень, виконання доручень користувачів щодо поштових переказів, банківських операцій, спрямований на задоволення потреб користувачів.

Представництво банку – це установа банку, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку і ним фінансується, не має права здійснювати банківські операції. Відкриває поточний рахунок у НБУ

Простий вексель – зобов'язання однієї особи виплатити зазначену суму коштів іншій особі за поставлені товари чи надані послуги.

Процентна ставка – відносна величина процентних платежів на позиковий капітал за певний період часу, як правило, за рік.

Регіональна розрахункова палата – підрозділ регіонального управління НБУ, що обслуговує в системі електронних платежів банки відповідного регіону.

Резервний фонд – фонд, що створюється з чистого прибутку після оподаткування, і призначається для покриття можливих збитків у процесі діяльності банку та забезпечення зобов'язань банку.

РЕПО – операція, що передбачає угоду між її учасниками про зворотний викуп цінних паперів (валюти або інших цінностей) за наперед обумовленою ціною.

Ресурси банку – сукупність грошових коштів, які є у розпорядженні банку і використовуються ним для здійснення кредитних, інвестиційних та інших активних операцій.

Рефінансування – погашення старої заборгованості шляхом надання нових позичок, головним чином заміною короткострокових зобов'язань довгостроковими цінними паперами.

Регрес – право зворотної вимоги, тобто право кожного надписувача, який оплатив вексель, звернутися з вимогою про платіж як до векседавця, так і до кожного з надписувачів, надписи яких на векселі стоять вище його надпису

Ринки фінансових послуг – сфера діяльності учасників ринків фінансових послуг з метою надання та споживання певних фінансових послуг. До ринків фінансових послуг належать професійні послуги на ринках банківських послуг, страхових послуг, інвестиційних послуг, операцій з цінними паперами та інших видах ринків, що забезпечують обіг фінансових активів.

Ринкова вартість – сума, яку можна отримати від продажу активу на активному ринку.

Розрахунковий банк – установа, що здійснює облік коштів результатів клірингу в окремій платіжній системі, та розрахунки між учасниками цієї системи за результатами клірингу.

Розрахункові банківські операції – рух грошей на банківських рахунках, здійснюваний згідно з розпорядженнями клієнтів або в результаті дій, які в рамках закону призвели до зміни права власності на активи.

Система електронних платежів НБУ – державна платіжна система, що забезпечує здійснення міжбанківських розрахунків в електронній формі між банківськими установами на території України.

Спеціальні банки – банки, що виконують одну або декілька операцій на грошовому ринку

Спеціальні фонди – загальна назва фондів економічного стимулювання та інших фондів, які призначені для виробничого та соціального розвитку банку.

Статутний капітал – сукупність власних коштів акціонерів або пайових внесків засновників (учасників) у грошовій формі, які надаються ними у постійне розпорядження банку.

Територіальне відокремлене безбалансове відділення банку – це підрозділ, який здійснює лише розрахунково-касове обслуговування клієнтів та вкладні операції

Траст – послуги, засновані на довірчих правовідносинах, коли одна особа – засновник, передає своє майно у розпорядження іншій особі – довірительному власнику.

Трасант – векселедавець переказного векселя.

Трасат – платник, який приймає переказний вексель.

Трасування – видача переказного векселя, тобто прийняття на себе зобов'язання гарантії акцепту і платежу.

Тратта – переказний вексель, в якому одна особа (векселедавець, трасант) наказує другій особі (боржникові, трасатові) сплатити третій особі (ремітентові) певну суму грошей у певний строк.

Універсальні банки – банки, що виконують усі базові операції на грошовому ринку

Факторинг – операція, яка поєднує у собі низку посередницько-комісійних послуг з кредитуванням оборотного капіталу суб'єкта господарювання.

Фінансовий інжиніринг – це цілеспрямоване розроблення та реалізація нових фінансових інструментів та/або нових фінансових технологій, а також творчий пошук нових підходів до вирішення фінансових проблем.

Філія банку – це банківська установа, яка не є юридичною особою, діє на підставі окремого положення, виступає від імені головного банку, має свій субкореспондентський рахунок і МФО, здійснює банківські операції на основі довіреності головного банку і дозволу, виданого регіональним управлінням НБУ за місцем знаходження філії.

Фінансова послуга – операції з фінансовими активами що здійснюються в інтересах третіх осіб за власний рахунок чи за рахунок цих осіб, а у випадках, передбачених законодавством, – і за рахунок залучених від інших осіб фінансових активів, з метою отримання прибутку або збереження реальної вартості фінансових активів.

Фінансова установа – юридична особа, яка відповідно до закону надає одну чи декілька фінансових послуг та яка внесена до відповідного реєстру у порядку, встановленому законом. До фінансових установ належать банки, кредитні спілки, ломбарди, лізингові компанії, довірчі товариства, страхові компанії, установи накопичувального пенсійного забезпечення, інвестиційні фонди і компанії та інші юридичні особи, виключним видом діяльності яких є надання фінансових послуг.

Форфейтинг – придбання у кредитора боргу, вираженого в оборотному документі, на безповоротній основі.

Цінний папір – грошовий документ, що засвідчує право володіння або відносини позики та визначає взаємовідносини між особою, яка їх емітувала, та їх власником і передбачає, як правило, виплату доходу у вигляді дивідендів або процентів.

Чистий операційний прибуток – це різниця між операційними доходами та операційними витратами

Чистий прибуток після оподаткування – це різниця між прибутком до сплати податку та податком на прибуток

Чек – письмове розпорядження власника рахунку (чекодавця) банківській установі (банку-емітенту), що веде його рахунок, оплатити чекоутримувачеві, зазначену в чеку суму коштів.

Навчальне видання

***Олена Альбертівна Князева
Надія Прокопівна Спільна
Юлія Володимирівна Терешко
Юлія Олексіївна Жаданова***

БАНКІВСЬКА СПРАВА

*Навчальний посібник
з дисципліни «Банківська справа»
для студентів за напрямом підготовки
6.090504 «Мережі та системи поштового зв'язку»*

Надруковано з готового оригінал-макету

Видавець і виготовлювач ОНАЗ ім. О.С. Попова
(Свідоцтво ДК № 3633 від 27.11.09)
м. Одеса, вул. Ковальська, 1

Здано в набір 27.09.2011 р. Підписано до друку 20.03.2012 р.

Формат 60/88/16. Обсяг 13,75 друк. арк.

Зам. № 4790. Тираж 300 прим.

Віддруковано на видавничому устаткуванні фірми RISO
у друкарні редакційно-видавничого центру ОНАЗ ім. О.С. Попова
м. Одеса, вул. Ковалевського, 5
Тел.: 70-50-494